Частина перша

Пригадую впереміш:

— лиснючий внутрішній бік зап'ястка;

— пару, що здіймається з мокрої раковини від вкиненої до неї зі сміхом гарячої сковорідки;

— згустки сперми, що оповивають зливний отвір, перш ніж политися донизу крізь усю висоту будинку;

— річку, що безглуздо мчить угору, її хвилю й прибій, освітлені півдюжиною смолоскипів-переслідувачів;

— іншу річку, широку й сіру, напрямок її течії, спотворений лютим вітром, який хвилює поверхню води;

— давно вистиглу воду у ванні за зачиненими дверима.

Останнього я насправді не бачив, але ж у нашій пам'яті закарбовується не конче те, що ми бачили навіч.

Ми живемо в часі-він утримує нас і надає нам форми, та я ніколи не вважав, що гаразд розумію його. І я не вдаюся до теорій про те, як він згинається й розгинається чи може існувати деінде в паралельних вимірах. Ні, я маю на увазі звичайний, буденний час, у регулярності плину якого запевняють нас настінні й кишенькові годинники: тік-тік, тік-так. Чи існує щось переконливіше за секундну стрілку? А втім, досить лише дещиці втіхи чи болю, щоб навчити нас його поступливості. Деякі емоції прискорюють його, інші-сповільнюють; часом здається, що

він зникає-до крайньої точки, де він справді зникає, щоб уже ніколи не повернутися.

Мені не йдеться про моє школярство, я не почуваю жодної туги за ним. Але школа-це місце, де все почалося, тож я мушу коротко повернутися до кількох випадків, які перетворилися на анекдоти, до деяких приблизних спогадів, які час перетворив на правдиві. Коли я не можу бути певним справжніх подій, то можу бодай бути чесним у враженнях, які ці події залишили. Це, найбільше, на що я здатний.

Нас було троє, й він тепер став четвертим. Ми не очікували поповнення нашого нечисленного гурту: кліки й двійки були давно в минулому, й ми вже починали уявляти свою втечу зі школи в життя. Його звали Едріен Фін, високий несміливий хлопчина, який від початку мав понурий погляд, а думки тримав при собі. Перші день чи два ми майже не завважували його: наша школа не мала привітальної церемонії, не кажучи вже про її протилежність-уведення до системи покарань. Ми помітили його присутність і чекали.

Вчителів він цікавив більше, ніж нас. Вони мали визначити рівень його інтелекту й почуття дисципліни, дізнатися, як добре його навчали раніше й чи засвідчить він себе "гідним стипендії". Третього ранку того осіннього семестру ми мали урок історії зі Старим Джо Гантом, насмішкувато-ввічливим вчителем у костюмі-трійці, чия система контролю полягала в підтриманні достатньої, проте не надмірної нудьги.

— Отож, як ви пригадуєте, я прохав вас прочитати дещо про панування Генрі Восьмого.

Ми з Коліном і Алексом крадькома перезирнулися, сподіваючись, що запитання не впаде, мов закинутий рибалкою живець, на наші макітри.

— Хто бажає схарактеризувати цю добу?

Він витлумачив наші відвернені очі на свій лад.

— Що ж, можливо, Маршал, ви. Як би ви описали панування Генрі Восьмого?

Наша полегша була більшою за нашу допитливість, оскільки Маршал був обачним незнайком, якому бракувало вигадливості з справжнього неуцтва. Він дошукував можливих прихованих притичин у запитанні, перше, ніж здобутися на відповідь.

— Була ворохобня, сер.

Вибух насилу стримуваних усмішок; сам Гант майже всміхнувся.

— Чи не могли б ви розтлумачити?

Маршал повільно хитнув головою, трохи розважив, і вирішив, що часу на обачливість немає.

— Я би сказав, була велика ворохобня, сер.

— Тоді Фін. Ви готові до уроку?

Новак сидів попереду ліворуч від мене. Він не виявив жодної видимої реакції на Маршалові ідіотизми.

— Боюся, що не зовсім, сер. Та існує один напрям думки, відповідно до якого, єдине, що можна сказати про будь-яку історичну подію-навіть про раптовий початок Першої світової війни,-це те, що "щось сталося".

— Справді? Це позбавило б мене роботи, чи не так?

Після дещо улесливого підсміювання Старий Джо Гант пробачив нам наше ледарювання під час канікул і втаємничив нас у багатоженство королівського різника.

Під час наступної перерви я знайшов Фіна.

— Мене звати Тоні Вебстер.

Він обережно поглянув на мене.

— Чудова відповідь Гантові.

Здавалося, він не розумів, про що мені йшлося.

— Про те, що "щось стається".

— А. Так. Я був дещо розчарований тим, що він її не втямив.

Та я очікував почути від нього не це.

Пригадую ще одну деталь: ми втрьох, на знак єдності, носили кишенькові годинники лицем до внутрішнього боку зап'ястка. Звісно, це було позерством, але, можливо, й чимось більшим. Так час чувся нам особистою, навіть таємничою річчю. Ми очікували, що Едріен зауважить це й вчинить так само. Та він цього не зробив.

Пізніше того ж дня-чи, може, наступного-ми мали подвійний урок англійської з Фі-лом Діксоном, молодим учителем, який щойно скінчив Кембридж. Він полюбляв використовувати сучасні тексти й кидав несподівані виклики. "Народження, Злягання й Смерть-ось про що тут ідеться, на думку Т.С.Еліота. Хтось прокоментує?" Якось він порівняв шекспірового героя з Кірком Дагласом зі "Спартака". А ще я пригадую, як під час обговорення поезії Теда Г'юза він манірно відхилив голову й

пробубонів: "Звісно, всім нам цікаво, що станеться, коли в нього вичерпаються тварини". Часом він звертався до нас "панове". Природно, ми обожнювали його.

Того пообіддя він роздав нам вірш без назви, дати й імені автора, дав нам десять хвилин на ознайомлення з ним, а потім попрохав наших коментарів.

-Почнімо з вас, Фін. Просто скажіть, про що, на вашу думку, йдеться в цьому вірші?

Едріен підвів очі зі своєї парти.

-Про Ерос і Танатос, сер.

-Гм. Продовжуйте.

-Про секс і смерть,-продовжив Фін так, ніби позаду могли бути недоумки, які не розуміють грецької.-Або кохання й смерть, якщо ваша ласка. Еротичний принцип, у кожнім разі, вступає в суперечку із принципом смерті. Й те, що випливає з цієї суперечки, сер.

Мабуть, я виглядав таким враженим, що Діксон звернув на це увагу.

-Вебстер, просвітіть нас глибше.

-Я лише гадав, що цей вірш-про сипуху, сер.

Це була одна з відмінностей між нами трьома й нашим новим приятелем. Ми глузували у всіх випадках, крім тих, коли були серйозними, а він був серйозним у всіх випадках, крім тих, коли глузував. Нам знадобилося трохи часу, щоби звикнути до цього.

Едріен дозволив нашому гуртові поглинути його, не визнаючи, що саме цього він шукав. А може, й ні. Так само, як і не змінив своїх поглядів, аби вони збігалися з нашими. Під час ранішніх молитов можна було почути, як він долучався до них, поки ми з Алексом лише кривили слова, а Колін знущально вдавав завзяте голосіння псевдофанатика. У шкільних спортивних гуртках ми троє вбачали завуа-льовано-фашистський план пригнічення нашого статевого запалу; Едріен відвідував гурток із фехтування й стрибав у висоту. Ми не мали слуху, а він приходив до школи зі своїм кларнетом. У той час, коли Колін засуджував свою родину, я висміював політичну систему, Алекс висував філософські заперечення щодо осяжної природи реальності, Едріен помовчував-принаймні спершу. Складалося враження, що він у щось вірив. Ми також вірили-лишень ми хотіли вірити в щось власне, а не в те, що було вирішене за нас. А отже, в те, що ми вважали своїм очищувальним скепсисом.

Школа розташовувалася в центрі Лондона, ми діставалися до неї зі своїх відокремлених районів, переходячи від однієї системи контролю до іншої. Тоді все було простіше: менше грошей, жодного електронного причандалля, незначний диктат моди, жодних дівчат.

Не було нічого, що могло би відволікати нас од виконання своїх людського й синівського обов'язків, які полягали в навчанні, складанні іспитів, використанні здобутих знань для пошуку роботи, й згодом-провадженні життя, безпечно насиченішого, ніж те, що його провадили наші батьки, які би схвалювали це життя, водночас позаочі порівнюючи його зі своїми молодими роками, які були простішими, а отже-кращими. Звісно, ніщо з цього ніколи не констатувалося: шляхетний соціальний дарвінізм англійського середнього класу завжди залишався самозрозумілим.

-Кляті мерзотники-батьки,-нарікав Колін одного понеділкового обіду. Коли ти малий, то гадаєш, що вони нормальні, а потім розумієш, що вони просто як...

-Генрі Восьмий, Коле?-припустив Едріен.

Ми починали звикати до його іронізувань; як і до того, що вони можуть бути спрямовані й на нас також. Дражнячи чи закликаючи нас до серйозності, він називав мене Ентоні, Алекс ставав Александром, а неподовжуваний Колін скорочувався до Кола.

-Я був би не проти, якби мій батько мав кількох дружин.

-І був неймовірно багатим.

-І був намальований Гольбайном.

-І послав би до дідька папу римського.

-Якась конкретна причина, чому вони— КМ?-спитав Коліна Алекс.

-Я хотів, аби ми поїхали на ярмарок розваг. Вони сказали, що проведуть вихідні, пораючись у саду.

Атож: кляті мерзотники. Хіба що не для Едріана, який слухав наші нарікання й лише зрідка долучався. Утім, як нам здавалося, мав більше причин нарікати, аніж більшість. Його мати пішла, покинувши батька з Едріеном і сестрою. Це було задовго перед тим, як термін "родина з одним годувальником" увійшов у вжиток; тоді це називалося "розбита родина", й Едріен був єдиною відомою нам людиною, яка походила з неї. Це мало би сповнити його екзистенційною люттю, та чомусь не сповнило; він казав, що любить матір і поважає батька. Позаочі ми втрьох обговорили його випадок і вигадали теорію: ключ до щасливого родинного життя полягав у тому, щоб не бути родиною чи, принаймні, не тією, члени якої живуть разом. Провівши цей аналіз, ми заздрили Едріенові ще дужче.

Тими днями ми уявляли, ніби нас утримують у якійсь оборі, й чекали, коли нас випустять із неї в життя. І коли настане та мить, наші життя й сам час прискоряться. Звідки ми могли знати, що наші життя вже почалися, що якусь користь ми вже отримали, якоїсь шкоди

вже завдали? Й що нас випустять лишень до іншої обори, межі якої будуть непомітними?

Тим часом ми були спраглі книжок, сексу, меритократичні, анархічні. Усі політичні й соціальні системи видавались нам зіпсути-ми, але ми відмовлялися визнавати будь-яку альтернативу їм, окрім гедоністичного хаосу. Однак Едріен спонукав нас повірити в припасування теорії до життя, в ідею, що принципи мають керувати діями. Досі філософом серед нас вважався Алекс. Він читав те, чого інші двоє не читали, й міг, приміром, раптово заявити: Про що неможливо говорити, про те слід мовчати. Ми з Коліном мовчки обмірковували цю думку якийсь час, потім шкірилися й продовжували бесіду. Та зараз Едріен своєю появою витіснив Алекса з його місця-чи радше дав нам можливість обрати іншого філософа. Якщо Алекс читав Рассела й Вітґенштайна, то Едріен читав Камю й Ніцше. Я читав Джорджа Орвела й Олдоса Гакслі, Колін читав Бодрі-яра й Достоєвського. Це лише легенька карикатура.

Так, звісно, ми були претензійними-для чого ж іще молодість? Ми вживали поняття "Велътаншауунё"1 і "Штурм унд Драні"2, любили казати "Це філософськи самозрозуміло" й запевняли один одного в тому, що чільний обов'язок уяви-бути грішною. Наші батьки

бачили все інакше, вони уявляли своїх дітей невинними ягнятами, які несподівано потрапили під згубний вплив. Так, Колінова мати називала мене його "темним янголом"; мій батько звинувачував Алекса, коли застукав мене за читанням Комуністичного маніфесту; Алек-сові батьки тикали пальцями на Коліна, коли заскочили його за жорстким американським кримінальним романом. І так далі. Те ж саме було й із сексом. Наші батьки гадали, що ми розбестимо один одного й станемо тим, чого вони найбільше боялися: невиправними мастурбаторами,

збоченими гомосексуалістами, пропащими розпусниками. Вони боялися за нас і замість нас: близької підліткової дружби, хижого поводження незнайомців у потягах, зваби неправильної дівчини. Як же далеко їхні острахи випереджали наш досвід.

Одного пообіддя Старий Джо Гант, неначе підхоплюючи раніший Едріанів виклик, попрохав нас обговорити причини Першої світової війни, а найпаче — повну відповідальність убивці ерцгерцога Франца Фердинанда за те, що було потім. Тоді ми були здебільшого максималістами. Нам до вподоби були Так проти Ні, Похвала проти Критики, Провина проти Невинності. чи, у випадку з Маршалом-Ворохобня проти Великої Ворохобні. Нам до вподоби була гра, що завершувалася перемогою чи поразкою, а не нічиєю. Тож для декого сербський душогуб, ім'я якого я давно забув, ніс стовідсоткову особисту відповідальність: варто було вилучити його з рівняння-і війна ніколи не відбулася б. Дехто стовідсоткову відповідальність покладав на історичні чинники, що навернули ворожі нації на шлях неминучого зіткнення: "Європа була порохівницею, що чекала на вибух" тощо. Більш анархічні, як Колін, стверджували, що все залежало від випадку, що світ існував в умовах безугавного хаосу, й лише якийсь примітивний інстинкт оповідання історій, який сам, без сумніву, був похміллям від релігії, заднім числом нав'язав тлумачення того, що могло чи не могло трапитися.

Гант відповів на Колінову спробу піддати все сумніву коротким кивком, так ніби хворобливе невірство було природним побічним витвором підліткового віку, чимось, із чого можна вирости. Учителі й батьки роздратовано нагадували нам, що вони також колись були молодими, тож могли говорити авторитетно. Це лишень етап, наполягали вони. Ви вийдете з цього; життя навчить вас реальності й реалізму. Та тоді ми відмовлялися визнавати, що вони коли-небудь були схожими на нас бодай у чомусь, і думали, що знаємо про життя-правду,

моральність, мистецтво-значно більше, ніж наші знеславлені батьки.

-Фін, ви чогось мовчите. Ви ж бо самі почали хилити у цей бік. Ви наче наш сербський душогуб.

Гант зробив паузу, дозволив натякові спрацювати.

-Чи не були б ви такі ласкаві втаємничити нас у свої міркування?

-Не знаю, сер.

-Не знаєте чого?

-Що ж, з одного боку, я не можу знати, чого саме я не знаю. Це філософськи самозрозуміло.

Він зробив одну з тих легких пауз, під час яких ми знову домірковували, чи він вдавався до витонченого глузування, а чи до надсерйозності, недосяжної решті.

-Справді, чи не є вся ця штука з покладання відповідальності такою собі відмазкою? Ми хочемо звинуватити окрему особу, щоб зняти вину з усіх інших. Чи ми винуватимо історичний процес, аби звільнити від відповідальності окремих осіб? Або ж річ у анархічному хаосі, з тим самим результатом. Мені видається, що існує (існувала?) вервиця необхідних особистих відповідальностей, але не така довга, щоб кожен міг легко звинуватити інших. Та, звісно, моє бажання покласти відповідальність може бути радше відображенням мого власно-

го розуміння, а не справедливим аналізом того, що відбулося. Це ж бо одна з головних проблем історії, чи не так, сер? Питання суб'єктивного проти об'єктивного тлумачення, необхідність знати історію історика, щоби збагнути представлену нам версію.

Запала мовчанка. Насправді він не глузував. Анітрохи.

Старий Джо Гант поглянув на годинника й усміхнувся.

-Фін, через п'ять років я йду на пенсію. Я радо надам вам рекомендацію, якщо ви забажаєте зайняти моє місце.

Тут він також не глузував.

Одного ранку на зборах директор школи понурим голосом, який він притримував для відрахувань і нищівних спортивних поразок, повідомив, що має прикру звістку: у вихідні помер Робсон із шостого наукового. Крізь гамір боязкого белькотіння він сказав, що молодість Робсона підтяли, мов квітку, що його відхід-це втрата для всієї школи й що всі ми будемо символічно присутні на його похованні. Тобто він сказав усе, крім того, що ми хотіли знати: як, чому, це вбивство? І якщо так, то хто вбивця?

-Ерос і Танатос,-прокоментував Едріен перед першим уроком того дня,-Танатос знову зі щитом.

-Робсон-не зовсім випадок Еросу й Танатосу,-сказав йому Алекс. Ми з Коліном підтакнули. Ми знали його, бо він навчався в нашому класі кілька років: зрівноважений, позбавлений уяви парубійко, не зацікавлений мистецтвом, який тинявся собі нікого не кривдячи. Тепер він скривдив нас, уславившись ранньою смертю. Підтята квітка, аякже: в Робсонові, якого ми знали, було щось рослинне.

Жодної згадки про хворобу, про нещасний випадок на велосипедній прогулянці чи вибух газу, а кілька днів по тому до нас дійшла чутка (також відома як Браун із шостого математичного), яку поліція не оголошувала або не хотіла оголосити. Його дівчина завагітніла, і Робсон повісився на горищі, й два дні його не могли знайти.

-Ніколи не думав, що Робсон знає, як вішатися.

-Він навчався в шостому науковому.

-Та для цього потрібен спеціальний вузол.

-Це лишень у фільмах так. І на належних екзекуціях. Це можна зробити зі звичайним зашморгом. Просто задушення відбувається довше.

-Як ви гадаєте, хто така його дівчина?

Ми розглядали відомі нам варіанти: манірна цнотливиця (тобто колишня цнотливиця), вульгарна продавчиня, досвідчена старша жінка, венерично хвора хвойда. Ми обговорювали це, доки Едріен не спрямував наші роздуми в іншому напрямку.

-Камю казав, що питання самогубства є єдиним справжнім філософським питанням.

-Крім етіки, політики від етики, політики, естетики, природи реальності й інших речей.-Так Алексові завдали неочікуваного удару.

-Єдиним справжнім. Засадничим, од якого залежать усі інші.

Після тривалого аналізу Робсонового самогубства ми виснували, що воно могло вважатися філософським лише в арифметичному сенсі цього поняття: він ось-ось мав спричинитися до примноження людського роду на одного, але з етичних міркувань вирішив зберегти чисельність населення планети незмінною. Та в усіх інших відношеннях ми розважили, що Робсон розчарував нас і всіх поважних. Його вчинок був нефілософським самопотуранням, позбавленим художності: іншими словами, хибним. Щодо його самогубчої цидулки, в якій, згідно з чуткою (знову ж, Браун), мовилося "Пробач, мамо", ми відчували, що змарновано неймовірну виховну нагоду.

Можливо, ми би так не напосілися на Робсона, якби не йшлося про один чільний, неспростов

ний факт: Робсон був нашим однолітком, за нашими уявленнями, він був звичайним, але насправді-не лише приховав, що мав дівчину, а ще й, безсумнівно, спав із нею. Клятий мерзотник! Чому він, а не ми? Чому жоден із нас навіть не мав досвіду невдачі в пошуках дівчини? Принаймні, приниження від цього зробило б нас назагал мудрішими, дало би нам привід для вихваляння невдачами ("Властиво, дослівно вона сказала "прищуватий бовдур із харизмою кеда"). Ми знали з прочитаної великої літератури, що Кохання передбачає Страждання, й радо би отримали досвід страждання, коли б це було самозрозумілою, може, навіть логічною запорукою того, що потім нас могло спіткати Кохання.

Це був ще один із наших страхів: що Життя виявиться несхожим на Літературу. Погляньмо на наших батьків: чи мовиться про них у Літературі? Щонайбільше вони могли претендувати на становище спостерігачів і слухачів, частини суспільного маргінесу, поза яким могли відбуватися справжні, правдиві, важливі речі. Наприклад? Речі, про які йдеться в Літературі: кохання, секс, моральність, дружба, щастя, страждання, зрада, перелюбство, добро й зло, герої й злочинці, провина й невинність, шанолюбство, влада, справедливість, революція, війна, батьки й діти, матері й доньки, особистість

проти суспільства, успіх і невдача, вбивство, самогубство, смерть, Бог. І сипухи. Звісно, була й інша література-теоретична, авторефлексивна, плаксиво-автобіографічна-та це були лише нудні нісенітниці. У справжній літературі йшлося про психологічну, емоційну й соціальну істини, які виявлялися в учинках і міркуваннях їхніх адептів; в романах ішлося про характер, який розвивається в часі. Принаймні так казав нам Філ Діксон. І єдиною людиною, крім Робсона, чиє життя на тоді містило щось, що віддалено нагадувало роман, був Едріен.

-Чому твоя мати залишила батька?

-Я не певний.

-У твоєї матері був хтось інший?

-Твій батько був рогоносцем?

-Твій батько мав коханку?

-Я не знаю. Вони сказали, що я зрозумію, коли подорослішаю.

-Вони це завжди обіцяють. А як щодо того, щоб пояснити зараз?-ось про що я.-Щоправда, я цього так і не сказав. А наш дім, як мені було відомо, не мав жодних таємниць, на мої сором і розчарування.

-Може, твоя мати має молодшого коханця?

-Звідки я знаю? Ми ніколи не зустрічалися там. Вона завжди приїздить до Лондона.

Це було безнадійно. У романі Едріен не прийняв би речі такими, як вони були. Який сенс

був у ситуації, схожій на літературний сюжет, якщо головний герой поводився не так, як це було б у книзі? Едріен мав би почати шпигування, чи заощадити кишенькові гроші й найняти приватного детектива; можливо, ми всі четверо мали податися на Пошуки Правди. Чи це було би менш схоже на дорослу літературу й більше скидалося би на оповідання для дітей?

На останньому цьогорічному уроці історії Старий Джо Гант, який провів сонних учнів тю-дорівською, стюартівською, вікторіанською й едвардіанською добами, піднесенням імперії та її дальшим занепадом,

запропонував нам озирнутися на ті сторіччя й спробувати зробити висновки.

-Можемо почати з простого на вигляд питання: чим є Історія? Як ви гадаєте, Вебстер?

-Історія-це брехня переможців,-відповів я, трохи зашвидко.

-Так, я побоювався, що ви це скажете. Що ж, ви маєте пам'ятати, що це також самоомана переможених. Сімпсон?

Колін підготувався краще, ніж я.

-Історія-це сандвіч із сирою цибулею, сер.

-Чому?

-Просто вона повторюється, сер. Вона відригує. Ми бачили це знову й знову цього року. Та ж сама давня історія, те ж саме давнє гойдання між тиранією й повстанням, війною й миром, процвітанням і занепадом.

-Чи не забагато, як на сандвіч?

Ми сміялися набагато довше, ніж було потрібно, завершивши перед канікулярною істерикою.

-Фін?

-Історія-це та правдивість, яка виникає в точці зіткнення вад пам'яті з браком документальних свідчень.

-Та невже? Де ви це надибали?

-Леґранж, сер. Патрик Леґранж. Він француз.

-Нескладно здогадатися. Коли ваша ласка, наведіть нам приклад.

-Робсонове самогубство, сер.

Чулися тамування подиху й якесь необачне крутіння головами. Та Гант, як і решта вчителів, ставився до Едріена по-особливому. Коли всі ми вдавалися до провокацій, їх відкидали як молодечий цинізм-з якого ми ніби виростемо. Едріенові провокації з доброго дива вітали як незграбні пошуки правди.

-Який це має стосунок до теми?

-Це історична подія, сер, хоч і маленька. Проте, нещодавня. Тож її можна легко тлумачити як історію. Ми знаємо, що він мертвий, знаємо, що він мав дівчину, знаємо, що вона вагітна-чи була вагітною. Що ще ми знаємо? Єдине документальне свідчення, передсмертна цидулка, в який написано: "Пробач, мамо"-принаймні зі слів Брауна. Чи ця цидулка досі існує? Чи її знищили? Чи мав Робсон інші мотиви або причини, крім очевидних? Який він мав психічний стан? Чи можемо ми бути певними, що це була його дитина? Ми не знаємо, сер, навіть певний час по тому. Тож як хтось напише Робсонову історію по п'ятдесяти роках, коли його батьки помруть, а його дівчина взагалі не схоче згадувати про нього? Ви розумієте, в чім проблема, сер?

Ми всі дивилися на Ганта, міркуючи, чи не перегнув Едріен палицю цього разу. Саме слово "вагітна" зависло, мов крейдяний пил. А щодо припущення про альтернативне батьківство, щодо Робсона-Шкільного Перелюбника... Трохи згодом вчитель відповів.

-Я розумію, про що ви, Фін. Та, гадаю, ви недооцінюєте історію. А отже-істориків. Припустімо, що випадок бідолашного Робсона справді історичний. Історики завжди поставали перед браком прямих доказів.

Вони до цього звикли. Й не забувайте, що в цьому випадку було би слідство, а відтак-і звіт слідчого. Крім того, Робсон міг вести щоденник, писати листи, робити дзвінки, зміст яких запам'ятався б. Його батьки відповідали б на отримані листи зі співчуттями. Й по п'ятдесяти роках, врахову

ючи теперішню тривалість життя, лишилися би його шкільні приятелі, яких можна було би розпитати про нього. Проблема могла би бути менш серйозною, ніж ви гадаєте.

-Але ніщо не може компенсувати Робсоно-вих свідчень.

-З одного боку, ні, але так само із певним скепсисом історики мають ставитися до власних пояснень учасників подій. Часто прогностичне твердження є найбільш сумнівним.

-Як скажете, сер.

-А про психічні стани можуть свідчити вчинки. Деспот навряд чи надішле написану від руки цидулку з проханням знищити ворога.

-Як скажете, сер.

-Отож-бо.

Чи була їхня розмова саме такою? Майже запевне, що ні. Та втім, це все, що я пам'ятаю з їхньої суперечки.

Ми закінчили школу, заприсяглися довічно дружити й вирушили своїми окремими стежками. Не дивно, що Едріен отримав стипендію в Кембриджі. Я вивчав історію в Брістолі, Колін подався до Сассексу, а Алекс-у батьків бізнес. Ми листувалися. Тоді так велося навіть серед молоді. Та ми були недосвідчені в цій формі, тож підступна

самосвідомість часто випереджала нагальність змісту. Починати листа з "Від

повідаючи на твоє послання від 17-го такого-то..." здавалося певний час досить дотепним.

Ми заприсяглися зустрічатися щоразу, коли троє з нас, студентів різних університетів, приїздили додому на канікули; втім, це не завжди вдавалось. І листування, здавалося, було перевіркою динаміки нашої дружби. Члени нашої початкової трійки листувалися один із одним не так часто й менш завзято, ніж з Едріеном. Ми прагнули його уваги, його схвалення; ми влещували його й першому розповідали свої найкращі історії; кожен з нас гадав, що був— і заслуговував бути-найближчим до нього. І хоча кожен із нас заводив нових приятелів, ми чомусь були переконані, що Едріен цього не робив: що ми троє досі були його найближчими приятелями, що він залежав від нас. Чи це було лише задля того, щоб приховати нашу залежність від нього?

А потім життя пішло своїм плином і час прискорився. Іншими словами, в мене з'явилася дівчина. Звісно, я зустрічався з кількома дівчатами й раніше, та чи то їхня самовпевненість змушувала мене почуватися незграбним, чи їхня боязнь домішувалася до моєї. Певно, був якийсь таємний чоловічий кодекс, який передавався чемними двадцятилітніми неосміленим вісімнадцятилітнім; кодекс, опанувавши який, можна було "чіпляти" дівчат і за певних обста

вин "розважатися" з ними. Та я так і не опанував або не збагнув його, й, напевно, досі не розумію. Мій "метод" полягав у відсутності методу; інші, без сумніву, слушно, вважали це невдатністю. Навіть, здавалося би, простий ланцюжок "бажає-ш-чогось-випити-може-потанцюємо-проведу-тебе-додому-як-щодо-кави?" передбачав браваду, на яку я був нездатний. Я лише товкся на місці й намагався робити цікаві зауваги, чекаючи, коли все зіпсую. Пригадую, на одній вечірці на першому курсі мені було тоскно, й коли дівчина, що проходила повз, співчутливо спитала, чи зі мною все гаразд, я несподівано відповів

"Гадаю, я-маніякально-депресивний тип", оскільки тієї миті це звучало більш бравадно, ніж "Мені трохи тоскно". Коли вона відповіла "Це точно" й поквапно пішла собі далі, я усвідомив, що крім того, що відмежувався від жвавого гурту, я ще й застосував найгіршу в світі методу зваблювання дівчини.

Мою дівчину звали Вероніка Мері Елізабет Форд. Цю інформацію (маю на увазі її інші імена), я здобував два місяці. Вона вивчала іспанську, любила поезію, а її батько був держслужбовцем. Близько п'яти футів і двох дюймів на зріст3, із заокругленими жилавими литками, волоссям до плечей, блакитно-сірими очима за окулярами з блакитною оправою та швидкою, проте тривкою посмішкою. Я вважав її милою.

Утім, мені, напевно, здалася б милою будь-яка дівчина, яка не сахалася б мене. Я не намагався сказати їй, що мені було тоскно, бо так не було. Вона мала програвач "Блек Бокс" на противагу моєму "Денсетт" і кращий музичний смак: себто зневажала Дворжака й Чайковського, яких обожнював я, і мала якісь платівки з хоровою музикою та романсами. Вона переглянула мою колекцію платівок, часом мерехтливо всміхаючись і частіше насуплюючи брови. Те, що я сховав Увертюру 1812 і саундтрек до Un Homme Et Une Femme, мене не врятувало. Було вдосталь сумнівного матеріалу ще до того, як вона дісталася до моєї величезної секції попу: Елвіс, "Бітлз", "Стоунз" (не те, щоби хтось міг щось проти них мати, звісно), а також "Голліз", "Ені-малз", "Муді Блюз" і подвійний альбом Донована під назвою (маленькими літерами) дарунок квітки садові.

-Тобі це подобається?-спитала вона байдуже.

-Під це добре танцювати,-трохи захищаючись, відповів я.

-Ти танцюєш під це? Тут? У своїй кімнаті? Сам?

-Ні, не зовсім.-Хоча, звісно, танцював.

-Я не танцюю,-мовила вона-почасти антрополог, а почасти автор правил, які ми могли б мати, якщо б зустрічалися.

Ліпше я поясню, що тоді означало поняття "зустрічатися" з кимось, оскільки час змінив його значення. Нещодавно я спілкувався з подругою, донька якої звернулася до неї в пригніченому стані. Вона навчалася на другому курсі університету, й спала з хлопцем, який-відкрито, й за її відома-водночас спав із кількома іншими дівчатами. Ба більше, перед тим, як вирішити, з котрою "зустрічатися", він проводив відбір. Донька була засмучена, та не так методою-хоч і усвідомлювала її несправедливість,-як тим, що вона не була єдиною і неповторною.

Це змусило мене почуватися реліктом якоїсь давньої, проминуло! культури, представники якої досі використовували як форму монетарного обміну. За "моїх часів"-хоча тоді я не претендував на володіння ними, а зараз і поготів-ось як усе відбувалося: ти зустрічав дівчину, зацікавлювався нею, намагався здобути її прихильність, запрошував її на кілька зустрічей-приміром, до пабу, тоді запрошував її на побачення наодинці, тоді знову, й після поцілунку "на добраніч" різного ступеню пристрасті ти, так би мовити, офіційно "зустрічався" з нею. Й лише коли ви напівприлюдно показали себе "разом", ти дізнавався, як вона ставиться до сексу. Й часом це означало, що її тіло пильнуватиметься так само, як місця, заборонені для рибальства.

Вероніка не дуже відрізнялася від решти тогочасних дівчат. їх влаштовував твій фізичний вигляд, вони прилюдно брали тебе за руку, цілували аж до почервоніння й могли свідомо притискатися до тебе персами за умови наявності близько п'яти шарів одягу між плоттю й плоттю. Вони чудово знали, що коїлося в твоїх штанях, ніколи не говорячи про це. Й на тому-все, на певний час. Деякі дівчата дозволяли більше: можна було почути про тих, які займалися взаємною мастурбацією, про інших, які дозволяли так званий "повний секс". Не можна було оцінити врочистості цього "повного", не пізнавши чимало

"половинного". А по тому, з продовженням стосунків, з'являлися певні неявні компроміси, деякі з них ґрунтувалися на примсі, інші-на обіцянці чи зобов'язанні-аж до оспіваного поетом "герцю за обручку".

Наступні покоління, певно, радо спишуть це на релігію чи святенництво. Та дівчата-чи жінки,-з якими я мав так званий інфрасекс (так, не лише з Веронікою), були задоволені власними тілами й, за певних умов, моїм також. Я не маю наміру стверджувати, до речі, що інфрасекс не захоплював, або навіть, окрім очевидного, розчаровував. До того ж, ці дівчата дозволяли собі значно більше, ніж їхні матері, а я отримував значно більше, ніж мій батько.

Принаймні, я так гадав. І щось було кращим за ніщо. Хіба що тим часом Колін і Алекс усталили стосунки з дівчатами, які не мали заборонених місць,-принаймні, вони на це натякали. Та тоді ніхто не говорив усієї правди про секс. І щодо цього дотепер нічого не змінилось.

Я був не зовсім незайманцем, якщо вам цікаво. Між школою й університетом я мав кілька навчальних епізодів, втіха від яких була більшою за відбиток, який вони залишили. Тож те, що відбувалося згодом, змушувало мене почуватися чимраз дивніше: що більше вам подобалася дівчина, то меншим, здавалося, був шанс мати секс із нею. Хіба що, звісно,-й цю думку я висловив лише по часі-якусь частину мене приваблювали жінки, які казали "ні". Та чи може існувати такий зворотний інстинкт?

-А чом би й ні?-спитаєте ви, коли стримувальна рука міцно зімкнеться на вашому зап'ясті.

-Це якось неправильно.

Ці слова можна було почути перед численними газовими плитами, в супроводі мелодій численних свистових чайників. Й марно було заперечувати проти "почуттів", адже жінки були в цьому фахівчинями, а

чоловіки-грубими початківцями. Тож "це якось неправильно" було більш переконливим і неспростовним, аніж будь-яке апелювання до церковної док

трини чи поради матері. Ви можете сказати: "А хіба це були не шістдесяті?" Так, але лише для деяких людей, лише в деяких куточках країни.

Мої книжкові полиці припали Вероніці до душі більше, ніж моя збірка платівок. Тоді книжки в м'яких обкладинках виходили в своїх традиційних серіях: помаранчеві "Пенґвінз" для художньої літератури, блакитні "Пеліканз" для нон-фікшн. Мати на полицях більше блакитних, аніж помаранчевих, було доказом серйозності. Й узагалі я мав удосталь правильних імен: Річард Гоґарт, Стівен Рансімен, Гейзинґа, Айзенк, Емпсон...,а до всього-"Відверто Богові" єпископа Джона Робінсона поряд із моїми коміксами Ларрі. Вероніка підлестила мені, припустивши, що я їх усі прочитав, і не запідозривши, що найбільш зношені було придбано вживаними.

На її власних полицях було багато поезії у форматі книг і брошур: Еліот, Оден, Макніс, Стіві Сміт, Том Ґан, Тед Г'юз. Були видані Лівим книжковим клубом Орвел і Кьостлер, якісь романи дев'ятнадцятого сторіччя в палітурках із телячої шкіри, кілька дитячих книжок із ілюстраціями Артура Рекгема та її настільна книжка "Я захоплюю фортецю"5. Я ані на мить не сумнівався, що вона прочитала їх усі, чи що саме їх слід було мати. Ба більше, вони видавалися органічним доповненням її розуму й особистості, тим часом як мої були вузькофункціо-нальні-у них я намагався знайти опис героїв, на яких сподівався перетворитися. Ця невідповідність нагнала мені легкої паніки, й, переглядаючи полиці Вероніки з поезією, я згадав слова Філа Діксона:

-Звісно, усім цікаво, коли в Теда Г'юза вичерпаються тварини.

-Справді?

-Так мені казали,-мляво відповів я. З вуст Діксона це звучало дотепно й вишукано, з моїх-лише жартівливо.

-У поетів матеріал вичерпується не так, як у прозаїків,-повідомила вона мені.-Бо вони інакше залежать від матеріалу. Ти ж бо ставишся до нього, мов до зоолога. Та навіть зоологи не знуджуються від тварин, правда ж?

Вона поглянула на мене, підвівши одну брову над окулярами. Вона була старшою від мене на п'ять місяців, а часом змушувала почуватися так, ніби на п'ять років.

-Так лишень казав мій вчитель англійської.

-Що ж, оскільки ти тепер навчаєшся в університеті, ми маємо навчити тебе мислити самостійно, адже так?

У цьому "ми" було щось, що змусило мене запідозрити, що я розтлумачив усе не зовсім хибно. Вона лише намагалася вдосконалити мене-

зо й ким я був, аби опиратися цьому? Однією з перших речей, про які вона мене спитала, було, чому я носив свого кишенькового годинника лицем до внутрішнього боку зап'ястка. Я не міг цього пояснити, тож повернув його лицем назовні, як робили нормальні, дорослі люди.

Я занурився в звичні буденні клопоти: навчання, проведення вільного часу з Веронікою, й по тому, в своїй кімнаті в гуртожитку,-вибухове дрочіння від фантазій про неї, розпростану піді мною чи вигнуту дугою наді мною. Щоденна близькість змушувала мене пишатися обізнаністю в косметиці, моді, жіночих лезах для гоління, таємницях і наслідках жіночих місячних. Я виявив, що заздрив цьому

регулярному нагадуванню про щось таке цілком жіноче й визначальне, таке пов'язане з величним природним циклом. Я, певно, висловлював це так само незграбно, як зараз, намагаючись пояснити свої відчуття.

-Ти лише романтизуєш те, чого не маєш. Єдиний сенс цього-вказати тобі на те, що ти не вагітна.

Зважаючи на наші взаємини, це пояснення вразило мене своєю зухвалістю.

-Що ж, сподіваюся, ми живемо не в Назареті.

По тому настала одна з тих пауз, коли пари мовчазно домовляються чогось не обговорювати. А що було, властиво, обговорювати? Хіба що

невисловлені умови "угоди". З моєї точки зору те, що ми не займалися сексом, виправдовувало мої роздумування про стосунки, які б відрізнялися б від близькості, наприклад, з жінкою, яка, виконуючи свою частину угоди, не питатиме чоловіка, куди ці стосунки прямують. Принаймні, так я розумів цю угоду. Та тоді, як і тепер, я помилявся щодо більшості речей. Приміром, чому я вважав її незайманою? Я ніколи не запитував її, вона ніколи не казала. Я так гадав, бо вона не спала зі мною: то де в цьому логіка?

Якихось вихідних під час канікул мене запросили на гостину до її батьків. Вони мешкали в Кенті, в напрямку Орпінґтона, в одному з тих передмість, які припинили кам'яніти над природою, й відтоді самовдоволено утверджували свій сільський статус. їдучи потягом із Черінґ-Кросу, я переймався тим, що через свою завелику валізу-єдину, яку мав,-я скидався на потенційного грабіжника. На станції Вероніка представила мене батькові, який відкрив багажник своєї автівки, забрав із моїх рук валізу й зареготав.

-Схоже, ти збираєшся переїхати до нас!

Великий, гладкий і червоновидий, він вразив мене своєю грубістю. Невже від нього тхнуло пивом? О цій порі? Як він міг бути батьком цієї феї?

Він кермував своїм "Гембер Супер Снайпом", імпульсивно обурюючись через тупість інших. Я сидів позаду, сам. Час від часу він вказував на щось, певно, мені, хоча я не міг зрозуміти, чи мав я відповідати. "Церква Сент Майклз, із цегли й кременю, значно вдосконалена вікторіан-ськими відбудовниками". "Наше власне "Кафе Рояль"-вуаля!" "Ось вишуканий дерев'яний алко-шоп праворуч від тебе". Я дивився на Вероніку, шукаючи розгадки, та не знаходив.

Вони мешкали у приватному будинку з червоної цегли, вкритому черепицею, з висипаною жорствою доріжкою перед входом. Містер Форд відчинив вхідні двері й крикнув, ні до кого не звертаючись:

-Хлопчина приїхав на місяць.

Я завважив масний блиск на темних меблях і на листках вишуканої кімнатної рослини. Батько Вероніки взяв мою валізу, немовби керуючись призабутими правилами гостинності, й, кумедно прибільшуючи її вагу, заніс до горішньої кімнати й кинув на ліжко. Він тицьнув на маленький умивальник.

-Дзюритимеш сюди вночі, як схочеш.

Я кивнув у відповідь. Мені не вдалося втямити, чи він намагався говорити зі мною по-чоловічому, чи ставився до мене як до нікчеми-маргінала.

Брата Вероніки Джека було легше зрозуміти: він був одним із тих здорових спортивних юнаків, які кпили з багатьох речей і дражнили

своїх молодших сестер. Зі мною він поводився як із об'єктом поміркованої цікавості й аж ніяк не з першим, на кого було б слід звертати увагу. Мати Вероніки не зважала на сторонні речі, що відбувалися довкола неї, спитала мене про навчання й на довгий час зникла на кухні. Гадаю, вона мала сорок із гаком, хоча, звісно, мені здавалося, що вона, як і її чоловік, мала за п'ятдесят. Вона була не дуже схожа на Вероніку: ширше обличчя, перев'язане стрічкою над високим чолом волосся, трохи вищий за середній зріст. У ній було щось артистичне, хоча точно сказати з відстані, в чому це виявлялося,— в барвистих шаликах, неуважності, наспівуванні оперних арій,-я не міг.

Я був такий напружений, що всі вихідні потерпав від закрепу: це-мій чільний справдешній спогад. Решту становлять враження й напівспогади, які, отже, можуть бути користолюбними: приміром, як Вероніка, дарма що запросила мене, спершу, здавалося, заглибилася в родину й долучилася до їхнього оцінювання мене-хоча зараз я не можу визначити, чи це було причиною, а чи наслідком моєї непевності. Під час вечері тієї п'ятниці мене трохи розпитували про мої соціальні й інтелектуальні досягнення; я почувався, ніби перед слідчою комісією. По тому ми переглянули телевізійні новини й недолуго обговорили перед сном події в світі. Якби ми були героями роману, було б якесь підкрадання між поверхами за палким поцілунком після того, як глава родини замкнувся на ніч. Але ми не були; Вероніка навіть не поцілувала мене на добраніч того першого вечора й не перепросила щодо рушників, як і не перевірила, чи мав я все, чого потребував. Можливо, вона боялася братових кпинів. Тож я роздягся, помився, агресивно подзюрив в умивальник, натягнув піжаму й довго лежав, не засинаючи.

Коли я зійшов униз до сніданку, в будинку була лише місіс Форд. Решта пішли на прогулянку по тому, як Вероніка запевнила всіх, що я захочу відлежатися. Я не міг як слід приховати свою реакцію на це, бо відчував, як місіс Форд вивчала мене, поки готувала шинку й яйця, смажачи їх якось похапцем і розбиваючи один із жовтків. Я не мав досвіду спілкування з матерями своїх дівчат.

-Ви давно тут мешкаєте?-врешті спитав я, хоча вже знав відповідь.

Вона зробила паузу, налила собі чаю в горня, розбила ще одне яйце на сковорідку, сперлася на шафку, вщерть напхану тарілками, й мовила:

-Не дозволяй, щоб Вероніці надто часто все так миналося.

Я не знав, що відповісти. Я мав образитися на це втручання в наші стосунки чи прибрати сповідального вигляду й обмовити Вероніку? Тож я мовив трохи вимушено:

-Що ви маєте на увазі, місіс Форд?

Вона поглянула на мене, ласкаво всміхнулася, злегка хитнула головою й мовила:

-Ми мешкаємо тут уже десять років.

Тож наприкінці я поладнав із нею майже так само, як і з рештою, хоч їй, здавалось, я сподобався. Вона поклала ще одне яйце мені в тарілку, хоч я й не просив, і не хотів. Рештки розбитого яйця досі були на сковорідці, вона байдуже шпурнула їх у смітник і вкинула гарячу сковорідку до мокрої раковини. Вода зашипіла, здійнялася пара, й вона засміялася так, ніби тішилася з того, що спричинила цей невеличкий хаос.

Коли Вероніка й чоловічий гурт повернулися, я очікував продовження розпитувань, можливо, навіть якоїсь витівки чи гри; натомість, мене чемно запитали, чи добре мені спалося. Це мало би змусити мене почуватися прийнятим, та більше скидалося на те, що вони стомилися від мене, й вихідні тепер були для них чимось, що треба було пережити. Можливо, це була лише параноя. Та добре було те, що Вероніка стала ніжнішою; під час чаювання вона тішилася, поклавши

свою долоню на мою руку й куйовдячи моє волосся. Якоїсь миті вона повернулася до брата й мовила:

-Згодиться.

Джек моргнув до мене; я не відповів. Натомість, якась частина мене почувалася, немовби я цупив рушники чи ступав на килим брудними чобітьми.

Та попри це, все було майже нормально. Того вечора Вероніка провела мене нагору й як слід поцілувала на добраніч. На недільний обід було печене ягня, присмачене гілками розмарину, які стирчали з нього, ніби різдвяні ялинки. Оскільки мої батьки навчили мене гарних манер, я сказав, що було дуже смачно. Тоді я впіймав Джекове підморгування батькові, мовляв: "От йолоп". Але містер Форд пирснув: "Чую-чую, підтримую", доки місіс Форд дякувала мені.

Коли я зійшов униз, аби попрощатися, містер Форд схопив мою валізу й мовив до дружини:

-Сподіваюся, люба, ти перерахувала ложки?

Вона не зважила на це, лише всміхнулася до мене, неначе ми мали таємницю. Брат Джек не прийшов попрощатися; Вероніка з батьком сіли в автівку попереду; я знову сів позаду. Місіс Форд стояла на ґанку, сонячне сяйво спадало на гліцинію, що помережувала будинок над її головою. Поки містер Форд заводив автівку й кружляв жорствою, я помахав на прощання, й вона відповіла, хоч і не так, як це зазвичай робиться, підведеною долонею, а якимось горизонтальним жестом на рівні стану. Мені варто було би поспілкуватися з нею більше.

Щоб припинити повторне вказування містера Форда на дива Чізлгерсту, я мовив до Вероніки:

-Мені сподобалася твоя мати.

-Схоже, в тебе з'явилася суперниця, Врон,— мовив містер Форд, удавано затамувавши подих.-Замислись над цим. Певно, мені також не завадило би. То що, дуель на світанку, молодий залицяльнику?

Мій потяг спізнився, сповільнений звичними недільними технічними роботами. Я дістався додому надвечір. Пригадую, як довго й класно срав.

Щось із тиждень по тому Вероніка приїхала до міста, тож я міг зазнайомити її зі своїм шкільним гуртом. Випала вільна днина, про яку ніхто не хотів поклопотатися. Ми обійшли Тейт, тоді піднялися до Бакінґем-Пелес і попрямували Гайд-Парком до Спікерз-Конеру. Та жодних промовців не було, тож ми походжали вздовж Оксфорд-Стріт, позираючи на крамниці, й урешті опинилися на Трафалґар-Сквер серед левів. Будь-хто подумав би, що ми були туристами.

Спершу я спостерігав за тим, як мої приятелі реагували на Вероніку, та згодом більше зацікавився тим, що думала про них вона. Вона сміялася з Колінових жартів невимушеніше, ніж із моїх, цим мене дратуючи, й спитала, чим його батько заробив свої статки (морським страхуванням, сказав він їй, на мій подив). Здавалося, їй кортіло залишити Едріена наостанок. Я казав їй, що він навчався в Кембриджі, й вона розпитувала його про різних людей. Щодо кількох із них він сказав:

-Так, я знаю, що вони за одні.

Це прозвучало вельми грубо, як на мене, та Вероніка не образилася. Натомість, те, як вона називала факультети, викладачів і крамниці, змусило мене почутися зайвим.

-Звідки ти так багато знаєш про це місце?-спитав я.

-Там навчається Джек.

-Джек?

-Мій брат, пригадуєш?

-Стривай-но.. .Це той один, який молодший за твого батька?

Жарт видався мені непоганим, але вона навіть не всміхнулася.

-А що Джек вивчає?-спитав я, намагаючись виправити своє становище.

-Філософію,-відповіла вона.-Як і Едріен.

Я знаю, що Едріен в біса вивчає, красно дякую, хотів я сказати. Натомість, я трохи подувся, й заговорив до Коліна про кіно.

Ближче до кінця пообіддя ми сфотографувалися, вона попрохала "одну з твоїми друзями". Хлопці чемно стали рядком, так, як вона їх поставила: Едріен і Колін, двоє найвищих, обабіч неї, Алекс поряд із Коліном. На світлині, що вийшла, вона виглядала стрункішою, ніж була насправді. Багато років по тому, коли я знову вдивлявся в цю світлину, шукаючи відповідей, я подивувався, що вона ніколи не носила підборів. Я десь читав, що коли ви хочете, щоб люди звертали увагу на те, як ви говорите, слід не підвищувати голос, а стишувати його: ось що захоплює увагу. Можливо, ту ж саму витівку вона зробила зі зростом. Хоча я й досі не втямив, чи вона вдавалася до витівок. Коли я з нею зустрічався, мені завжди здавалося, що її вчинки були інстинктивними. Та тоді я опирався самій думці, що жінки були чи могли бути маніпуляторками. Це може сказати вам значно більше про мене, ніж про неї. Й навіть якби я мав визнати на цьому пізньому етапі, що вона завжди все прораховувала, я не певний, що це б чимось зарадило. Цебто: зарадило мені.

Ми провели її до Черінґ-Кросу й жартівливо-героїчно махали їй до Чізлгерсту, немовби вона прямувала до Самарканду. Потім ми сиділи в барі станційного готелю, попиваючи пиво й почуваючись дуже дорослими.

-Мила дівчина,-мовив Колін.

-Дуже мила,-додав Алекс.

-Це філософськи самозрозуміло!-майже вигукнув я. Що ж, я був дещо перезбуджений. Я повернувся до Едріена. — Щось іще, крім "дуже мила"?

-Ти ж насправді не потребуєш моїх привітань, еге ж, Ентоні?

-Авжеж, якого дідька я б їх потребував?

-Тоді, звісно, вітаю.

Та здавалося, що своєю поведінкою він засуджував мою потребу, а інших двох-за потурання їй. Я почував легку паніку, не хотів, аби день було зіпсуто. Хоч, озираючись назад,-то не день, а ми четверо починали псуватися.

-То ти перетинався з її братом Джеком у Кембриджі?

-Я не знайомий із ним і навряд чи буду. Він навчається на останньому курсі. Та я чув про нього, читав про нього в часописній статті. І про людей, із якими він товаришує.

Він, очевидячки, хотів на цьому згорнути цю тему, та я йому не дозволяв.

-То що ти про нього думаєш?

Едріен зробив паузу. Він ковтнув пива, а потім мовив, із раптовим запалом:

-Ненавиджу несерйозність англійців щодо серйозності. Справді ненавиджу.

Якби я мав інший настрій, то, мабуть, сприйняв би це як випад проти нас трьох. Натомість, я зінтерпретував це висловлювання як дружню підтримку.

Ми з Веронікою продовжували зустрічатися впродовж усього другого курсу. Одного вечора, бувши, либонь, трохи напідпитку, вона дозволила мені просунути руку під свої трусики. Я відчував надзвичайну гордість, снуючи там. Вона не дозволила мені пальцем проникнути досередини, але протягом наступних двох днів ми мовчки торували собі шлях до насолоди. Ми лежали на підлозі й цілувались. Я знімав годинника, підкочував лівий рукав, засував руку в її трусики й поступово трохи спускав їх зі стегон; тоді я клав руку долонею догори й вона терлася об мій спійманий зап'ясток до кульмінації. Протягом кількох днів це змушувало мене почуватися майстром, але моє дрочіння після повернення до своєї кімнати часом межувало з гіркотою. У який компроміс я себе загнав зараз? У кращий чи в гірший? Я виявив ще дещо, чого не міг збагнути: я мав би, запевне, почуватися ближчим до неї, та не почувався.

-То ти коли-небудь замислювався, куди прямують наші стосунки?

Вона промовила це отак просто, ні сіло ні впало. Якраз зайшла на чай і принесла шматочки кекса.

-А ти?

-Я перша спитала.

Мені подумалося-й, певно, це була не вельми шаноблива реакція: це тому ти почала дозволяти мені засувати руку в твої трусики?

-А вони мають кудись прямувати?

-А хіба не це роблять стосунки?

-Не знаю. Я їх мав не так багато.

-Бач-но, Тоні, я не застоююсь.

Я подумав про це деякий час, чи спробував подумати. Та натомість мені ввижався образ застояної води, з густою ряскою й навислими комарами. Я усвідомив, що не надто добре вмів говорити на такі теми.

-То ти гадаєш, що ми застоюємося?

Вона зробила той рух бровою понад оправою окулярів, який уже не здавався мені таким милим. Я продовжив:

-А існує щось середнє між застоєм і прямуванням кудись?

-Наприклад?

-Наприклад, приємне проведення часу. Втішайся цим днем і таке інше?

Та, промовивши це, я замислився, чи я ще й досі втішався цим днем. Я подумав: що вона хоче почути від мене?

-Гадаєш, ми пасуємо одне одному?

-Ти так ставиш питання, ніби вже знаєш відповіді на них. Чи знаєш відповіді, яких хочеш. То чом би тобі не сказати мені їх, а я скажу тобі, чи я маю ті ж самі?

-Ти-вельми боязкий, еге ж, Тоні?

-Гадаю, я швидше... сумирний.

-Що ж, мені б не хотілося порушувати твоє уявлення про себе.

Ми допили чай. Я загорнув два шматочки кекса й поклав їх до бляшанки. Вероніка цмокнула мене ближче до кутиків вуст, аніж до центру, й пішла. Мені бачилося, що це був початок кінця наших стосунків. Чи я лише запам'ятав це саме так, аби розділити провину? Якби мене спитали в суді, що сталося й що було сказано, я зміг би лише підтвердити слова "прямування", "застоювання" й "сумирний". Я ніколи не вважав себе сумирним-а чи протилежним до цього. Я би також під присягою засвідчив наявність бляшанки з-під печива; вона була червоно-бордовою, з зображенням усміхненого профілю Королеви.

Я не хочу, щоб склалося враження, буцімто всім, чим я займався в Брістолі, були праця й побачення з Веронікою. У моїй пам'яті зринають і кілька інших спогадів. Один із них-од-ним-одна прикметна подія-ніч, коли я був свідком Севернського бору6. Місцева газета друкувала розклад, у якому було зазначено, де й коли краще його спіймати. Та під час першої моєї спроби вода, здавалося, не слухалася його вказівок. Згодом, одного вечора в Мінстервор-сі7, наш гурт чекав на березі річки до опівночі й врешті отримав винагороду. Впродовж однієї чи двох годин ми спостерігали, як вода вливалася в море, як роблять усі нормальні річки. Перепадисте місячне сяйво доповнювали періодичні спалахи кількох потужних смолоскипів. А по тому було шепотіння й витягання в'язів, і всі думки про вогкість і холоднечу зникли, щойно річка, здавалося, просто передумала, й хвиля заввишки у два чи три фути попрямувала просто на нас, розриваючи течію всією своєю

шириною, від краю до краю. Цей здійнятий бриж зрівнявся з нами, прорвався крізь нашу групу і завернув коліном удалечінь; дехто з моїх приятелів погнався за хвилею, лементуючи, кленучи й спотикаючись, коли вона випереджувала їх; я залишився на березі сам. Навряд чи я можу передати ефект, який та мить справила на мене. Це не було схоже на торнадо чи землетрус (хоч я не бачив ні того, ні іншого), коли природа, стаючи жорстокою й руйнівною, вказує нам на наше місце. Це було тривожно, бо виглядало досить неправильно, немовби хтось натиснув на якийсь невеликий важіль, і тут, лише на три хвилини, природа переінакшилася, й час укупі з нею. А в присмерку це видиво виглядало ще більш таємничо, ще більш потойбічно.

Після того, як ми розійшлися, вона зі мною переспала.

Так, я знаю. Ви, певно, гадаєте: бідолашний телепень, як він міг не передбачити цього? Та я не передбачив. Я гадав, що між нами все було скінчено й що була інша дівчина (нормального зросту, що на вечірки взувала високі підбори), яка мене цікавила. Я не передбачив цього ані коли ми з Веронікою натрапили один на одного в пабі (вона не любила паби), ані коли вона попрохала мене провести її додому, ані коли ми спинилися на півдорозі й поцілувалися, ані коли зайшли до її кімнати, й я ввімкнув світло, а вона знову його вимкнула, ані коли вона зняла свої трусики й тицьнула мені пачку "Дюрекс Фезерлайт", і навіть, коли вона взяла одного з моєї тремтячої руки й надягнула його на мене, чи впродовж усієї справи, яка робилася похапцем.

Атож, ви можете знову сказати: ох ти, бідолашний телепень. І ти гадав, що вона-незаймана, коли вона натягала презерватив на твого стрижня? Знаєте, дивним чином, але я таки гадав. Гадав, що це, либонь, було однією з інтуїтивних жіночих навичок, якої мені бракувало. Що ж, можливо, так і було.

-Ти маєш притримувати його, коли виходитимеш,-прошепотіла вона (може, вона гадала, що я-незайманець?). По тому я підвівся й пішов до ванної, наповнений презерватив час од часу ляпав об внутрішні боки

моїх стегон. Звільнившись від нього, я остаточно вирішив: Ні все скінчено, ні.

-Ти — егоїстичний покидьок, — мовила вона, коли ми зустрілися наступного разу.

-Так, що ж, от тобі й на.

-Це-майже зґвалтування.

-Не думаю, що бодай щось на це вказує.

-Ти ж бо міг мати порядність сказати мені заздалегідь.

-Я не знав заздалегідь.

-О, то було так погано?

-Ні, було добре. Просто...

-Просто що?

-Ти завжди прохала мене подумати про наші стосунки, тож, зараз, мабуть, я подумав. Таки подумав.

-Браво. Певно, це було важко.

Я подумав: а я ж навіть не бачив її персів за весь цей час. Відчував їх, та не бачив. До того ж, вона помиляється щодо Дворжака й Чайковського. Окрім цього, я зможу ставити свою платівку Un Homme et Une Femme скільки забажаю. Відкрито.

-Перепрошую?

-Господи, Тоні, ти навіть зараз не можеш зосередитися. Мій брат мав рацію щодо тебе.

Я знаю, що мав спитати, що казав брат Джек, та не хотів завдавати їй такої втіхи. А що я мовчав, вона продовжила:

-Й не кажи цього.

Життя здавалося грою в загадки навіть більше, ніж звичайно.

-Чого "цього"?

-Що ми й досі можемо залишатися друзями.

-А я мав би це сказати?

-Ти можеш казати все, що думаєш, що відчуваєш і, на Бога, що маєш сказати.

-Гаразд. У такому разі я не казатиму того, що мав би сказати. Бо я не думаю, що ми й досі можемо залишатися друзями.

-Чудово,-мовила вона з нотками сарказму.-Чудово.

-Та дозволь мені спитати тебе. Ти переспала зі мною, щоб повернути мене?

-Я вже не мушу відповідати на твої питання.

-У такому разі чому ти не спала зі мною, коли ми зустрічалися?

Жодної відповіді.

-Бо тобі це було непотрібно?

-Можливо, я не хотіла.

-Можливо, ти не хотіла, бо тобі це було непотрібно.

-Можеш вірити в усе, що забажаєш.

Наступного дня я відніс глечик для молока, який вона мені подарувала, до крамниці Оксфам8. Я сподівався, що вона побачить його у вітрині. Та коли я спинився, щоб перевірити, то натомість побачив у вітрині дещо інше: маленьку кольорову гравюру Чізлгерсту, яку я подарував їй на Різдво.

Принаймні ми вивчали різні дисципліни, й Брістоль був досить великим містом, аби ми лише час від часу перетиналися. І коли це траплялося, мене вражало почуття, яке я можу назвати лиш "передпровиною": очікування, що вона скаже чи зробить щось, що змусить мене чутися добряче винним. Але вона так і не забажала заговорити до мене, тож це побоювання поступово зникло. І я сказав собі, що мені немає за що почуватися винним: ми обоє були майже дорослими, відповідальними за власні вчинки, з власної волі ввійшли в зносини, з яких нічого не вийшло. Ніхто не завагітнів, нікого не вбили.

Другого тижня літніх канікул надійшов лист із поштовою маркою Чізлгерста. Я оглянув незнайоме-петлювате, трохи неохайне-письмо на конверті. Жіноча рука: її мати, без сумніву. Черговий спалах "передпровини": либонь, Вероніка зазнала нервового виснаження, вона спустошена й самотня. Можливо, в неї перитоніт, і вона просить із лікарняного ліжка, щоб я прийшов. Чи, можливо,... та навіть я міг сказати, що це були зарозумілі фантазії. Лист і справді був від Веронічиної матері; короткий і, на мій подив, без ніяких звинувачень. їй було прикро, що ми розійшлися, й вона була певна, що я знайду когось більш підхожого. Та не схоже було, що вона розуміла під цим, що я-

мерзотник, який заслуговував на когось такого ж безсумлінного. Швидше, вона мала на увазі протилежне: що я добре поводився, й вона зичила мені всіляких гараздів. Ліпше б я зберіг листа, бо він став би доказом, підтвердженням. Натомість єдине свідчення, що зринає в моїй пам'яті,-неохайна досить хвацька жінка, яка розбила яйце, зготувала мені ще одне й застерегла мене від своєї доньки.

Я повернувся до Брістоля на останній курс. Дівчина нормального зросту, яка носила високі підбори, була менш зацікавленою, ніж я гадав, тож я зосередився на навчанні. Навряд чи я був достатньо розумним, аби отримати першу відзнаку, та постановив собі отримати 2:19. П'ятничними вечорами я дозволяв собі гайнувати вечір у пабі. Якось дівчина, з якою я теревенив, пішла зі мною й залишилася на ніч. Усе було приємно, захопливо й плідно, та жоден із нас не забажав сконтактуватися по тому. Тоді я думав про це менше, ніж тепер. Гадаю, така гуляща поведінка виглядає цілком буденною як тепер, так і тоді: зрештою, чи ж то були не шістдесяті? Так, атож, та, як я вже казав, усе залежало від того, де й ким ви були. З вашого дозволу, коротенький урок історії: у більшості "шістдесяті" настали в сімдесяті. Це означало, що більшість у шістдесятих усе ще переживала п'ятдесяті-чи, у моєму випадку, шматочки обох десятиріч пліч-о-пліч. Що вельми все заплутувало.

Логіка: атож, де ж логіка? Де вона, приміром, у наступній частині моєї історії? Приблизно в середині мого останнього року навчання я отримав листа від Едріена. Це траплялося дедалі рідше, бо ж ми обидва гарували, готуючись до випускних іспитів. Звісно, він мав отримати першу відзнаку. Й що тоді? Певно аспірантура, потому-докторантура чи якась робота в громадській сфері, де його розумові й почуттю відповідальності знайшлося би гарне застосування. Хтось колись сказав мені, що державна служба (чи, принаймні, її вищі ешелони) була захопливим місцем роботи, бо там ти завжди мав ухвалювати моральні рішення. Можливо, Едріен пішов би на це. Звісно, мені він не здавався людиною від світу сього чи авантюристом-хіба що інтелектуальним,

звісно. Він не належав до тих, чиї ім'я чи обличчя потрапляли на газетні шпальти.

Ви, певно, здогадалися, що я зволікаю з оповіданням вам наступного шматочка. Гаразд. Едріен сказав, що писав, аби попрохати мого дозволу зустрічатися з Веронікою.

Атож, чому вона, й чому саме тоді; понад те, навіщо прохати дозволу? Власне, достеменно пригадуючи, наскільки це можливо (й цього листа я також не зберіг), він сказав, що вони з Веронікою вже зустрічалися, обставина, яка, без сумніву, рано чи пізно стала би мені відомою; тож здавалося кращим, аби я почув про це від нього. До того ж, попри те, що ця звістка, певно, була несподіванкою, він сподівався, що я зрозумію й прийму це, бо коли б я не зміг, він би вчинив інакше, зважаючи на нашу дружбу. Й нарешті, що Вероніка згодилася, щоб листа написав він,-насправді це було частково її пропозицією.

Як ви можете собі уявити, мені припав до душі шматок щодо його моральних гризот, де йшлося, що якби я вважав, що було порушено якийсь поважний кодекс лицарства чи, що навіть краще,-якийсь сучасний етичний принцип, тоді би він, природно й логічно, припинив її трахати. За умови, що вона не морочила його, як мене. Мені також сподобалася криводушність листа, метою якого було не лише сказати мені щось, про що б я інакше не довідався (принаймні, якийсь час), а сповістити мене, на кого вона, Вероніка, змінила мене: на мого найрозумнішого друга, ба більше-на кембриджського хлопака, такого, як Брат Джек. І також, аби попередити мене, що вона буде поряд, якщо я надумаю зустрітися з Едріеном. Це справило бажаний ефект, бо я перестав хотіти зустрітися з ним. Непогано, як на один день, або ніч. Знову ж, маю наголосити, що це-моє сьогочасне тлумачення того, що сталося. Чи радше, мій сьогочасний спогад про моє тодішнє тлумачення того, що тоді сталося.

Та гадаю, я мав інстинкт виживання, самозбереження. Можливо, саме це Вероніка назвала боягузтвом, а я назвав сумирністю. Хай там

як, але щось застерігало мене від того, аби вплутатися в це,-принаймні не зараз. Я взяв першу-ліпшу поштівку-зі зображенням Кліф-тонського підвісного мосту-і написав щось на кшталт "Відповідаючи на твій лист від 21-го, нижчепідписаний просить прийняти його вітання й побажання на знак того, що я ставлюся до цього вельми добре, старий". По-дурному, проте недвозначно; як на тепер, то нормально. Я вдавав-особливо перед собою,-що анітрохи не заперечував. Я завзято навчався, стримував емоції, не приводив нікого з пабу додому, дрочив як і коли слід було, і таки отримав диплом, на який заслуговував. Я зробив це (атож, я отримав 2:1).

Після складення іспитів я лишився в місті на кілька тижнів, пристав до іншого гурту, систематично пиячив, трохи покурював трави й мало про що думав. Окрім моделювання того, що Вероніка могла наговорити Едріенові про мене (Він позбавив мене цноти й зараз же кинув. Тож насправді все було схоже на зґвалтування, розумієш?). Я уявляв, як вона підлещує йому-я був свідком початку цього-й улещує його, граючись його очікуваннями. Як я вже казав, Едріен не був від світу сього, попри всі його успіхи в навчанні. Звідси-самовдоволе-ний тон його листа, якого я якийсь час перечитував, коли шкодував самого себе. Коли врешті я відповів на нього як годиться, я геть не застосовував тієї дурнуватої "епістолярної" мови. Наскільки я пам'ятаю, я вичерпно висловив йому все, що думав про їхні спільні моральні гризоти. Я також порадив йому бути розважливим, бо, як на мене, Вероніка була ушкодженою вже дуже давно. По тому я побажав йому успіху, спалив його листа у порожньому каміні (мелодраматично, згоден, але я списую це на моло-дість як на пом'якшувальну обставину) й постановив собі, що вони обоє відтоді назавжди зникли із мого життя.

Що я розумів під ушкодженням? Це був лише здогад: я не мав жодних справжніх доказів. Та озираючись на ті прикрі вихідні, я усвідомлював, що річ була не лише в тім, що досить наївний юнак почувався напружено в більш вишуканій і соціально просунутій родині. У цьому, звісно, також. Але я відчував змову Вероніки з її дебелоногим, дебелоруким батьком, який поводився зі мною як із другосортним, а

також між Веронікою й братом Джеком, життєву філософію якого вона явно вважала незрівнянною. Його призначили суддею, коли вона прилюдно запитувала про мене, й питання звучало дедалі поблажливіше з кожним повторенням "Згодиться, еге ж?". З іншого боку, я зовсім не бачив її змови з матір'ю, яка, без сумніву, бачила доньку наскрізь. Як місіс Форд вдалося від самого початку застерегти мене від своєї доньки? Бо того ранку-першого ранку після мого приїзду-Вероніка сказала всім, що я хотів вилежатися, й пішла з батьком і братом. Ми не мали жодної розмови, яка би підтверджувала такий намір. Я ніколи не вилежувався. Навіть зараз я цього не роблю.

Коли я написав Едріенові, то й сам до пуття не тямив, що розумів під ушкодженням. І, проживши більшу частину життя, навряд чи тямлю краще. Моя теща (яка, на щастя, не є частиною цієї історії) не дуже мною переймалася, та принаймні, була відвертою щодо цього, як і щодо більшості речей. Якось, коли газетні шпальти й випуски телевізійних новин рясніли черговим випадком наруги над дитиною, вона зауважила: "Гадаю, ми всі зазнали наруги". Припускаю, що Вероніка була жертвою того, що нині зветься "неналежною поведінкою": підпилі батькові масні погляди під час купання чи сну, дещо більше, ніж обійми з братом? Звідки я міг знати? Чи була якась первинна мить втрати, позбавлення любові, коли вона потребувала її найбільше, якась випадково почута розмова, з якої дитина виснувала, що...? Знову ж, я не можу цього знати. Я не маю жодних доказів, ані справжніх, ані змодельованих. Та я пригадую, як Старий Джо Гант, сперечаючись із Едріеном, сказав, що про психічні стани можуть свідчити вчинки. Це траплялося в історії-Генрі Восьмий і так далі. Тоді ж як в особистому житті, гадаю, справджується зворотне: про минулі вчинки можуть свідчити теперішні психічні стани.

Звісно, я вірю, що всі ми зазнали ушкоджень, тих чи інших. А як інакше, хіба якби ми жили у світі ідеальних батьків, братів і сестер, сусідів, приятелів. І тоді постає питання, від якого багато що залежить: як ми реагуємо на ушкодження? Чи ми визнаємо, а чи пригнічуємо його, і як це впливає на наші стосунки з іншими. Хтось визнає ушкодження й намагається пом'якшити його; хтось витрачає життя, намагаючись

допомогти іншим ушкодженим; і врешті, є ті, хто переймаються головним чином уникненням подальшого ушкодження себе. І ці останні є невблаганними, тими, кого слід остерігатися.

Ви, певно, гадаєте, що це нісенітниця-моралістична самовиправдальна нісенітниця. Ви, певно, гадаєте, що я поводився з Веронікою, як типовий хлопець-підліток, і що всі мої висновки стосуються обох сторін. Приміром, що "Після того, як ми розійшлися, вона зі мною переспала" легко перетворюється на "Після того, як вона зі мною переспала, я з нею розійшовся". Ви, певно, також гадаєте, що Форди були нормальною англійською родиною середнього класу, щодо якої я вибірково застосував свої фальшиві теорії ушкодження; й що місіс Форд, замість того, щоб тактовно непокоїтися за мене, виявляла непристойні ревнощі. Ви, певно, навіть просите мене застосувати свою "теорію" до самого себе й пояснити, якого ушкодження я зазнав колись давно й якими можуть бути його наслідки: приміром, як воно могло вплинути на мою надійність і правдивість. Чесно кажучи, я не певний, що зміг би відповісти.

Я не очікував жодної відповіді від Едріена, й не отримав її. Й зараз перспектива зустрічі з Коліном і Алексом наодинці стала менш принадною. Спочатку ми були втрьох, потім-вчотирьох, і як ми примудрилися знову опинитися втрьох? Якщо решта хоче створити власний гурт-уперед. Я мав жити власним життям. Саме так я й вчинив.

Дехто з моїх сучасників долучився до ВПБ10 і вирушив до Африки, де вони навчали школярів і будували фортеці з багнюки; я не був таким шляхетним. До того ж, тоді чомусь здавалося, що гідний диплом рано чи пізно забезпечить гідну роботу. Ti-i-i-te is on ty side, yes it isu-співав я йодлем12 із Міком Джаґером, кружляючи наодинці кімнатою. Тож, залишивши інших навчатися на лікарів і юристів і складати іспити на державну службу, я подався до Штатів і півроку поневірявся. Я працював офіціантом, фарбував паркани, займався садівництвом, переганяв машини через кілька штатів. Тими роками, до появи мобільних телефонів, електронної пошти й Скайпу, мандрівники

покладалися на рудиментарні засоби зв'язку, знані як поштові листівки. Інші способи-дзвінок на далеку відстань, телеграма-мали позначку "Лише в екстремальних випадках". Тож мої батьки спровадили мене у безвість, а їхні но-винні зведення про мене обмежувалися звістками "Так, він дістався безпечно", "Востаннє, коли ми чулися, він був у Ореґоні" й "Ми очікуємо його повернення за кілька тижнів". Я не кажу, що це було краще чи що це сформувало мій характер; просто в моєму випадку, напевно, було краще, коли батьки не перебували на відстані натиснутої клавіші, виливаючи свої острахи й розлогі прогнози погоди, застерігаючи мене від повеней, епідемії й психів, які грабують мандрівників.

Перебуваючи там, я зустрів дівчину: Енні. Вона була американкою й мандрувала, як і я. Ми здибалися, як вона це назвала, й провели три місяці разом. Вона носила картаті спідниці, мала сіро-зелені очі й приязну вдачу; ми стали коханцями легко й швидко, я не міг повірити своєму щастю. Так само, як не міг повірити, як просто це було: бути водночас друзями й партнерами по ліжку, разом сміятися, пиячити й покурювати травку, пліч-о-пліч споглядати трохи світу, а по тому-розійтися без взаємних звинувачень або докорів. "Бог дав, Бог взяв",-казала вона й мала на увазі саме це. Згодом, озираючись назад, я запитував себе, чи ця легкість не зачепила в мені чогось, що потребувало більше складнощів на доказ...чого? Глибини, серйозності? Хоча, Бог свідок, можна мати складнощі й труднощі без компенсації у вигляді глибини й серйозності. Значно пізніше я також міркував про те, чи "Бог дав, Бог взяв" не було способом поставити питання й шукати відповідь, якої я не міг дати. Утім, усе це відбувалося поступово. Енні була частиною моєї історії, але не цієї.

Мої батьки хотіли зв'язатися зі мною, коли це сталося, та й гадки не мали, де я був. Уявляю, як за справжньої нагальності-наприклад, необхідності бути біля смертного одра матері-МЗС зв'язався би з посольством у Вашингтоні, яке повідомило б американським правоохоронцям, які наказали би поліції по всій країні шукати жвавого

засмаглого англійця, що був трохи більш самовдоволеним, аніж одразу по прибутті до країни. Тепер достатньо було б есемески.

Коли я повернувся додому, мати з напудро-ваним обличчям міцно обійняла мене, спровадила до ванної й приготувала мені те, що досі звалося моєю "улюбленою вечерею", яка зберегла цей статус, бо я не втаємничив матір у зміну своїх смаків.

По тому вона дала мені кілька листів, які надійшли за моєї відсутності.

-Ліпше прочитай спершу оці два.

Верхній містив коротку цидулку від Алек-са. "Дорогий Тоні",-йшлося в ній,-"Едріен помер. Він вкоротив собі віку. Я телефонував твоїй матері, та вона сказала, що не знає, де ти. Алекс".

-Чорт,-мовив я, вперше лаючись перед батьками.

-Мені прикро, хлопче.-Батьків коментар здався мені не дуже доречним. Я поглянув на нього й подумав про те, чи лисіння передалося-передасться спадково.

Після однієї із тих спільних пауз, які кожна родина переживає по-своєму, мати спитала:

-Гадаєш, це сталося тому, що він був надто розумним?

-Я не маю статистичних даних, які би пов'язували рівень інтелекту й самогубств,— відповів я.

-Так, Тоні, але ти ж розумієш, про що я.

-Ні, власне, зовсім не розумію.

-Що ж, тоді скажімо інакше: ти-розумний хлопчина, та не настільки розумний, аби вчинити щось таке.

Я бездумно вп'явся в неї очима, показуючи брак розуміння, вона продовжила:

-Та якщо ти дуже розумний, гадаю, є щось, що може позбавити тебе душевної рівноваги, якщо будеш необережним.

Аби уникнути заглиблення в це припущення, я відкрив другого Алексового листа. Він писав, що Едріен вчинив це дуже доладно, залишивши вичерпний звіт про свої мотиви. "Зустріньмося й поговорімо. Бар у готелі Черінґ-Крос? Зателефонуй мені. Алекс".

Я розпакував речі, перевдягнувся, розповів про свої мандри, знову призвичаївся до ладу й запахів, маленьких домашніх утіх і великих занудств. Та подумки я продовжував повертатися до тих запальних невинних бесід, які ми провадили, коли Робсон повісився на горищі, ще до того, як ми почали по-справжньому жити. Здавалося, це було філософськи самозрозуміло, що самогубство є правом вільної людини: логічним учинком, коли людина стикається зі смертельною хворобою чи старістю: героїчним вчинком, коли людина стикається з муками чи смертями інших, яким можна було б запобігти; чарівливим вчинком, здійсненим у шаленстві нещасливого кохання (див. Велика Література). Жодну з цих причин не можна застосувати до Робсонового жалюгідного посереднього вчинку.

Так само жодну з них не можна застосувати до Едріена. У листі, який він залишив ко-ронерові13, він виклав своє обґрунтування: життя-це дарунок, підносити який ніхто не просив; мисляча людина має філософський обов'язок вивчити як природу життя, так і умови, що ними воно супроводжується; і якщо ця людина вирішує зректися дару, якого

ніхто не просить, моральним і людським обов'язком є прийняти наслідки цього рішення. У кінці бракувало хіба OEO14. Едріен попрохав короне-ра оприлюднити це обґрунтування, й службовець зобов'язався це зробити.

Нарешті я спитав:

-Як він це зробив?

-Він порізав собі зап'ястки у ванній.

-Господи. Це щось...грецьке, чи не так? Чи там була цикута?

-Швидше, я би сказав, взірцево римське. Розрізання жили. Й він знав, як це робиться. Потрібно різати поздовжно. Якщо різати впоперек, можна зомліти, рана закриється й ти виживеш.

-Можливо, натомість ти просто захлинешся.

— Навіть тоді, це-друга премія,-мовив Алекс.-Едріен хотів би першу.-Він мав рацію: першокласний диплом, першокласне самогубство.

Він збавив собі віку в квартирі, де мешкав із двома приятелями-аспірантами. Інші поїхали геть на вихідні, тож Едріен мав удосталь часу, щоб підготуватися. Він написав листа ко-ронерові, причепив до дверей ванної цидулку зі словами "НЕ ЗАХОДЬТЕ-ВИКЛИЧТЕ ПОЛІ-

ЦІЮ-ЕДРІЕН", наповнив ванну, замкнув двері, порізав зап'ястя в гарячій воді, стік кров'ю до смерті. Його знайшли півтора дні по тому.

Алекс показав мені вирізку з Cambridge Evening News. "Трагічна смерть талановитого юнака". Вони, певно, постійно мали цей заголовок напоготові для друку. У вердикті розслідування ко-ронера зазначалося, що Едріен (22) збавив собі віку "коли похитнулася рівновага його

глузду". Пригадую, як розлютив мене цей загальник. Я заприсягся б, що Едріен був одним із тих, чий глузд ніколи не втрачав рівноваги. Та з погляду закону, якщо ти вчиняв самогубство, то ти був божевільним за визначенням, принаймні в мить вчинення цієї дії. Закон, суспільство й релігія вкупі стверджували, що неможливо бути при тямі, здоровим, і водночас вчиняти самогубство. Можливо, ті органи влади, створені державою, боялися, що обґрунтування самогубства могло заперечити природу й цінність життя у державі, яка платила коронерові? Й тоді, оскільки вас проголошували тимчасово божевільним, ваші обґрунтування збавлення собе віку також могли вважатися божевільними. Тож я маю сумнів, що хтось надав багато уваги Едріеновим аргументам із цитатами давніх і сучасних філософів про перевагу втручання над ганебно пасивним ставленням до життя, якому ти просто дозволяєш із тобою статися.

Едріен перепросив поліцію за завдані незручності й подякував коронерові за оприлюднення його останніх слів. Він також попрохав, аби його спалили, а попіл-розвіяли, оскільки швидке руйнування тіла також було вибором філософа, який хотів позбутися бездіяльного очікування природного розкладання в землі.

-Ти ходив? На похорон?

-Мене не запросили. Як і Коліна. Лише родина.

-Що ми про це думаємо?

-Що ж, гадаю, це-право родини.

-Ні, не про це. Про його мотиви.

Алекс сьорбнув пива.

-Я не міг визначити, чи це збіса вражаюче, а чи збіса жахливо.

-Ну то що ж? Визначив?

-Що ж, це могло бути й тим, і іншим.

-От чого я не можу збагнути,-мовив я,-то це того, чи цей вчинок самодостатній,-я не маю на увазі егоцентричний, розумієш, це те, що стосується лише Едріена,— а чи щось, що містить приховану критику всіх інших, у тому числі й нас.

Я поглянув на Алекса.

-Що ж, це могло бути й тим, і іншим.

-Припини це торочити.

-Мені цікаво, що про це подумали його викладачі філософії. Чи чулися вони відповідаль-

ними. Зрештою, це ж його мозок вони тренували?

-Коли ти востаннє його бачив?

-Десь за три місяці до його смерті. Саме там, де ти сидиш. Саме тому я запропонував це місце.

-То він їхав до Чізлгерста. Яким він здавався?

-Радісним. Щасливим. Собою. Ба більше, по нашім прощанні він сказав мені, що закоханий.

От сучка, подумалося мені. Якщо в цілому світі й існувала одна жінка, у яку чоловік міг закохатися й водночас замислюватися про самогубство, то це була Вероніка.

-Що він казав про неї?

-Нічого. Ти ж знаєш, яким він був.

-Він сказав тобі, що я написав йому листа, в якому вказав йому, куди його запхати?

-Ні, та це мене не дивує.

-Що саме: що я написав йому чи що він не сказав тобі?

-Що ж, це могло бути й тим, і іншим.

Я штовхнув Апекса, саме достатньо, щоб розлити його пиво.

Вдома, майже не маючи часу обміркувати почуте, я мусив відбивати мамині питання.

-Що ти довідався?

Я трохи розповів їй, як саме він це вчинив.

-Певно, бідолашним поліцейським було вельми неприємно. Те, що вони мусять робити. Він мав проблеми з дівчиною?

Частина мене хотіла сказати: Звісно-він зустрічався з Веронікою. Натомість, я відповів лишень: "Алекс сказав, що він був щасливим, коли вони востаннє бачилися".

-То чого ж він це вчинив?

Я надав скорочену версію короткої версії, не зазначаючи імен відповідних філософів. Я намагався пояснити відмову від небажаного

дарунку, та опозицію дія/бездіяльність. Мати кивнула, коли вислухала все це.

-От бачиш, я мала рацію.

-Тобто, мамо?

-Він був надто розумним. Якщо ти такий розумний, то можеш переконати себе в будь-чому. Ти просто нехтуєш здоровим глуздом. Його підвів власний мозок, саме тому він вчинив це.

-Так, мамо.

-Оце й усе, що ти можеш сказати? Тобто ти згоден?

Єдиним способом стриматися було не відповідати.

Наступні кілька днів я провів, намагаючись обміркувати Едріенову смерть під усіма кутами. У той час, як я сам навряд чи міг очікувати прощального листа, мені було прикро за Коліна й Алекса. Й що я зараз мав думати про Вероніку? Едріен кохав її і усе одно збавив собі віку. Як це можна було пояснити? Для більшості з нас перше кохання, навіть якщо з нього нічого не виходить-можливо, надто коли з нього нічого не виходить,-доводить існування чогось, що надає життю цінності. Й хоча подальші роки можуть змінити цю думку, поки дехто з нас не відмовиться від неї цілком, коли кохання вперше його зранить, не існує нічого схожого на нього, чи не так? Ви згодні?

Та Едріен був незгодний. Можливо, була інша жінка… чи ні-Алекс підтвердив Едріе-нів піднесений стан, коли вони бачилися востаннє. Чи в тих проміжних місяцях сталося щось жахливе? Та коли так, то Едріен, запевне, вказав би на це. Він був серед нас правдошукачем: якщо такими були викладені ним причини, отже, такими були його справжні причини.

Щодо Вероніки, то я перейшов від звинувачення її в тому, що вона не врятувала Едріена, до жалю: ось чого вона досягла своїми тріумфальними компромісами, й погляньте, що з цього вийшло. Чи варто мені висловити свої співчуття? Та вона вважатиме мене лицеміром. Якби я зателефонував їй, то вона або не відповіла б, або перекрутила б усе якось так, що я втратив би тверезість мислення.

Врешті я почав міркувати тверезо. Себто розуміти Едріенові мотиви, поважати їх і захоплюватися ним. Він мав більше глузду й суворішу вдачу, ніж я; він мислив логічно, а потім діяв на підставі логічних висновків. У той час, як більшість із нас, думаю, чинять навпаки: ми робимо інстинктивне рішення, тоді надбудовуємо інфраструктуру причин, аби його виправдати. І називаємо результат здоровим глуздом. Чи вважав я Едріенів вчинок прихованою критикою решти нас? Ні. Чи, принаймні, я не певний, що він замислював його саме таким. Едріен міг приваблювати людей, але він ніколи не поводився так, ніби хотів мати послідовників; він вірив, що ми всі мислимо самостійно. Чи був би він живий, якби "насолоджувався життям", як робить чи намагається робити більшість із нас? Можливо; або ж почував би провину й каяття через неспроможність узгодити свої вчинки зі своїми переконаннями.

Та ніщо зі сказаного вище не змінює того, що це було таки, як сказав Алекс, збіса жахливо.

Минув рік. Колін і Алекс запропонували зустрітися. На річницю Едріенової смерті ми втрьох зібралися випити в "Черінг-Крос Готел", а тоді пішли повечеряти індійськими стравами. Ми намагалися згадати й ушанувати нашого побратима. Пригадали, як він казав Старому Джо Гантові, що той залишається без роботи, й просвітлював Філа Діксона щодо Еросу й Та-натосу. Ми вже перетворювали наше минуле на анекдот. Пригадали, як тішилися звісткою про те, що Едріен одержав стипендію в Кембриджі. Ми збагнули, що хоча він був удома в усіх нас, жоден із нас не був удома в нього; й що ми не знали-а чи запитували колись?-що вчинив його батько. Ми пили за упокій його душі вино в барі готелю й пиво наприкінці вечері. Надворі ми поплескали один одного по

плечах і заприсяглися щорічно повторювати вшанування його пам'яті. Та наші життя вже прямували різними напрямками, й спільної пам'яті про Едріена було не досить, аби тримати нас вкупі. Можливо, брак таємниці в його смерті означав, що його справу було легше закрити. Звісно, ми пам'ятатимемо його все життя. Та його смерть була радше взірцевою, ніж "трагічною",-як звично стверджувала Кембриджська газета,-тож отак він пішов від нас досить швидко, знайшовши своє місце у часі й історії.

Відтоді я полишив дім і почав стажуватися у царині арт-менеджменту. Згодом я зустрів Маргарет; ми побралися, й три роки по тому народилася Сьюзі. Ми придбали невеличкий будинок під значний кредит; я щодня їздив до Лондона з передмістя. Моє стажування перейшло у тривалу кар'єру. Життя плинуло. Якийсь англієць колись сказав, що шлюб-це довга, нудна трапеза, в якій десерт подається першим. Гадаю, це-надто цинічно. Я тішився зі свого шлюбу, та певно, був надто стриманим-надто сумирним-заради власного ж добра. По дванадцяти роках подружнього життя Марґарет завела чоловіка, який керував рестораном. Мені він не дуже подобався-як і його страви, з цієї причини,-та я й не вельми хотів, аби було інакше, чи не так? Опіку над Сьюзі було розділено. На щастя, здавалося, розлучення не надто позначилося на ній; і як я зараз усвідомлюю, я ніколи не застосовував до неї свою теорію про ушкодження.

Після розлучення я мав кілька романів, але нічого серйозного. Я завжди розповідав Марґарет про кожну нову дівчину. Тоді це здавалося природним. Зараз мені часом стає цікаво, чи було це спробою викликати в неї ревнощі; а чи, можливо, актом самозахисту, способом запобігти серйозності нових стосунків. До того ж, у своєму спорожнілому житті мені спадали на гадку різні ідеї, які я називав "проектами", либонь, для того, щоб вони звучали більш серйозно. З жодної з них нічого не вийшло. Та це не має значення; тобто це не частина моєї історії.

Сьюзі підростала, й люди почали називати її Сьюзен. Коли їй було двадцять чотири, я провів її коридором РАЦСу. Кен-лікар; зараз вони

мають двох дітей, хлопчика й дівчинку. На їхніх світлинах, які я завжди ношу в гаманці, вони виглядають молодшими, ніж є насправді.

Гадаю, це-нормально, якщо не "філософськи самозрозуміло". Та раз по раз я повторюю собі: "Вони ростуть так швидко, еге ж?", коли маєш на увазі лише: нині час минає для мене швидше.

Другий чоловік Маргарет виявився не вельми сумирним: він завів собі жінку, доволі схожу на неї, але молодшу на вирішальні десять років. Ми з нею зберегли добрі стосунки; ми зустрічалися родинними святами й іноді вечеряли разом. Якось, по склянці чи двох, вона розчулилася й запропонувала піти додому разом. Траплялися й дивніші речі, так вона це пояснила. Ще б пак, та я вже призвичаївся до власного трибу життя й тішився своєю самотою. Чи, можливо, я просто недостатньо дивакуватий, щоб робити щось на кшталт цього. Раз чи двічі ми обговорювали спільну відпустку, та гадаю, кожен із нас очікував, що інший спланує її й забронює квитки та готелі. Тож цього так і не сталося.

Наразі я на пенсії. Маю квартиру зі своїми пожитками. Підтримую зв'язок із кількома питущими приятелями й маю кількох подруг-платонічних, звісна річ. (І вони також не є частиною цієї історії). Я член місцевої спільноти істориків, хоча менше за інших переймаюся тим, що можна знайти металошукачами. Якийсь час тому я зголосився керувати бібліотекою місцевої лікарні; я походжаю палатами, щось приношу, щось забираю, даю поради. Це змушує мене виходити з дому, до того ж, добре робити щось корисне; крім цього, я зустрічаю нових людей. Хворих, звісно; а також при смерті. Та принаймні я знатиму свій шлях лікарнею, коли настане моя пора.

Оце і є життя, еге ж? Якісь здобутки й якісь розчарування. Мені воно цікаве, хоч я не образився б або не здивувався б, якби комусь воно здалося не таким вже й цікавим. Можливо, в якомусь сенсі, Едріен знав, що чинив. Я би нізащо не відмовився від свого життя, та ви ж розумієте.

Я вижив. "Він вижив, аби розповісти історію", як то кажуть, еге ж? Історія-це не брехня переможців, у чім я колись велемовно запевняв Старого Джо Ганта; тепер я це знаю. Це, швидше,-спогади тих, хто вижив, більшість із яких не були ані переможцями, ані переможеними.

Частина друга

Щось по двох годинах я здався і повернувся насту

Частина друга

Проживши життя, очікуєш трохи спочинку, чи не так? Гадаєш, що заслуговуєш на нього. Принаймні я так гадав. А тоді починаєш розуміти, що життя не винагороджує за чесноти. До того ж, коли ти молодий, то гадаєш, що можеш передбачити ймовірні болі й журби, які приходитимуть з віком. Уявляєш себе самотнім, розлученим, овдовілим; діти зростають далеко від тебе, друзі помирають. Уявляєш втрату статусу, втрату бажань-і здатності чогось бажати. Можна піти ще далі й обміркувати наближення до смерті, перед якою-яке б товариство ти не зібрав-постаєш на самоті. Та все це-загадування наперед. Що не вдається робити,-то це загадувати наперед, а потім уявляти, як озираєшся назад із тієї точки в майбутньому. Вчитися нових емоцій, які приносить час. Виявляти, приміром, що коли всі свідки твого життя відходять, залишається менше підтвердження, отже-менше певності в тому, ким ти є чи був. Навіть якщо ти сумлінно фіксував події-в словах, записах, образах,-можеш виявити, що застосував хибний спосіб фіксації. Як там звучали слова, що їх цитував Едріен? "Історія-це та правдивість, яка виникає в точці зіткнення вад пам'яті з браком документальних свідчень".

Я й досі читаю багато історичної літератури й, звісно, слідкую за офіційною історією, що відбувається за мого життя-падіння комунізму, місіс Тетчер, 11 вересня, глобальне потепління,-з нормальною домішкою страху, тривоги й обачливого оптимізму. Та я ніколи не чувся щодо неї

так само-я ніколи не довіряв їй, як слід,-як довіряю подіям у Греції й Римі, Британській імперії, чи за часів Російської революції. Можливо, я просто чуюся безпечніше з історією, яка більш-менш погоджена. Чи, можливо, це знову той самий парадокс: історія, що відбувається в нас під носом, має бути найбільш зрозумілою, а натомість є найбільш розмитою. Ми живемо в часі, він обмежує й визначає нас, і час має оцінювати історію, чи не так? Але якщо ми не можемо зрозуміти час, не можемо осягнути таємниці його поступу, які шанси ми маємо щодо історії-навіть нашого власного маленького, особистого, здебільшого незадокументованого її шматочка?

Коли ми молоді, кожен, кому за тридцять, здається людиною середнього віку, кожен, кому за п'ятдесят,-перестарілим. А час, мірою свого плину, підтверджує, що ми не так вже й помилялися. Ці невеликі вікові різниці, такі критичні й явні, коли ми молоді, розмиваються. Урешті ми всі опиняємося в тій самій категорії-немолодих. Особисто я ніколи на це надто не зважав.

Та існують винятки з правила. Для деяких людей різниці, встановлені замолоду, ніколи насправді не зникають: старий залишається старим, навіть, коли обоє-слиняві старі. Для деяких людей різниця, скажімо, в п'ять місяців означає, що один з них повсякчас уперто вважатиме себе мудрішим і досвідченішим за іншого, незважаючи на докази протилежного. Чи, можливо, мені слід сказати, через докази протилежного. Через те, що будь-якому об'єктивному споглядачеві цілком зрозуміло, що рівновага перемістилася в бік гранично молодшої особи, інша стверджує свою вищість дедалі суворіше. Дедалі нервовіше.

До речі, я й досі слухаю багато Дворжака. Менше симфоній; нині мені до душі струнні квартети. Але Чайковський пішов стежкою тих геніїв, які зачаровують замолоду, втримують залишковий вплив у зрілих літах, але згодом здаються коли не ніяковими, то принаймні менш доречними. Не те щоб я казав, що вона мала рацію. Немає нічого поганого в тому, щоб бути генієм, який може зачаровувати молодь.

Радше, щось не так із тією молоддю, яку не може зачарувати геній. До слова, я не вважаю саундтрек до Un Homme et Une Femme витвором генія. Навіть тоді я не вважав його геніальним. З іншого боку, я часом пригадую Теда Г'юза й усміхаюся на те, що в нього так і не вичерпалися тварини.

Я добре ладнаю зі Сьюзі. Принаймні досить добре. Та молодше покоління вже не відчуває потреби, ба навіть обов'язку, підтримувати зв'язок. Принаймні "підтримувати зв'язок зустрічами". Вистачить із батька й мейлу-шкода, що він не навчився писати есемески. Так, зараз він на пенсії, досі носиться з тими своїми загадковими "проектами", сумніваюся, що він коли-небудь щось завершить, але принаймні це підтримує активність мозку краще, ніж гольф, і так, ми збиралися заскочити до нього минулого тижня, доки щось нам не завадило. Дуже сподіваюся, що він не захворіє на Альцгеймера, насправді найбільше я непокоюся саме через це, бо ж мама навряд чи прийме його назад, адже так? Та ні: я перебільшую, я сприймаю все не так. Певний, Сьюзі так не почувається. У самотньому житті трапляються миті параної та жалю до самого себе. Ми зі Сьюзі добре ладнаємо.

Наша приятелька (я досі інстинктивно так кажу, хоча ми з Марґарет розлучені довше, ніж були пошлюблені) мала сина, який грав у панк-рок гурті. Я спитав її, чи вона чула бодай котрусь їхню пісню. Вона згадала одну під назвою Everyday is Sunday15. Пригадую, як сміявся з полегкістю з того, що те ж саме давнє юнацьке занудство переходить від покоління до покоління. І що та ж сама сардонічна дотепність використовується для того, щоб від нього втекти. Everyday is Sunday-ці слова повернули мене в мої власні роки змужніння й те нестерпне очікування початку життя. Я спитав нашу приятельку, якими були інші пісні гурту. Ні, відповіла вона, оце і є їхня пісня, їхня єдина пісня. Які там іще слова?-спитав я. Ти про що? Який наступний рядок? Ти не розумієш, еге ж?-мовила вона. Оце і є пісня. Вони просто повторюють цей рядок, знову й знову, поки не вирішують завершити пісню. Пригадую, як усміхнувся. Everyday is Sunday-непогана була б епітафія, еге ж?

Це був один із тих продовгастих білих конвертів із ім'ям і адресою у віконці. Не знаю, як ви, та я ніколи не квапився відкривати їх. Колись такі листи означали черговий болісний етап у моєму розлученні-може, саме тому я побоююся їх. Нині вони можуть містити податкове свідоцтво на кілька жалюгідно низькодохід-них акцій, які я придбав, коли пішов на пенсію, чи черговий запит від тієї благочинної організації, яку я вже підтримав довгостроковим платіжним дорученням. Тож я забув про нього доти, доки пізніше того ж дня не почав збирати усі зайві папери у помешканні-аж до останнього конверта-для переробки. Виявилося, що в ньому був лист від адвокатської контори, про яку я ніколи не чув, Messrs Coyle, Innés & Black. Якась Елеанор Меріот писала: "Щодо майна місіс Сари Форд (померлої)". Мені знадобилося трохи часу, щоб в'їхати.

Ми живемо в часі з такими простими припущеннями, чи не так? Приміром, що пам'ять дорівнює події плюс час. Та все значно дивніше за це. Хто сказав, що пам'ять-це те, що, як ми гадали, ми забули? Й для нас має бути очевидним, що час є не фіксатором, а радше-розчинником. Та вірити в це незручно-некорисно; це не допомагає нам жити; тож ми ігноруємо це.

Мене прохали підтвердити свою адресу й надати скан-копію паспорта. Мене сповіщали, що мені залишили п'ятсот фунтів і два "документи". Це мене спантеличило. Спершу отримати спадщину від когось, чийого імені я ніколи не знав, або ж забув. Та й п'ятсот фунтів здавалися дуже специфічною сумою. Більше, ніж нічого, та замало, аби бути чимось. Можливо, це мало би сенс, якби я знав, коли місіс Форд склала заповіт. Хоч якщо це було давно, еквівалентна сума зараз була би трохи більшою й мала би ще менше сенсу.

Я підтвердив своє існування, автентичність і місце перебування, долучивши заскановане підтвердження. Я спитав, чи можуть мені сповістити дату складання заповіту. Пізніше, одного вечора, я сів і спробував відновити в пам'яті принизливі вихідні в Чізлгерсті, якихось сорок років тому. Я шукав будь-якої миті, випадку чи зауваження, які могли би здатися вартими визнання чи винагородження. Та моя пам'ять

стала більшою мірою механізмом, який повторює явно правдиву інформацію з незначним відхиленням. Я вдивлявся в минуле, чекав, намагався спрямувати пам'ять у іншому напрямку. Та марно. Я був кимось, хто близько року зустрічався з донькою місіс Сари Форд (померлої), до кого зверхньо ставився її чоловік, кого згорда вивчав її син, ким маніпулювала її донька. Це було болісно для мене в тім часі, та навряд чи вимагало дальшого материнського вибачення обсягом п'ятсот фунтів.

Та хай там як, але біль ущух. Як я вже казав, я мав якийсь інстинкт самозбереження.

Я успішно викинув Вероніку з голови й зі своєї історії. Тож коли час аж надто швидко заніс мене в середні літа, й я почав озиратися на те, яким було моє, життя, й обмірковувати непройдені стежки, ті заспокійливі а-що-коли, я збагнув, що ніколи не уявляв, що би було (навіть у поганих сценаріях, не кажучи вже про добрі), якби в мене склалося з Веронікою. З Енні-так, з Веронікою-ні. І я ніколи не шкодував про роки, прожиті з Маргарет, дарма що ми розлучилися. Я щосили,- було не дуже тяжко-намагався уявити життя, цілком відмінне від того, що прожив, але мені це рідко вдавалося. Не думаю, що це самовтіха; швидше, брак уяви чи шанолюбства, а чи чогось іще. Гадаю, правда в тім, що, так, я недостатньо дивакуватий, щоб не вчиняти того, що я врешті вчиняв зі своїм життям.

Я прочитав листа адвоката не одразу. Натомість я поглянув на вкладення, довгий кремовий конверт із моїм ім'ям. Письмо, яке до того часу я бачив лише раз у житті, але знайоме. Добродієві Ентоні Вебстеру... Те, як літери з верхніми й нижніми виносними елементами завершувалися чудернацькими закрутасами, повернуло мене до когось, із ким я знався заледве тиждень. До когось, чиє письмо, радше своєю певністю, ніж формою, вказувало на жінку, певно, "достатньо дивакувату", щоб чинити те, чого не вчинив я. Та що то було, я не міг знати чи здогадатися. На лицьовому боці конверта, по центру згори, було трохи скотчу. Я думав, що ним надійно запечатано конверт, та його

обрізали вздовж верхнього краю конверта. Певно, колись цього листа приєднали до чогось іншого.

Урешті я розпечатав його й прочитав. "Любий Тоні, гадаю, буде правильно, якщо ти матимеш те, що всередині. Едріен завжди тепло висловлювався про тебе й, можливо, тобі це здасться цікавим, дарма що болісним нагадуванням про давні часи. Я також залишаю тобі трохи грошей. Тобі це може здатися дивним і, чесно кажучи, я й сама не досить певна власних дій. У будь-якім разі, я перепрошую за те, як моя родина повелася з тобою колись, і навіть з могили зичу тобі всіляких гараздів. З повагою, Сара Форд. P.S. Це може прозвучати дивно, та гадаю, останні місяці його життя були щасливими".

Адвокат попрохала надати їй мої банківські реквізити, щоб негайно сплатити спадщину. Вона додала, що долучала перший із залишених мені "документів". Другий досі перебував у доньки місіс Форд. Це могло б пояснити обірваний шматок скотчу. Наразі місіс Меріот намагалася забрати другий. Там була також відповідь на моє питання про час складання заповіту-п'ять років тому.

Марґарет казала, що існує два типи жінок: відверті й таємничі, й що це перше, що відчуває чоловік, і перше, що його приваблює або відштовхує. Деякі чоловіки охочі до одного типу, інші-до іншого. Марґарет-навряд чи мені потрібно говорити це вам-була відвертою, та часом вона могла заздрити тим, які могли бути таємничими.

-Ти подобаєшся мені саме такою, якою є,-якось сказав я їй.

-Та ти вже так добре мене знаєш,-відповіла вона. Ми були одружені щось близько шести чи семи років.-Чи не хотілося б тобі, щоб я була трішечки більш... незнаною?

-Я не хочу, щоб ти була таємничою жінкою. Гадаю, я б не стерпів цього. Чи це лише подоба, чи гра, чи метод принаджування чоловіків, а

чи щось інше, таємнича жінка є таємницею для самої себе, й це-найгірше.

-Тоні, ти говориш як бувалий у бувальцях чоловік.

-Що ж, це не так,-мовив я, звісно, розуміючи, що вона дражнила мене.-Я не мав аж так багато жінок у своєму житті.

-"Не знаю, якими є інші жінки, але я знаю, яким є я"?

-Я цього не казав, і не мав на думці. Та, гадаю, це тому, що я знав порівняно мало таких, про яких я знаю, і що думаю. Й що мені в них подобається. Якби я знав більше, я був би спан-теличенішим.

Марґарет мовила:

-Зараз я вже не певна, чи сприймати мені це за лестощі.

Звісно, все це було до того, як наш шлюб розладнався. Та запевняю вас-і її,-він би не протривав довше, якби Марґарет була більш таємничою.

За ці роки щось від неї передалося мені. Приміром, якби я не знав її, то не втягнувся б у терпляче листування з адвокаткою. Та я не хотів спокійно чекати наступного конверта. Натомість, я зателефонував місіс Елеанор Меріот і спитав про інший залишений мені документ.

-У заповіті вказано, що це-щоденник.

-Щоденник? Він належав місіс Форд?

-Ні. Дайте-но я перевірю ім'я.-Пауза.-Едріен Фін.

Едріен! Як його щоденник міг опинитися в місіс Форд? Та це було питанням не до адво-катки. "Він був моїм приятелем", усе, що я сказав. А згодом: "Певно, його було долучено до надісланого вами листа".

-Не певна.

-Ви взагалі його бачили?

-Ні, не бачила,-її поведінка була радше обачною, аніж нечемною.

-А Вероніка Форд якось обґрунтувала те, що не віддає його?

-Вона сказала, що ще не готова розлучитися з ним.

Атож.

-Але він належить мені?

-Відповідно до заповіту, його, запевне, залишили вам.

Гм. Мені стало цікаво, чи існувала якась тонкість, яка би розмежовувала ці два твердження. "Ви знаєте, як вона... натрапила на нього?"

-Наскільки я розумію, останніми роками вона мешкала неподалік від матері. Сказала, що взяла кілька речей на зберігання. На випадок пограбування будинку. Прикраси, гроші, документи.

-Це законно?

-Скажімо, це-не протизаконно. Це досить розважливо.

Не схоже було, що ми далеко просувалися. "Дайте-но я візьму це до тями. Вона мала віддати цей документ, цей щоденник, вам. Ви попрохали його, а вона відмовляється його віддати".

-Наразі так, саме так.

-Чи не могли би ви дати мені її адресу?

-Я мушу отримати її дозвіл на це.

-То чи не була би така ваша ласка попрохати його?

Чи ви помічали, як, розмовляючи з кимось на кшталт адвоката, після якогось часу ви припиняєте говорити своїми словами й починаєте говорити їхніми?

Що менше часу лишається у вашому житті, то менше ви хочете його марнувати. Логічно, чи не так? Хоча те, як ви використовуєте накопичені години... та це ще одне, чого ви, запевне, не передбачали замолоду. Приміром, я витрачаю купу часу на прибирання-а я навіть не нехлюй. Але це-одна зі скромних утіх віку. Я намагаюся бути охайним; я утилізую відходи; я чепурю й оздоблюю своє помешкання, щоб усе було як належить. Я склав заповіт, а мої стосунки з донькою, зятем, онуками й колишньою дружиною коли не ідеальні, то принаймні усталені. Чи я переконав себе в цьому. Я досягнув стану сумирності, ба навіть спокою. Бо ладнаю з речами. Я не люблю безладу й не люблю лишати безлад. Я обрав кремацію, якщо вам цікаво.

Тож я знову зателефонував місіс Меріот і попрохав контакти іншої дитини місіс Форд, Джона, знаного як Джек. Я зателефонував Марґарет і запросив її на обід. І домовився про зустріч зі своїм адвокатом. Ні, це сказано надто поважно. Певний, що брат Джек мав когось, кого називав "своїм адвокатом". У моєму ж випадку це був місцевий хлопака, який склав мій заповіт; він мав невеличкий офіс над квіткарнею й здавався

добрим фахівцем. Також він мені подобався, бо навіть не спробував звернутися до мене на ім'я чи запропонувати мені так звертатися до нього. Тож я сприймав його лише як Т.Д. Ґанела, навіть не переймаючись тим, що могли означати його ініціали. Знаєте, чого я жахався? Опинитися старим у лікарні, оточеним медсестрами, яких я ніколи не бачив і які називали б мене Ентоні чи, ще гірше, Тоні. Дайте-но я впорсну це вам у руку, Тоні. З'їжте ще трішки цієї кашки, Тоні. Ви сходили в туалет, Тоні? Звісно, доки це станеться, надмірне панібратство з боку медперсоналу може спуститися значно нижче в списку моїх острахів; але все одно.

Я зробив трохи дивну річ, коли вперше зустрів Марґарет: викреслив Вероніку з історії свого життя. Я вдав, що Енні була моєю першою справжньою дівчиною. Знаю, більшість чоловіків перебільшують кількість дівчат і сексу, що їх вони мали; я зробив протилежне. Підвів риску й почав усе спочатку. Марґарет трохи спантеличила моя неквапливість-не зі втратою цноти, а з початком серйозних стосунків;

і також, я тоді так гадав, зачарувала. Вона сказала щось про привабливість скромності в чоловіках.

Ще дивнішим було те, як легко було подати цю версію своєї історії, бо, власне, це було тим, що я казав і самому собі. Час із Веронікою бачився мені поразкою (її зневага, моє приниження), тож я викреслив його зі свого життєпису. Я не зберіг жодних листів, лише однісіньку світлину, на яку не дивився хтозна-скільки.

Та після року чи двох шлюбу, коли я почувався ліпше щодо себе й цілком певно в наших стосунках, я розповів Марґарет правду. Вона слухала, ставила доречні запитання й виражала розуміння. Вона попросила показати світлину-зроблену на Трафалґар-Сквер-роздивилася її, хитнула головою, ніяк не прокоментувавши. То й добре. Я не мав жодного права очікувати чогось, не кажучи вже про слова захоплення моєю колишньою дівчиною. Яких, так чи інакше, я не хотів чути. Я лише

хотів, аби минуле забралося геть, а Марґарет пробачила мені мою дивну брехню про нього. Що вона й зробила.

Містер Ґанел — спокійний худорлявий чолов'яга, якого не дратує мовчання. Зрештою, воно коштує його клієнтам стільки ж, скільки й розмова.

-Містере Вебстер.

-Містере Ґанел.

Отак ми зверталися один до одного впродовж наступних сорока п'яти хвилин, за які він дав мені фахову пораду, яку я оплатив. Він сказав мені, що звертатися у поліцію, аби та оштрафувала за крадіжку жінку середнього віку, яка нещодавно втратила матір,-це дурна ідея. Мені це сподобалося. Не порада, а те, як він її висловив. "Дурна ідея": значно краще, ніж "не раджу" чи "це недоречно". Він також переконав мене не надокучати місіс Меріот.

-А хіба адвокатам не подобається, коли їм надокучають, містере Ґанел?

-Скажімо, коли клієнт надокучливий,-це трохи інше. Та в цьому разі рахунки сплачує родина Фордів. І ви будете здивовані тим, як листи можуть відкладатися в довгий ящик.

Я роззирнувся у цьому кремовому офісі з вазонами, поличками з юридичними працями, банальною гравюрою з англійським краєвидом і, звісно, картотеками. Я знову поглянув на містера Ґанела.

-Іншими словами, робити все для того, аби у неї не склалося враження, ніби я якийсь при-шелепкуватий.

-Що ви, вона ніколи не вважатиме вас таким, містере Вебстер. І навряд чи "пришелеп-куватий" є юридичним терміном.

-А ви як би це назвали?

-Ми зупинилися б на "обтяжливому". Це досить сильно.

-Ще б пак. І до іншого питання. Скільки часу знадобиться, щоб владнати справу з власністю?

-Якщо вона є доволі простою...-вісімнадцять місяців, два роки.

Два роки! Я не збирався чекати на щоденник так довго.

-Що ж, спершу владнайте основну справу, та завжди є щось, що затягується. Загублені сертифікати на акції. Узгодження показників із доходами. А листи часом опиняються не там, де слід.

-Або відкладаються у довгий ящик.

-І це також, містере Вебстер.

-Ви можете мені порадити щось іще?

-Я був би обережним зі словом "крадіжка". Воно може загострити питання.

-Та хіба не це вона зробила? Нагадайте-но мені юридичну назву чогось занадто очевидного.

-Res ipsa loquitur1б?

-Саме так.

Містер Ґанел помовчав.

-Що ж, кримінальні справи не часто опиняються на моєму столі, та ключовою фразою визначення крадіжки є, наскільки я пам'ятаю, "намір назавжди позбавити" власника вкраденої речі". Ви маєте якийсь доказ такого наміру місіс Форд або її ширших намірів?

Я розсміявся. Розуміння Веронічиних намірів було однією з моїх найбільших проблем сорок років тому. Тож мій сміх, напевне, був трохи неправильним; а містер Ґанел досить непроникliва людина.

-Не хочу допитуватися, містере Вебстер, але чи могло в минулому між вами й місіс Форд статися щось, що могло би мати вагу, якби врешті справа дійшла до цивільного чи й справді кримінального розгляду?

Щось між мною й місіс Форд? Раптом мені на гадку спав виразний образ, який я розгледів на задньому плані того, що вважав родинною світлиною.

-Тепер я розумію все значно краще, містере Ґанел. Я надішлю вам листа першим класом, коли сплачуватиму ваш рахунок.

Він усміхнувся.

-Власне, ми звертаємо на це увагу. У певних випадках.

Місіс Меріот змогла, по двох тижнях, надати мені електронну адресу містера Джона Форда. Міс Вероніка Форд відмовилася надати дозвіл на передачу своїх контактів. А містер Джон Форд, вочевидь, був обачним: ані номера телефону, ані поштової адреси.

Пригадую, як брат Джек сидів на канапі, безтурботний і впевнений у собі. Вероніка саме скуйовдила моє волосся й запитувала його: "Згодиться, еге ж?" А Джек підморгнув мені. Я не відповів.

Я написав мейл по-діловому. Висловив свої співчуття. Вдав, що мав щасливіші спогади про Чізлгерст, аніж насправді. Пояснив ситуацію й попрохав Джека використати свій вплив, аби переконати сестру передати другий документ, яким, наскільки я розумів, був щоденник мого давнього шкільного приятеля Едріена Фіна.

Щось із десять днів по тому лист від брата Джека з'явився в моїх вхідних повідомленнях. Був довгий вступ про мандри, напівпенсію, вологість клімату в Сингапурі, вай-фай та інтернет-кав'ярні. А потому: "Утім, досить патякань. Шкода, що я не доглядач своєї сестри-ніколи ним не був, між нами кажучи. Припинив намагатися змінити її думку багато років тому, і, якщо чесно, моє закидання доброго слівця за тебе може легко справити протилежний ефект. Не те, щоб я не бажав тобі добра в цьому особливому делікатному становищі. О, а ось і мій рикша-мушу бігти. Шануйся, Джон Форд".

Чому мені вчувалося в усьому цьому щось непереконливе? Чому мені одразу уявилося, як він спокійно сидить удома-в якомусь розкішному будинку, що тильним боком виходить на майданчик для гольфу в Сурреї17,-й глузує з мене? Він мав сервер aol.com, який ні про що мені не говорив. Я поглянув на час надсилання мейлу. Він був можливий як для Сингапуру, так і для Суррею. Чому мені здавалося, що брат Джек передбачав мою появу й трохи розважався? Можливо тому, що в цій країні нюанси соціального класу опиралися часові довше, ніж різниця у віці? Тоді Форди були вишуканіши-ми за Вебстерів, і вони збиралися такими й лишитися. Чи це було лише моєю параноєю?

Мені лишалося, звісно, хіба чемно відповісти й спитати, чи не зміг би він надати мені контакти Вероніки.

Коли люди кажуть "вона-приваблива жінка", то зазвичай мають на увазі "Вона була привабливою жінкою". Та коли я кажу так про Марґарет, то маю на увазі саме це. Вона гадає (вона знає), що змінилася, й таки так; хоча для мене-менше, ніж для будь-кого іншого. Природно, я не можу говорити про директора ресторану. Та я би сказав

отак: вона бачить лише те, що минуло, я ж бо бачу лише те, що лишилося таким самим. Її волосся вже не спадає на півспини й не зібране у дулю; тепер воно коротко підстрижене, й у ньому проглядає сивина. Ті сільські сукні, які вона носила, поступилися місцем жакетам і добре скроєним штаням. Деякі веснянки, що їх я колись так любив, тепер більше схожі на плями від хворої печінки. Та ж ми й досі дивимося в очі, чи не так? Саме в них ми знаходили іншу людину й досі знаходимо. Ті ж самі очі, які були на тому самому обличчі, коли ми вперше зустрілися, побралися, провели медовий місяць, взяли спільний кредит, ходили крамницями, куховарили й проводили відпустку, кохали одне одного й народили дитину. І які були тими ж самими, коли ми розлучилися.

Та річ не лише в очах. Структура кісток залишається такою самою, як і інстинктивні жести, тобто те, що робить її нею. Й те, якою вона є, по всіх оцих різницях у часі й відстані, поряд зі мною.

-То в чім річ, Тоні?

Я засміявся. Ми заледве зазирнули до своїх меню, але питання не здалося мені передчасним. Отака вона, Марґарет. Коли ти кажеш, що не певний щодо другої дитини, то маєш на увазі, що не певний щодо дитини від мене? Чому ти гадаєш, що розлучення-це розподілення провини? Що ти робитимеш решту життя? Коли би ти справді хотів поїхати у відпустку зі мною, то чи не завадило би замовити квитки? Тож у чім річ, Тоні?

Деякі люди непевні щодо попередніх коханців своїх партнерів, так ніби досі їх побоюються. Нас із Марґарет це оминуло. Не те, щоб у моєму випадку була вервиця колишніх дівчат, вишикуваних у чергу. Й якщо вона дозволяла собі давати їм прізвиська, це ж було її правом, адже так?

-Власне, річ тільки у Вероніці Форд.

-У Кексові?-я знав, що вона це скаже, тож не здригнувся.-По стількох роках вона знову взялася за своє? Ти ж уже виплутався був із цього.

-Знаю,-відповів я. Можливо, коли я нарешті спромігся розповісти Марґарет про Вероніку, я трохи переборщив, виставив себе бевзем, а Вероніку-більш нестійкою, ніж вона була насправді. Та оскільки це моя версія подій спричинилася до прізвиська, я не міг сильно заперечувати. Усе, що я міг зробити,-це не застосовувати його самому.

Я розповів їй усю історію, що я зробив, як усе це сталося. Як я кажу, щось від Марґарет передалося мені за ці роки, можливо, тому вона раз по раз кивала головою на знак згоди.

-Як гадаєш, чому Кексова мати залишила тобі п'ятсот фунтів?

-І гадки не маю.

-То ти гадаєш, що брат дурив тебе?

-Так. Або, принаймні, поводився зі мною неприродно.

-Та ж ти зовсім його не знаєш, адже так?

-Я бачив його лише раз, це правда. Гадаю, я просто підозріливий щодо всієї родини.

-Й чому ж, як гадаєш, щоденник опинився в матері?

-Гадки не маю.

-Можливо, Едріен залишив його їй, бо не довіряв Кексові.

-Не бачу в цьому сенсу.

Запала мовчанка. Ми їли. Згодом Марґарет стукнула своїм ножем по моїй тарілці.

-А як би зреагував давно розлучений містер Тоні Вебстер, якби, припустімо, й досі незаміжня міс Вероніка Форд зайшла до цієї кав'ярні й сіла за наш столик?

Вона завжди розуміє, про що йдеться, еге ж?

-Не думаю, що мені було би надто приємно її бачити.

Щось у діловитості мого тону викликало в Марґарет усмішку.

-Заінтригований? Почав би закочувати рукав і знімати годинник?

Я почервонів. Ви не бачили, як червоніє голомозий чоловік, якому за шістдесят? О, так само, як і патлатий прищуватий п'ятнадцятирічний. І оскільки це трапляється рідше, то сором'язливець відлітає сторч головою в час, коли життя видавалося не більше, ніж однією довгою вервицею зіяковінь.

-Краще б я не розповідав тобі цього.

Вона взяла виделкою салат з руколи й помідорів.

-Містере Вебстер, ви певні, що у ваших грудях немає якогось... незгаслого вогню?

-Цілком.

-Що ж, тоді я би це так і лишила, хіба що вона зв'яжеться з тобою. Сплати рахунок, візьми мене у відпустку й забудь про це. По двісті

п'ятдесят з кожного вистачило б на ввесь шлях до Нормандських островів.

-Мені подобається, як ти мене дражниш,-мовив я.-Навіть по стількох роках.

Вона перехилилася й поплескала мене по руці.

-Приємно, що ми й досі у захваті одне від одного. Й приємно, що я знаю, що ти ніколи не здобудешся на те, аби спланувати цю відпустку.

-Лише тому, що знаю, що ти кажеш це несерйозно.

Вона посміхнулася. І якусь мить виглядала майже загадковою. Та Марґарет не вміє тримати інтригу, як справжня Жінка-Таємниця. Коли б вона хотіла, щоб я витратив гроші на відпустку на двох, вона б так і сказала. Атож, я розумію, що саме це вона й сказала, та...

Та менше з тим.

-Вона поцупила мою річ,-мовив я, може, трохи жалібно.

-Звідки ти знаєш, що хочеш її мати?

-Це-Едріенів щоденник. Він-мій приятель. Був моїм приятелем. Щоденник належить мені.

-Якби твій приятель хотів, аби щоденник був у тебе, він міг би залишити його тобі сорок років тому й виключити посередника. Чи посередницю.

-Так.

-Як гадаєш, що в ньому?

-Гадки не маю. Він просто належить мені.

Тієї миті я усвідомив іще одну причину своєї затятості. Щоденник був доказом, він був-міг бути-підтвердженням. Він міг перервати банальні повтори пам'яті. Він міг дати поштовх чомусь-хоч я й гадки не мав, чому саме.

-Що ж, ти завжди можеш дізнатися, де мешкає Кекс. Friends Reunited, телефонний довідник, приватний детектив. Поїдь туди, задзвони в двері, попроси віддати те, що належить тобі.

-Ні.

-Отже, залишається крадіжка,-радісно припустила вона.

-Ти жартуєш.

-Тоді облиш це. Хіба що ти маєш, як то кажуть, питання з минулого, які маєш вирішити, щоби рухатися далі. Та навряд чи це про тебе, чи не так, Тоні?

-Ні, не думаю,-відповів я досить обережно. Бо частина мене цікавилась, чи в цьому

може бути якась рація, коли відкинути пустопорожню бундючність. Запала мовчанка. Ми доїли. Марґарет було неважко вирахувати, що у мене на думці.

-Твоя впертість досить зворушлива. Гадаю, це один із способів не втратити глузду в нашому віці.

-Не думаю, що двадцять років тому зреагував би інакше.

-Може, й ні.-Вона дала знак, аби принесли рахунок.-Та дозволь-но мені розповісти тобі про Керолайн. Ні, ти її не знаєш. Це-подруга, яка з'явилася вже після нашого розлучення. Вона мала чоловіка, двох малих діточок і няньку, щодо якої не була певна. Вона не мала жодних підозр чи чогось такого. Дівчина більший час була чемною, діти не нарікали. Та Керолайн відчувала, що насправді не знає, з ким живе. Тож попрохала поради в подруги-ні, не в мене. "Понишпори в її речах,-сказала подруга". "Що?" "Вочевидь, тебе це напружує. Зачекай, доки вона буде мати вільний вечір, понишпори її кімнатою, почитай її листи. Саме так вчинила б я". Тож наступного разу, коли няньки не було вдома, Керолайн почала нишпорити в її речах. І знайшла щоденник дівчини. Прочитала його. Він був сповнений нарікань, приміром: "Я працюю на справжню корову" й "Чоловік-нічогенький, помітила, як він ви

тріщався на мій задок, але дружина-дурна сучка". І "Вона хоч трохи усвідомлює, що робить із тими бідолашними дітьми?" Там були справді, справді грубі речі.

-То що сталося?-спитав я.-Вона звільнила няньку?

-Тоні,-відповіла моя колишня дружина,-річ не в цьому.

Я кивнув. Марґарет перевірила рахунок, пробігши очима останні цифри номеру своєї кредитної картки під назвами страв.

І ще дві речі, які вона сказала за ці роки: є деякі жінки, які зовсім не є таємничими, та їх робить такими нездатність чоловіків зрозуміти їх. І що, на її думку, кекси слід закривати в бляшанках із портретом Королеви. Певно, я їй розповів і цю подробицю свого життя в Брістолі.

Минуло близько тижня, й ім'я брата Джека знову з'явилося в моїх вхідних. "Ось мейл Вероніки, але не кажи, що отримав його від мене. Бо

буде непереливки й таке інше. Пригадуєш трьох мудрих мавп-не бачу злого, не чую злого, не кажу злого. Це-моє гасло. Блакитне небо, вигляд на Сідней Гарбор-Брідж. О, а ось і мій рикша. Шануйся, Джон Ф."

Я був здивований. Я не чекав від нього допомоги. Та що я знав про нього чи його жит

тя? Лише те, що екстраполював зі спогадів про бозна-колишні кепські вихідні. Я завжди гадав, що походження й освіта надали йому перевагу наді мною, яку він без зусиль зберіг до сьогодні. Я пригадав, як Едріен сказав, що читав про Джека в якомусь студентському журналі, але не збирався знайомитися з ним (хоча він так само не планував зустрічатися з Веронікою). І потім додав іншим, грубішим тоном: "Ненавиджу несерйозність англійців щодо серйозності". Я ніколи не знав-бо, з дурного розуму, ніколи не питав, на чому це ґрунтувалося.

Як то кажуть, час дає відповідь на всі питання. Можливо, час знайшов брата Джека й покарав його за брак серйозності. І тепер я почав вигадувати Веронічиному братові інше життя, у якому його студентські роки спалахували в його пам'яті сповненими щастя й надії-справді, як час, коли його життя ненадовго досягло тієї гармонії, якої ми всі так прагнемо. Я уявив, як Джек після закінчення університету опинився в одній із транснаціональних компаній. Я уявив, як у нього добре виходить на початку, й, майже непомітно, не так добре згодом. Клубний хлопчисько з гарними манерами та браком якостей, яких вимагає мінливий світ. Ті веселі кінцівки в листах і розмовах по якімсь часі здалися не вишуканими, а недоречними. І хоча його про це не питали,

натяк на передчасну пенсію з періодичними ці-льовими підробітками був досить зрозумілим. Він міг бути якимсь мандрівним почесним радником, помічником місцевих зверхників у великих містах, фахівцем із залагоджування конфліктів-у маленьких. Тож він змінив своє життя й знайшов якийсь переконливий спосіб справляти враження успішного. "Вигляд на Сідней Гарбор-Брідж". Я уявив, як він бере свій ноутбук на

тераси кав'ярень із вай-фаєм, бо, чесно кажучи, це здається не таким гнітючим, як робота в кімнаті готелю з меншою кількістю зірок, аніж та, до якої він звик раніше.

Я й гадки не маю, чи так працюють великі компанії, та я знайшов спосіб, як найнейтральніше уявляти брата Джека. Я навіть спромігся перемістити його з будинку з вікнами на майданчик для гольфу. Не те щоб я зайшов так далеко, аби шкодувати його. І-в цьому суть-не те, що я був йому чимсь зобов'язаний.

"Дорога Вероніко, — почав я.-Твій брат дуже люб'язно надав мені твою електронну адресу..."

Мене вражає, що це, либонь, є однією з відмінностей між молодістю й старістю: коли ми молоді, то вигадуємо різні варіанти свого майбутнього: коли ж ми в літах-вигадуємо різні варіанти чужого минулого.

юз

Її батько їздив на "Гембер Супер Снайпі". Машини не мають уже таких назв, еге ж? Я їжджу на "Фольксвагені Поло". Та слова "Гембер Супер Снайп" злітали з язика так само легко, як і "В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа". "Гембер Супер Снайп". "Армстронг Сідлі Сепфайр". "Джовет Джевелін". "Дженсен Інтерсептор". Навіть "Волзлі Феріна" й "Гілмен Мінкс".

Не зрозумійте мене хибно. Я не цікавлюся машинами, старими чи новими. Мені трохи цікаво, чому величезний салон назвали на честь такої маленької пташечки, як бекас, і чи має "Мінкс" запальну жіночу вдачу. Утім, мені не аж так цікаво, щоб це з'ясовувати. На цьому етапі я волію не знати.

Я обмірковую питання ностальгії, питаю себе, чи страждаю на неї. Звісно, я не рюмсаю, пригадуючи якусь дрібничку; як і не хочу сентиментально обдурювати себе щодо чогось, що на той час навіть не було правдою,-давнє шкільне кохання й таке інше. Та якщо ностальгія-це потужне пригадування сильних емоцій і жалкування за тим, що таких емоцій у наших життях уже немає, тоді я зізнаюся. Я ностальгую за раннім часом із Марґарет, за народженням Сьюзі, за тією подорожжю автів-кою з Енні. І якщо ми говоримо про сильні почуття, які ніколи не повернуться, гадаю, можна ностальгувати за незабутим болем, як і за

незабутою втіхою. Це відкриває ціле поле для ностальгії, чи не так? Це також веде прямісінько до питання про міс Вероніку Форд.

"Криваві гроші?"

Я дивився на слова й не міг їх утямити. Вона стерла моє повідомлення та його заголовок, не підписала свою відповідь і відповіла лише цією фразою. Я мусив відшукати свого надісланого мейла і ще раз перечитати його, щоб збагнути, що її два слова граматично могли бути лише відповіддю на моє запитання, чому її мати залишила мені п'ятсот фунтів. Але поза цим фраза не мала жодного сенсу. Не було пролито ніякої крові. Було зачеплено мою гідність, це правда. Та навряд чи Вероніка гадала, що її мати пропонувала гроші в обмін на біль, якого завдала мені її донька, адже так? Чи не так?

Водночас було зрозуміло, чому Вероніка не дала мені просту відповідь, не зробила й не сказала того, на що я сподівався чи очікував. У цьому вона принаймні не змінилася. Звісно, з часом я піддавався спокусі визначити її як жінку-таємницю, на противагу жінці-ясності, з якою я одружився в особі Марґарет. Справді, я не знав, на якому світі перебував із нею, не міг прочитати її почуттів, думок чи бажань. Але таємниця-це загадка, яку хочеться розгадати. Я не хотів розгадати Вероніку, особливо тоді, коли стало вже запізно. Вона була збіса складною молодицею сорок років тому, і-як свідчить ця відповідь із двох

слів двома пальцями-не схоже було, що вона стала м'якшою з віком. Це-те, що я твердо собі сказав.

Хоча, чому ми очікуємо, що вік пом'якшить нас? Якщо життя не винагороджує за чесноти, то чому має давати нам теплі, приязні почуття наприкінці? Якій такій еволюційній меті може слугувати ностальгія?

Я мав приятеля, який вивчився на юриста, потім розчарувався й ніколи не працював за фахом. Він сказав мені, що однією з переваг змарнованих років було те, що він уже не боявся ні закону, ні правників. І щось схоже трапляється повсюдно, чи не так? "Що більше ти дізнаєшся, то менше боїшся". "Дізнаєшся" не в сенсі академічного навчання, а в практичному розумінні.

Можливо, насправді я лише хочу сказати, що після отих давніх стосунків із Веронікою я її не боявся, тож розпочав свою мейлову кампанію. Я вирішив бути чемним, делікатним, наполегливим, нудним, приязним: іншими словами, вирішив брехати. Звісно, для видалення мейлу достатньо мікросекунди, та коли так, то для відновлення видаленого треба ненабагато більше. Я виснажу її люб'язністю й таки дістану Едріенів щоденник. І тут не йдеться про "не-згаслий вогонь у грудях"-у цьому я запевнив Марґарет. А щодо загальнішої поради-скажімо, що однією з переваг колишнього чоловіка, є те, що ти вже не мусиш виправдовувати свою поведінку. Чи дослухатися порад.

Я міг заприсягтися, що Вероніка була спантеличена моїм підходом. Іноді вона відповідала коротко й грубо, частенько не відповідала взагалі. Вона зовсім не зраділа би від того, якби дізналася, що передувало моєму планові. Ближче до кінця мого шлюбу, стара заміська вілла, у якій мешкали ми з Марґарет, просіла. Де-не-де з'явилися тріщини, поріг та передня стіна почали обсипатися. (Та ні, я не думав, що це було символічно.) Страхова компанія не зважила на те, що було напрочуд посушливе літо, й вирішила звинуватити липу, що росла в нашому садку. Це було не надто красиве дерево, і я не був у захваті від

нього з різних причин: воно затіняло сонце для вітальні, скидало липкі штуки на хідник і нависало над вулицею, заохочуючи голубів вмощуватися на нього й паскудити на припарковані під ним автівки. Надто ж на нашу.

Моє заперечення проти зрізання ґрунтувалося на принципові: не екологічному, а на принципі неколінкування перед невидимими бюрократами та флористами з дитинними обличчями й сучасними чудернацькими теоріями вини, які плекають страхові компанії. Крім того, дерево надто подобалося Марґарет. Тож я підготував тривалу захисну кампанію. Я піддавав сумнівам висновки флористів і попрохав вирити додаткові оглядові ями, щоб підтвердити чи спростувати наявність корінців, розташованих близько до підмурівку будинку; я сперечався щодо погодних умов, великої лондонської глиняної зони, накладення заборони на гнучкий зрошувальний трубопровід по всьому регіону й таке інше. Я був непохитно чемним, вживав бюрократичну мову своїх опонентів; набридливо долучав копії попередніх листів до кожного нового листа; замовляв подальші огляди ділянки й запропонував додаткове застосування їхньої робочої сили. З кожним листом я примудрявся подавати ще один запит, відповідь на який потребувала часу; якщо вони не відповідали на нього, в наступному листі, замість повторення змісту попереднього, я посилався на третій або четвертий абзац свого листа від 17-го такого-то, тож вони мусили переглянути всю свою щораз грубішу теку. Я був досить обачним, щоб виглядати не так божевільним, як досить педантичним занудою, на якого не можна не зважати. Я полюбляв уявляти нарікання й бурчання, коли надходив мій черговий лист, і знав, що це стане для них статистичною підставою для закрит-тя справи. Нарешті, роздратовані, вони запропонували мені тридцятивідсоткову знижку на тент для липи, розв'язання, яке я прийняв з глибоким жалем і значно глибшою радістю.

Вероніці, як я й передбачав, не до вподоби було, коли з нею поводилися, як зі страховою компанією. Я позбавлю вас нашого нудного листування й перейду до його першого практичного наслідку. Я отримав від місіс Меріот листа з долученим до нього, як вона писала,

"фрагментом обговорюваного документу". Вона висловила сподівання, що в наступні кілька місяців може відбутися цілковите повернення мого спадку. Як на мене, це були доволі оптимістичні прогнози.

"Фрагмент" виявився ксерокопією фрагменту. Та-навіть після сорока років-я знав, що він був справжнім. Едріен мав прикметне похиле письмо з чудернацькою Є. Зайве казати, що Вероніка не надіслала мені ані першої, ані останньої сторінки, і не зазначила, з якого місця щоденника була ця. Не знаю, чи "щоденник"-це правильне визначення для тексту, який складався з пронумерованих абзаців. Ось що я прочитав:

5.4. Питання накопичення. Якщо життя— це заклад, то якої форми набуває ставка?

На іподромі накопичувачем є заклад, який набігає завдяки прибуткам від успіху одного коня, помноженим на ставку на наступного.

5.5. Тож а) До якої міри людські стосунки можна виразити математичною чи логічною формулою? б) Коли можна, то які знаки можна поставити між цілими числами? Плюс і мінус, самозрозуміле; часом множення і, звичайно ж, ділення. Та ці знаки-обмежені. Таким чином, цілком невдалі стосунки можна виразити у вигляді як втрати/мінусу, так і ділення/зменшення, що в підсумку дає повний нуль; у той час, як цілком вдалі стосунки можна представити як додаванням,

так і множенням. Та як щодо більшості стосунків? Чи не вимагають вони вираження в системах числення, які є логічно малоймовірними й математично нерозв'язуваними?

5.6. Тож як би ви виразили накопичення, що складається з цілих чисел b=s-yx+a1

a2+y+a*x$=Ь?

чи

5.7. Чи це хибна постановка питання

й неправильне вираження накопичення? Чи виправдане застосування логіки до людського стану в накопиченні і поза ним? Що стається з ланцюжком аргументів, коли сполучаються різні метали, кожен із власною крихкістю?

5.8. Чи "сполучення"-хибна метафора?

5.9. Та, припускаючи, що ні, коли сполука розривається, на кого лягає відповідальність за такий розрив? На один з елементів, чи на всю сполуку? Але що ми розуміємо під "усією сполукою"? Як далеко сягають межі відповідальності?

6.0. Чи ми можемо спробувати розглядати відповідальність ширше й розподілити її точніше. І не застосовувати рівняння й цілі числа, а натомість виразити проблеми традиційною розповідною термінологією. Тож, приміром, якби Тоні

І тут ксерокопія-ця версія версії-закінчується. "Тож, приміром, якби Тоні": кінець рядка внизу сторінки. Коли б я одразу не впізнав Едріенове письмо, я би подумав, що ця відкрита кінцівка є частиною якоїсь вигаданої Веронікою хитромудрої підробки.

Та я не хотів думати про неї-поки це було можливо. Натомість я спробував зосередитися на Едріенові й на тому, що він робив. Не знаю, як краще сказати це, та, дивлячись на скопійовану сторінку, я не почувався так, ніби вивчав історичний документ-який, понад те, вимагав суттєвого тлумачення. Ні, я почувався так, ніби Едріен знову був присутній у кімнаті, поряд зі мною, дихав, розмірковував.

Яким же гідним захвату він лишився. Часом я намагався уявити розпач, який веде до самогубства, уявити драговину й морок темряви, де лише смерть постає уколом світла: іншими словами, точну протилежність нормальному станові речей. Та в цьому документі (на підставі однієї сторінки я гадав, що Едріен виклав раціональне аргументування власного самогубства) автор використовував світло, намагаючись дістатися більшого світла. Це має якийсь сенс?

Я певний, що психологи десь склали графік співвідношення інтелекту з віком. Тут не йдеться про мудрість, прагматизм, організаторські навички чи тактичну кмітливість, бо це ті речі, які з часом спотворюють наше розуміння чогось. Маю на увазі графік чистого інтелекту. І припускаю, що він покаже, що більшість із нас досягають піку між шістнадцятьома й двадцятьма п'ятьма роками. Едріе-нів фрагмент повернув мене в час, коли він був у цьому віці. Коли ми розмовляли й сперечалися, здавалося, що він прагнув упорядкувати думки, а використання розуму було для нього таким самим природним, як для атлета-використання м'язів. Так само, як атлети часто реагували на свою перемогу з чудернацькою сумішшю гордощів, здивування й скромності— я зробив це, та як же я це зробив? сам? завдяки іншим? чи Господь зробив це за мене?-Едріен брав вас у мандрівку своєю думкою, ніби й сам не вірив, що мандрує з такою легкістю. Він досягнув якогось стану гідності-яка не гордує іншими. Він змушував вас почуватися його співмислителем, навіть якщо ви нічого не казали. Мені було дуже дивно відчути це знову, це побратимство з нині мертвим, але й досі розумнішим, попри всі мої додаткові десятиліття.

Не лише чистого, а й прикладного інтелекту. Я почав порівнювати своє життя з Едріеновим. Здатність бачити й вивчати себе; здатність робити моральні рішення й керуватися ними; розумова й фізична відвага на самогубство. "Він вкоротив собі віку"-ось як це зветься; та Едріен також узяв на себе відповідальність за своє життя, опанував його, взяв у свої руки, а потім випустив. Як мало з нас-тих, хто залишається,- можуть сказати, що зробили те ж саме? Ми чинимо навмання, дозволяємо життю тривати, поступово накопичуємо запас спогадів.

Існує питання накопичення, та не в тому сенсі, який описав Едріен, а звичайного підсумовування й додавання. Як наголосив поет, є різниця між додаванням і зростанням.

Моє життя зросло чи лише додало щось до себе? Це питання я собі поставив завдяки Едріенові. У моєму житті було додавання й віднімання, але скільки було множення? Це дало мені підставу для занепокоєння, для неспокою.

"Тож, приміром, якби Тоні..." Ці слова мали місцеве, текстове значення, що стосувалося подій сорокарічної давнини; і, можливо, в якомусь місці я виявлю, що вони містили докір чи вели до докору, критики авторства мого давнього яснодумного, уважного до себе приятеля. Та на мить я розширив їх застосування до всього мого життя. "Тож, приміром, якби Тоні..." І в цьому регістрі слова були майже самодостатніми й не потребували дальшого пояснювального головного речення. Так, справді, якби Тоні бачив ясніше, чинив рішучіше, сповідував справніші моральні цінності, не так легко згодився на пасивну сумирність, яку спершу назвав щастям, а згодом-задоволеністю. Якби Тоні не боявся, не покладався на схвалення інших задля власного самосхвалення... і так далі, низкою припущень, які вели до останнього: тож, приміром, якби Тоні не був Тоні.

Та Тоні був і є Тоні, чоловіком, який знайшов комфорт у власній затятості. Листи до страхової компанії, мейли до Вероніки. Якщо ви мордуватимете мене, то я мордуватиму вас у відповідь. Я продовжував надсилати їй мейли мало не щодня, і тепер із різними інтонаціями, від жартівливих переконувань "Вчини правильно, дівчинко" до запитань про Едріенове обірване речення й напівсирих розпитувань про її власне життя. Я хотів, аби вона відчула, що я чекаю, хоч коли б вона натиснула на вхідну пошту, й хочу, аби вона знала, що навіть якщо вона негайно видалятиме мої повідомлення, я знатиму, що вона це робить, і не здивуюся, а тим паче-не ображуся. І що я був там і чекав. Ті-і-і-те is on ту side, yes it is. Я не відчував, що мучив її; я лише мав на меті отримати те, що мені належало. Згодом, одного ранку, я отримав результат.

"Завтра я приїду до міста, зустрінемося

о третій посеред Хиткого мосту".

Оцього я аж ніяк не очікував. Я гадав, що все робитиметься на відстані простягнутої руки, через адвоката й мовчки. Можливо, вона передумала. Чи, може, я допік їй до живого. Зрештою, я намагався.

Хиткий міст18-це новий пішохідний міст через Темзу, який поєднує Сент Полз і Тейт Модерн. Коли його відкрили, він трохи хитався-чи то від вітру, чи від купи люду, що походжала ним, а чи від усього вкупі-й британські коментатори, як належиться, висміювали архітекторів та інженерів за незнання своєї справи. Мені він здавався гарним. Мені також подобалося, як він хитався. Я думав, що нам слід час від часу нагадувати про нестійкість ґрунту під ногами. Згодом його зафіксували, він перестав хитатися, та назва приліпилася-принаймні, поки що. Мені було цікаво, чому Вероніка обрала саме це місце. Й чи змусить вона мене чекати, й із якого боку вона прийде.

Та вона була вже там. Я впізнав її здалеку, за знайомим зростом і поставою. Дивно, як образ чиєїсь постави завжди лишається з вами. А в її випадку-як же це можна описати? Можна стояти нетерпляче? Я не маю на увазі, що вона перестрибувала з однієї ноги на іншу; та явна напруженість вказувала на те, що їй не хотілося тут бути.

Я поглянув на годинник і побачив, що прийшов саме вчасно. Ми поглянули одне на одного.

-Ти полисів,-мовила вона.

-Таке трапляється. Принаймні, це свідчить про те, що я-не пияк.

-А я й не казала цього. Сядьмо на одну з отих лавиць.

Вона попрямувала, не чекаючи на відповідь. Ішла швидко, й мені довелося б підбігти кілька кроків, аби зрівнятися з нею. Я не хотів завдавати їй цієї втіхи, тож ішов на кілька кроків позаду до порожньої лавиці з краєвидом на Темзу. Я не міг сказати, у якому напрямку котилися хвилі, бо поривчастий вітер, що дув нам в обличчя, збурював поверхню води. Над нами було сіре небо. Було кілька туристів; позаду нас промчав ролер.

-Чому люди вважають тебе пияком?

-Вони так не вважають.

-То чому ти так сказав?

-Я не казав цього. Ти сказала, що я полисів. Часом, коли ти запеклий пияк, щось, що є в алкоголі, спиняє випадіння волосся.

-Справді?

-А ти можеш уявити голомозого пияка?

-Мені й без цього не бракує роботи.

Я поглянув на неї й подумав: ти не змінилася, але я змінився. Утім, ця побудова розмови майже змусила мене поностальгувати. Майже. Водночас я собі подумав: ти виглядаєш трохи недоглянуто. Вона була вбрана у зношену твідову спідницю й благенький плащик; її волосся, навіть зважаючи на річковий бриз, виглядало недбало. Воно мало ту ж саму довжину, що й сорок років тому, але було суттєво підмальоване сивиною. Чи, радше, це була сивина, підмальована природною русявістю. Марґарет казала, що жінки часто припускалися помилки, коли не змінювали свої зачіски з тих часів, коли були найбільш привабливими. Ці жінки носили свої зачіски ще довго по тому, як вони

стали недоречними, лише тому, що боялися зміни. Схоже, саме це спіткало Вероніку. Чи їй просто було байдуже.

-Отже,-мовила вона.

-Отже?-повторив я.

-Ти попрохав про зустріч.

-Справді?

-Хочеш сказати, що ні?

-Якщо ти кажеш, що так, тоді, напевне, так.

-То так чи ні?-спитала вона зводячись на ноги й стоячи, звісно, нетерпляче.

Я зумисне не зреагував, не запропонував їй сісти і сам не підвівся. Вона могла піти, якщо хотіла,-й таки пішла, тож не було сенсу намагатися її втримати. Вероніка дивилася на воду. Вона мала три родимки збоку шиї-я пригадував їх чи ні? Зараз із кожної росла довга волосина, й світло схоплювало ці ниточки волосся.

Чудово, отож ніякої балачки, ніякої історії, ніякої ностальгії. До справи.

-Ти віддаси мені Едріенів щоденник?

-Не можу,-відповіла вона, не дивлячись на мене.

-Чому?

-Я його спалила.

Спершу крадіжка, потім підпал, подумав я, наливаючись гнівом. Та наказав собі продовжувати поводитися з нею, як зі страховою компанією. Тож лише спитав, якомога природніше:

-Навіщо?

Її щока смикнулася, та я не міг сказати, чи це була посмішка, а чи здригання.

-Негоже читати чужі щоденники.

-Твоя мати, запевне, прочитала його. Як і ти, щоб вирішити, яку зі сторінок надіслати мені.-Немає відповіді. Спробуймо інакше.-До речі, як закінчилося речення? Оце: "Тож, приміром, якби Тоні..."?

Стенання плечима й зведення брів.

-Негоже читати чужі щоденники,-повторила вона.-Та можеш прочитати оце, коли хочеш.

Вона дістала з кишені плаща конверт, дала його мені, повернулася й пішла геть.

Приїхавши додому, я переглянув усі надіслані мною повідомлення, й, звісно, я ніколи не прохав її про зустріч. Принаймні не так багатослівно.

Пригадую свою першу реакцію на побачену на своєму екрані фразу "криваві гроші". Я сказав собі: Адже нікого не вбито. Я думав лише про нас із Веронікою. Я не подумав про Едріена.

Ще одна річ, яку я усвідомив: у теорії Марґарет про зрозумілих та таємничих жінок, радше-у другій її частині, про те, що чоловіків приваблює чи один тип жінок, чи інший, була помилка чи статистична аномалія. Мене приваблювали і Вероніка, і Марґарет.

Пригадую час пізньої молодості, коли мій розум доводив себе до сп'яніння уявними образами пригод. Ось так буде, коли я подорослішаю. Я вирушу туди, зроблю це, відкрию це, кохатиму її, а тоді її, і її, і її. Я житиму, як живуть люди в романах. Я не був певний, у яких саме, лише у тому, що будуть пристрасть і небезпека, захоплення і розпач (але потім знову захоплення). Але... хто сказав про "нікчемність життя, яку мистецтво перебільшує"? Коли мені було під тридцять, якоїсь миті я визнав, що моя жага пригод згасла хтозна-коли. Я ніколи не зроблю того, чим марив замолоду. Натомість я косив свій моріжок, брав відпустку, жив своїм життям.

Але час... як же ж час спершу приземлює, а потім заплутує нас. Ми гадали, що були змужнілими, коли лишень були в безпеці. Нам здавалося, що ми відповідальні, а були лишень легкодухими. Те, що ми називали реалізмом, виявилося способом уникання чогось, а не зазиранням у вічі. Час... дайте нам достатньо часу, і наші найбільш обґрунтовані рішення здадуться хиткими, наші певності-непередбачуваними.

Півтора дня я не відкривав конверт, який дала мені Вероніка. Я вичікував, бо знав, що вона думає, що я не чекатиму, що мене візьме нетерплячка ще до того, як вона зникне з овиду. Та я знав, що навряд чи в конверті було те, чого я хотів: приміром, ключ від шафки з залишеним багажем, де я знайду Едріенів щоденник. Водночас мене не переконала її манірна фраза щодо нечитання чужих щоденників. Я вважав її цілком здатною на підпал, яким вона покарала б мене за давні помилки й хиби, але навряд чи вона могла відстоювати якийсь нашвидку зліплений принцип правильної поведінки.

Мене спантеличило те, що вона запропонувала зустрітися. Чому було не скористатися Королівською поштою і в такий спосіб уникнути зустрічі, яка їй була явно не до душі? Чому віч-на-віч? Бо їй було цікаво поглянути на мене по стількох роках, навіть якщо це змушувало її здригатися? Навряд. Я прокрутив ті десять з чимось хвилин, які ми провели разом,-місце, зміна місця, палке бажання піти з обох, те, що було сказано й що не було сказано. Врешті я вигадав теорію. Якщо зустріч не була потрібна їй для того, щоб віддати мені конверт, тоді вона потрібна була їй для того, щоб вона повідомила про свій вчинок. Тобто про те, що вона спалила Едріенів щоденник. І чому вона мала сказати про це саме біля похмурої Темзи? Бо питання було непевне. Вона не бажала підтвердження у вигляді роздрукованого мейлу. Якщо вона могла хибно стверджувати, що саме я попрохав про зустріч, їй би нічого не вартувало заперечити, що вона будь-коли скоювала підпал.

Здобувшись на це попереднє пояснення, я дочекався вечора, повечеряв, налив іще один келих вина й умостився з конвертом. На ньому не було мого імені: можливо, це ще один доказ непевності? "Звісно, я не давала йому цей конверт. Я навіть і не зустрічалася з ним. Він-просто мейловий троль, фантазер, віртуальний маніяк".

Судячи з сірої, що затемнювалася чорним, смуги, що тягнулася краєм першої сторінки, я міг сказати, що це була ще одна ксерокопія. Вона колись мала справу з оригіналами документів? Потім я завважив дату згори й письмо: своє письмо, яким воно було стільки років тому. "Дорогий Едріене"-так починався лист. Я перечитав його, звівся на ноги, взяв свій келих із вином, доволі похапливо вилив його назад у пляшку й добряче налив собі віскі.

Як часто ми розповідаємо історію власного життя? Як часто ми пристосовуємо, прикрашаємо, підступно вирізаємо? Що довше ми живемо, то менше залишається поряд тих, хто міг би піддати сумніву нашу версію, нагадати нам, що наше життя є не нашим життям, а лише історією, що її ми розповіли про своє життя. Розповіли іншим, але-головно-собі.

Дорогий Едріене-чи радше, дорогі Едріене й Вероніко (привіт, Сучко, й ласкаво прошу до цього листа),

Що ж, ви, звісно, заслуговуєте одне на одного, й я зичу вам багато радості. Сподіваюся, ви так зблизитеся, що взаємне руйнування буде тривалим. Сподіваюся, ви шкодуєте про день, коли я вас познайомив. І сподіваюся, що коли ви розбіжитеся, а це неодмінно станеться-даю вам півроку, які ваша спільна пиха продовжить до року, тим краще для вашого зіпсуття, кажу вам я,-ви залишитеся з вічною гіркотою, яка отруюватиме ваші наступні стосунки. Частина мене сподівається, що ви матимете дитину, бо я-великий адепт помсти часу, аж до наступного покоління, й ще наступного. Див. Велике мистецтво. Та помста має звершуватися на правильних людях, таких як ви двоє (та ви-не велике мистецтво, а лише карлючки карикатуриста). Тож я вам цього не бажаю. Було би несправедливо наражати якийсь невинний зародок на перспективу виявлення того, що він був плодом вашого лона, даруйте за поетичність. Тож, Вероніко, продовжуй надягати Дюрекс на його веретенуватого стрижня. Чи, може, ти й досі не дозволила йому зайти так далеко?

Утім, годі з вас люб'язностей. Я маю сказати кожному з вас лише кілька конкретних речей.

Едріене: звісно, ти вже знаєш, що вона-стрижнедражнійка, хоч, припускаю, ти сказав собі, що вона стала до Боротьби зі Своїми Принципами, й задля допомоги їй ти як філософ залучиш свою сіру речовину. Якщо вона й досі не дозволила тобі Пройти Ввесь Шлях, раджу тобі порвати з нею, й вона прибіжить до тебе в мокрих трусиках і триипучною пачкою, прагнучи віддатися тобі. Та стрижнедражніння також є метафорою: вона маніпулюватиме твоїм внутрішнім єством, тримаючи своє відверненим від тебе. Я залишаю точний діагноз-який може змінюватися залежно від дня тижня-психіатрам, і лише зазначаю її нездатність уявити почуття чи емоційне життя когось іншого. Навіть її власна мати застерігала мене щодо неї. На твоєму місці я би поговорив відверто з її матір'ю, розпитав її про давнє ушкодження. Звісно, ти

муситимеш робити це за Веронічиною спиною, бо, хлопче, ця дівчина прагне все тримати під власним контролем. А ще вона така ж снобка, як ти.

Вона почала зустрічатися з тобою, бо ти невдовзі отримаєш позначку про здобуття кваліфікації бакалавра гуманітарних наук у Кембриджському університеті після прізвища. Пригадуєш, як ти зневажав брата Джека та його витончених друзів? Тепер ти хочеш мати з цим справу?

Та не забудь: дай їй час, і вона дивитиметься на тебе так само зверхньо, як дивиться на мене.

Вероніко: цікава справа-цей об'єднаний лист. Твоя злоба вперемеш із його педантичністю. Шлюб талантів. Ніби твоє почуття соціальної зверхності проти його почуття інтелектуальної зверхності.

Та не думай, що можеш перехитрувати Едріена так само, як (на певний час) перехитрувала мене.

Я бачу твою методу-ізолювати його, відлучити від давніх приятелів, узалежнити його від тебе тощо. Це може спрацьовувати протягом короткого строку. А протягом довгого? Питання лише в тім, чи ти зможеш завагітніти до того, як він збагне, що ти-зануда. І навіть якщо ти приборкаєш його, то зможеш розраховувати хіба що на вічне виправляння твоєї логіки, педантизм сніданкового столу й притлумлені позіхання у відповідь на твої маніження. Я не можу нічого з тобою вдіяти зараз, але час може. Час покаже. Він завжди показує.

Надсилаю вам свої сердечні вітання, й нехай кислотний дощ впаде на ваші поєднані й миропомазані голови.

Тоні

Гадаю, віскі сприяє ясності мислення. Й утамовує біль. Ще однією його перевагою є те, що ви п'янієте, а за умови вживання в достатньому обсязі дуже п'янієте. Я перечитав цей лист кілька разів. Навряд чи я міг заперечити його авторство чи огидність. Я був його авто-

ром тоді, та не був його автором тепер-це все, в чому я міг зізнатися. Насправді ж я не впізнавав тієї частини себе, яка цього листа написала. Та, можливо, це було просто ще однією самооманою.

Спершу я думав лише про себе й про те, яким-ким-я був: агресивним, ревнивим, ворожим. А також про свою спробу зруйнувати їхні стосунки. Принаймні хоча б це мені не вдалося, оскільки мати Вероніки запевнила мене, що останні місяці Едріенового життя були щасливими. Не те щоб це знімало з мене відповідальність. Моє молодше "я" повернулося, щоб шокувати моє старше "я" тим, чим те "я" було тоді, чи було тепер, а чи часом могло бути. Й лише нещодавно я почав міркувати про те, як зменшується кількість свідків наших життів, а з ними-й нашого необхідного підтвердження. Зараз я мав надто небажане підтвердження того, ким я був тепер чи був колись. Хай навіть це був єдиний документ, який Вероніка оприявнила.

Потім я подумав про неї. Не про те, як вона почувалася, вперше читаючи листа,-до цього я ще повернуся,-а про те, чому вона його віддала. Звісно, вона хотіла вказати, яким я був лайном. Але, думаю, було щось іще: з огляду на нашу сьогочасну відчуженість, це було також тактичним ходом, застереженням. Якщо я спробую підняти якийсь юридичний галас навколо щоденника, це буде частиною її захисту. Мені покажуть мою власну вдачу.

Тоді я подумав про Едріена. Свого давнього приятеля, який збавив собі віку. І це були останні слова, що їх він почув від мене. Обмова щодо його вдачі й спроба зруйнувати перші й останні любовні стосунки в його житті. Коли я написав, що час покаже, я недооцінив або радше хибно розрахував: час свідчив не проти них, а проти мене.

Урешті я пригадав поштівку, котру надіслав Едріенові як негайну відповідь на його лист. Вдавано байдужу, про те, що все гаразд, старий. То була листівка зі зображенням Клівфтонсько-го підвісного мосту, з якого багацько людей щороку стрибають назустріч смерті.

Наступного дня, протверезівши, я знову подумав про нас трьох, про численні парадокси часу. Приміром: коли ми були молодими й чутливими, ми також були якнайбільш здатні на кривду: тоді ж, коли кров у жилах починає сповільнюватися, коли ми маємо міцнішу "броню" й уже знаємо, що таке зносити біль, ми поводимося обережніше. Зараз я міг би спробувати допекти їй до живого, та я б ніколи не наважився знущально обсмалювати її потроху.

Розмірковуючи над минулим, думаю, з їхнього боку не було жорстоко попередити мене, що вони були парою. Річ була лише в невчасності цього й у тому, що Вероніка, здавалося, не була причетною до цієї ідеї. Чому я зреагував вибухово? Вражена гідність, передіспитове напруження, ізоляція? Усе це-виправдання. Зараз я відчував не сором і не провину, а щось менш звичне в своєму житті й сильніше-каяття. Складніше, застигліше, первісніше почуття. Чільною рисою якого є те, що йому нічим не можна зарадити: минуло забагато часу, заподіяно забагато шкоди, щоб будь-що виправляти. Та попри це, сорок років потому я надіслав Вероніці мейл із вибаченням за свій лист.

Потім я знову подумав про Едріена. Від самого початку він завжди бачив усе ясніше за решту нас. Поки ми насолоджувалися пригніченістю молодості, гадаючи, що наше повсякчасне невдоволення було відповіддю на умови існування, Едріен уже дивився значно далі вперед і ширше навкруги. Він також повніше відчував життя-особливо, коли виснував, що воно не варте того, щоб його прожити. Порівняно з ним я завжди був розтелепою, нездатним багато що засвоїти з тих небагатьох уроків, які мені подало життя. У моєму розумінні я вдовольнився реаліями життя й пристосувався до його потреб: треба це, тоді я зроблю те, і так минали роки. В Едріеново-му розумінні я знехтував життям, припинив його вивчати, прийняв його таким, яким воно було. Тож

уперше я почав відчувати загальне каяття-щось середнє між жалем і ненавистю до самого себе-щодо всього свого життя. Усього. Я втратив друзів молодості. Я втратив кохання дружини. Я відмовився від прагнень, якими марив. Я хотів, аби життя не надто мені надокучало, і домігся цього-та як жалюгідно це було.

Посереднім-от яким я був, відколи закінчив школу. Посередній в університеті й на роботі; посередній у дружбі, вірності, коханні; посередній, без сумніву, в сексі. Кілька років тому було проведено опитування серед мотоциклістів, яке виявило, що 95 % опитаних вважали себе "більш, ніж посередніми" водіями. Та за законом середніх чисел, більшість із нас приречені бути посередніми. Не те щоб це мене втішало. Це слово набуло інакшого звучання. Посередній у житті; посередній у правді; морально посередній. Першою реакцією Вероніки, коли вона мене побачила, була вказівка на те, що я полисів. Щонайменше.

У мейлі, що його вона надіслала, відповідаючи на моє вибачення, мовилося: "Ти просто не розумієш, адже так? А втім, ти ніколи не розумів". Навряд чи я міг нарікати. Навіть якби жалюгідно забажав, аби вона звернулася до мене на ім'я бодай в одному з двох своїх листів.

Мені було цікаво, яким чином лист залишився у власності Вероніки. Невже Едріен залишив їй усі свої речі, відповідно до заповіту? Я навіть не знав, чи він його складав. Можливо, він зберігав його в своєму щоденнику, й вона його знайшла там. Ні, я міркував невиразно. Коли би він і справді там був, місіс Форд побачила б його— й тоді вона, певно, не залишила би мені п'ятиста фунтів.

Мені було цікаво, чому Вероніка завдала собі клопоту відповісти на мій мейл, зважаючи на те, що вона вдавала, що цілковито мене зневажала. Утім, може, й ні.

Мені було цікаво, чи покарала Вероніка брата Джека за надання її електронної адреси.

Мені було цікаво, чи бозна-коли в минулому її слова "Це якось неправильно" були лише словами ввічливості. Можливо, вона не хотіла спати зі мною, бо статева близькість, яку ми мали, поки вона приймала рішення щодо цього, просто завдавала їй недостатньо втіхи. Мені цікаво, чи я був незграбним, настирливим, егоїстичним. Не так чи був узагалі, а якою мірою був.

Марґарет сиділа й слухала, смакуючи кішем і салатом, а потім пана-котою зі фруктовим пюре, як я розповідав про свій зв'язок із Джеком, сторінку Едріенового щоденника, зустріч на мості, зміст свого листа й відчуття каяття. Вона поставила свою філіжанку з кавою назад на блюдце з легеньким брязкотом.

-Ти ж уже не закоханий у Кекса.

-Що ти, навряд.

-Тоні, це було не питання. Це було твердження.

Я захоплено глянув на неї. Вона знала мене краще, ніж будь-хто в світі. І досі хотіла обідати зі мною. І дозволила мені продовжувати свою розповідь. Я всміхнувся до неї такою, без сумніву, також знайомою їй усмішкою.

-Колись я здивую тебе,-мовив я.

-Ти й досі мене дивуєш. От сьогодні здивував.

-Так, але я хочу здивувати тебе так, аби це змусило тебе подумати про мене краще, а не гірше.

-Та я не думаю про тебе гірше. Я навіть не думаю гірше про Кекса, хоча, зізнаюся, моя оцінка її завжди була нижче плінтуса.

Марґарет невластиво бурхливо радіти; вона також знала, що не мала вказувати, що я знехтував її порадою. Гадаю, їй до душі бути співчутливим вухом, і також до душі, коли їй нагадують, що вона вже не заміжня за мною. Я кажу це не цинічно. Я лишень гадаю, що так є.

-Можна спитати тебе про дещо?

-Авжеж,-відповіла вона.

-Ти пішла від мене через мене?

-Ні,-мовила вона.-Я пішла від тебе через нас.

Ми зі Сьюзен добре ладнаємо, як я люблю повторювати. У цьому я залюбки можу заприсягнутися в суді. їй тридцять три, може, тридцять чотири. Атож, тридцять чотири. Ми жодного разу не сварилися, відколи я сидів у передньому ряді обшитого дубовими панелями муніципального кабінету, а потім виступав як свідок. Пригадую, як я тоді думав, що схвалюю її чи, точніше, себе. Обов'язок виконано, єдину дитину в безпеці доставлено до тимчасового пристановища шлюбу. Зараз усе, що ти маєш зробити,-це не захворіти на Альцгеймера й не забути залишити їй ті гроші, що маєш. Можеш вчинити краще за своїх батьків і померти тоді, коли гроші їй ще знадобляться. Для початку.

Наважуся сказати, що якби ми з Марґарет залишилися разом, мені було би дозволено бути радше дідусем, який страждає на недоумкуватість. Не дивно, що від Марґарет користі більше. Сьюзі не хотіла залишати дітей зі мною, бо вважала, що я не впораюся, попри всі підгуз-ники, які я замінив, і таке інше. "Зможеш узяти Лукаса на футбол, коли він подорослішає", сказала вона мені якось. Ох, дідусь із вологими очима, сидячи на трибуні, відкриває хлопчині таємниці футболу: як

ненавидіти людей у майках іншого кольору, як симулювати травму, як сякатися на майданчик. Бач-но, синку, слід сильно тиснути на одну ніздрю, щоби закрити її, й випускати зелену гидоту з іншої. Як бути марнославним і переплаченим і як залишити позаду свої найкращі роки, не збагнувши сутності життя. О так, нетерпляче чекаю, коли зможу взяти Лукаса на футбол.

Та Сьюзі не помічає, що мені не подобається гра-чи те, на що вона перетворилася. Вона практична щодо емоцій, атож. Це в неї від матері. Тож мої емоції, такі, якими вони, власне, є, її не хвилюють. Вона воліє гадати, що я маю певні почуття, й поводиться відповідно до цієї гадки. Підсвідомо вона звинувачує мене в розлученні. Якось отак: оскільки пішла мати, то, очевидячки, винен батько.

Чи змінюється характер із часом? У романах, звісна річ, так: інакше не було би самої історії. А в житті? Часом мені цікаво. Наші ставлення й думки змінюються, ми виробляємо нові звички й дивацтва, та це-дещо інше, радше оздоба. Можливо, характер схожий на інтелект, хіба що характер кристалізується трохи пізніше: скажімо, між двадцятьма й тридцятьма роками. А потім ми просто залишаємося з тим, що маємо. Ми вже самі. Коли так, то це би прояснило багато життів, правда ж? І якщо це не занадто пишне слово,-нашу трагедію.

"Питання накопичення", написав Едріен. Ви ставите гроші на коня, він перемагає, й ваш виграш іде до наступного коня на наступних перегонах, і так далі. Ваші виграші накопичуються. Та чи накопичуються ваші програші? Не на перегонах-там ви втрачаєте лише свою початкову ставку. А в житті? Можливо, тут застосовуються інші правила. Ви робите ставку на стосунки, вони не вдаються; ви переходите до наступних стосунків, вони також не вдаються: й, можливо, ви втрачаєте не дві прості від'ємні суми, а добуток того, що ви заклали. Принаймні відчуття саме таке. Життя-це не лише додавання й віднімання. Існує також накопичення, примноження, втрати, невдачі.

Едріенів фрагмент також стосується питання відповідальності: чи існує її ланцюг, а чи ми окреслюємо це поняття вужче. Я цілковито підтримую її вужче окреслення. Даруйте, ні, ви не можете покладати провину на своїх батьків-не-біжчиків чи на те, що маєте братів і сестер або не маєте їх, чи на свої гени, чи на суспільство, чи на що завгодно-за нормальних обставин. Почніть із того, що відповідальність лежить виключно на вас, хіба що існують потужні докази протилежного. Едріен був значно розумнішим за мене-він застосовував логіку там, де я застосовував здоровий глузд, але ми дійшли, гадаю, більш чи менш однакового висновку.

Це не означає, що я розумію все, що він написав. Я вдивлявся в ті рівняння в його щоденнику, й мене не надто осявало. А втім, я ніколи не був хоч скілечки здібним до математики.

Я не заздрю Едріенові через його смерть, я заздрю його ясності життя. Не лише тому, що він бачив, мислив, відчував, діяв ясніше, ніж решта нас; але також і тому, коли він помер. Я не маю на увазі жодної з тих дурниць Першої світової війни: "молодість підтяту, мов квітку"-слова, що їх наш директор школи кинув після Робсонового самогубства-й "вони не постаріють, як ми, що залишилися старіти"19. Більшість із нас не від того, щоб постаріти. Як на мене,-це завжди краще, ніж альтернатива. Ні, я маю на увазі от що. Коли вам двадцять із гаком, навіть якщо ви спантеличені й непевні щодо своїх цілей і прагнень, ви маєте сильне відчуття того, чим є саме життя, й ким ви в житті є й можете стати. Згодом... згодом з'являється більше непевності, більше накладок, більше повернень назад, більше хибних спогадів. Тоді ви пам'ятали своє коротке життя в його повноті. Пізніше пам'ять стає сукупністю клаптиків і шматочків. Вона трохи схожа на чорні скриньки літаків, які записують те, що відбувається під час аварії. Коли все йде як слід, запис самостирається. Тож якщо стається аварія, ви дізнаєтеся її причину; коли ж ні, запис вашої подорожі значно менш чіткий.

Або скажімо інакше. Хтось колись сказав, що його улюбленими часами в історії були ті, в яких щось руйнувалося, бо це означало, що

народжувалося щось нове. Чи є сенс застосовувати ці принципи до наших життів? Померти тоді, коли народжується щось нове, навіть коли це нове-наше власнісіньке "я"? Бо так само, як рано чи пізно розчаровують усі політичні й історичні зрушення, розчаровує й дорослість. І саме життя. Часом мені гадається, що метою життя є примирення нас із його остаточною втратою за допомогою виснаження нас, яке завгодно довге доведення, що життя не є таким, яким його вважають.

Уявіть-но когось, хто пізно ввечері, трохи напідпитку, пише листа колишній дівчині. Він зазначає на конверті адресу, наклеює марку, знаходить своє пальто, йде до поштової скриньки, заштовхує туди листа, повертається додому й вкладається спати. Найімовірніше, він не чинитиме цих останніх дій, чи не так? Він дочекається ранку, щоб вкинути листа до поштової скриньки. А потім, цілком імовірно, завагається. Тож про мейл, його спонтанність, нагальність, близькість до почуттів, навіть його незграбність, говорити можна багато. Я міркував (якщо слово міркування не занадто пишне) так: чому я маю вірити Марґарет?-її навіть не було там, і вона може мати лише власні упередження. Тож я надіслав Вероніці мейл. Я назвав його "Запитання" й спитав її ось про що: "Гадаєш, я був закоханий у тебе тоді?" Я підписався своїм ініціалом і натиснув "Надіслати", доки не передумав.

Останнім, на що я очікував, була відповідь наступного ранку. Цього разу вона не видалила мою назву теми листа. В її відповіді мовилося: "Якщо ти хочеш поставити це питання, тоді відповідь-ні. В."

Можливо, те, що ця відповідь здалася мені нормальною, ба навіть заохочувальною, свідчить про мій психічний стан.

Можливо, те, що моєю реакцією було зателефонувати Марґарет і розповісти їй про листування, свідчить про щось інше. Запала мовчанка, тоді моя колишня дружина спокійно мовила: "Тоні, ти тепер сам".

Звісно, можна сказати інакше; завжди можна. Так, приміром, існує питання зневаги й відповіді на неї. Брат Джек зарозуміло підморгує мені, й по сорока роках я використовую всі чари, що маю,-ні, не перебільшуймо: я використовую певну вдавану чемність, аби отримати від нього інформацію. А потім, враз, я зраджую його. Моя зневага у відповідь на твою зневагу. Навіть якщо, як я зараз визнаю, те, що він відчував до мене тоді, могло бути лише прихованим браком цікавості. А от і сестриччин черговий-що ж, до нього вже був один, і згодом неодмінно з'явиться інший. Немає потреби надто пильно вивчати цього прохідного екземпляра. Та тоді я-я-взяв це за зневагу, запам'ятав це саме так і повернув це відчуття.

Можливо, щодо Вероніки я намагався вчинити щось більше: не повернути її зневагу, а подолати її. Ви ж бачите принадність цього. Бо перечитування того свого листа, відчування його гострості й агресивності, стало сильним і глибоким шоком. Якщо вона не відчувала зневаги до мене раніше, то мусила би відчути її після того, як Едріен показав їй мої слова. І мусила також роками нести цю кривду й використати її, щоб виправдати приховування чи навіть знищення Едріенового щоденника.

Я казав із певністю, що чільною рисою каяття є те, що йому нічим не можна зарадити: що час для вибачень або виправлень минув. Але що, коли я помиляюся? Що, коли якимось чином каяття можна спрямувати назад, перетворити на звичайне почуття провини, потім вибачитись, а тоді-бути прощеним? Що, коли ти можеш довести, що не був тим поганим хлопцем, що ним вона тебе вважала, й вона буде готова прийняти твій доказ?

А можливо, мій мотив виходив із геть іншого напрямку, й ішлося не про минуле, а про майбутнє? Як і більшість людей, я мав забобони, пов'язані з подорожами. Ми можемо знати, що авіапереліт статистично безпечніший за похід до найближчої крамниці. Хай навіть так, але перед від'їздом я сплачую рахунки, завершую листування, телефоную комусь близькому.

-Сьюзі, я від'їжджаю завтра.

-Так, я знаю, тату. Ти мені казав.

-Справді?

-Так.

-Що ж, тоді дзвоню просто попрощатися.

-Вибач, тату, діти галасували. Що ти казав?

-Та нічого, перекажи їм мої вітання.

Звісно, ви робите це для себе. Вам кортить залишити цю останню згадку й зробити її приємною. Ви хочете, щоб про вас добре думали-на випадок, якщо ваш політ виявиться менш безпечним, аніж похід до найближчої крамниці.

Тож якщо перед п'ятиденною зимовою відпусткою на Мальорці ми поводимося саме так, то чому не має функціонувати ширший процес із наближенням до кінця життя, коли надходить та остання подорож-проїзд через завіси крематорію? Не думайте про мене зле, згадуйте про мене добре. Розповідайте людям, що ви захоплювалися мною, що любили мене, що я був непоганим хлопаком. Навіть якщо, можливо, все це-неправда.

Я розгорнув фотоальбом і поглянув на світлину, яку вона попрохала мене зробити на Трафалґар-Сквер. "Одну з твоїми друзями". Алекс і Колін роблять досить перебільшені гримаси для-історії, Едріен виглядає звично серйозним, в той час, як Вероніка-я ніколи раніше цього не завважував-злегка повертається до нього. Не дивиться на нього, та так само не дивиться й у об'єктив. Іншими словами, не дивиться на мене. Того дня я заревнував. Я хотів представити її своїм друзям, хотів, аби

вони сподобалися їй, а вона-їм, хоча, звісно, не більше, ніж кожному з них подобався я. Що було, певно, підлітковим, як і нереалістичним очікуванням. Тож коли вона продовжила розпитувати Едріена, я роздратувався; й коли згодом, у барі готелю, Едріен вишпетив брата Джека та його дружків, я одразу ж почувся краще.

Я трохи поміркував над тим, аби розшукати Алекса й Коліна. Уявив, як розпитую їх про їхні

спогади та їхнє підтвердження. Та навряд чи вони були чільними в історії; я не очікував, що їхні згадки будуть кращими за мої. І що як їхні свідчення навпаки нашкодять? Власне, Тоні, гадаю, немає нічого страшного в тому, щоб сказати правду по стількох роках, але Едріен завжди дуже зле висловлювався про тебе позаочі. О, як цікаво. Так, ми обидва це завважили. Він казав, що ти не був ані таким милим, ані таким розумним, як гадав. Зрозуміло; щось іще? Так, він казав, що твоє хизування тим, що ти вважав себе його найближчим приятелем,- принаймні ближчим за нас двох-було безглуздо й незрозуміло. Атож, це-все? Не зовсім: усі бачили, що як-там-її-звати морочила тебе, доки не трапилося щось ліпше. Ти завважив, як вона фліртувала з Едріеном, коли ми всі зустрілися? Ми вдвох були неабияк цим шоковані. Вона мало не засунула язик йому до вуха.

Ні, від них не було би жодної користі. А місіс Форд померла. А брат Джек був поза подіями. Єдиним можливим свідком, єдиним підтверджувачем, була Вероніка.

Я казав, що хотів допекти їй до живого, чи не так? Це дивний вислів, він завжди нагадує мені те, як Марґарет запікає курку. Вона ніжно здирає шкіру з грудки й стегон, тоді натирає вершковим маслом і травами. Певно, тархун. Можливо, трохи часнику, не певний. Я сам ніколи не пробував цього робити; мої пальці-надто незграбні, й я уявляю, як вони розпорюють шкіру.

Марґарет розповіла мені, що французи це роблять ще вигадливіше. Вони кладуть під шкіру скибочки чорного трюфелю-й знаєте, як вони це називають? Курка в Напівжалобі. Гадаю, рецепт сягає часів, коли люди кілька місяців носили лише чорне, сіре-ще кілька місяців, і лише поволі поверталися до кольорів життя. Повна-, Напів-, Чвертьжалоба. Не знаю, чи такими були терміни, та знаю, що градації вбрання були повністю визначеними. Як довго люди носять жалобу нині? Здебільшого півдня-саме достатньо для похорону чи кремації та дальшого частування.

Перепрошую, це трохи не до речі. Я хотів допекти їй до живого, оце я сказав, адже так? Чи мав я на увазі те, що, як гадав, розумів під цим, а чи щось інше? I've Got You Under My Skin20-це пісня про кохання, чи не так?

Я зовсім не хочу звинувачувати Марґарет. Ані-скілечки. Та, кажучи просто, якщо я був сам, тоді кого я мав? Я вагався кілька днів, перш ніж надіслати Вероніці новий мейл. У ньому я запитував про її батьків. Чи її батько був ще живий? Чи був відхід її матері безболісним? Я додав, що мав добрі спогади про них, дарма що бачив їх лише раз. Що ж, це було на п'ятдесят відсотків правдою. Я не зовсім розумів, навіщо запитував про це. Гадаю, хотів зробити щось нормальне чи принаймні вдати, що щось було нормальним, навіть якщо й не було. Коли ви молоді-коли я був молодим,-ви хочете, щоб ваші емоції були такими, як ті, про які ви читаєте в книжках. Ви хочете, щоб вони перевертали ваше життя, створювали й визначали нову реальність. Згодом, гадаю, ви хочете, щоб вони робили щось помірніше, щось практичніше: ви хочете, щоб вони підтримували ваше життя таким, яким воно є й стало. Ви хочете, щоб вони казали вам, що все гаразд. Чи в цьому є щось погане?

Відповідь Вероніки була несподіванкою й полегкістю. Мої запитання не здалися їй зухвалими. їй було майже приємно, що я запитав. Її батько помер понад тридцять років тому. Його пиятика посилювалась; у результаті-рак стравоходу. На цьому я зупинився, почувшись винним за те, що першим, що сказав Вероніці на Хиткому мосту, були необачні слова про голомозих пияків.

Після його смерті її мати продала будинок у Чізлгерсті й переїхала до Лондона. Вона відвідувала заняття з образотворчого мистецтва, почала курити, взяла квартирантів, дарма що була добре забезпечена. Вона залишалася при доброму здоров'ї щось аж до року тому, коли почала слабшати її пам'ять. Потім був невеликий інсульт. Згодом вона почала ставити чай у холодильник, яйця-в кошик для хліба тощо. Якось вона мало не підпалила будинок, залишивши недопалену цигарку. Весь час вона залишалася бадьорою, доки нагло не почала згасати. Останні місяці були боротьбою, й ні, її смерть не була безболісною, дарма що була ласкою долі.

Я кілька разів перечитав цього листа. Я шукав пасток, двозначностей, прихованих образ. Та їх не було-хіба що відвертість сама собою може бути пасткою. Це була звичайна сумна історія-надто знайома й розказана просто.

Коли ви починаєте щось забувати-я не маю на увазі хворобу Альцгеймера, лише передбачуваний наслідок старіння,-реагувати на це можна по-різному. Можна сидіти склавши руки й намагатися змусити пам'ять видати ім'я якихось знайомих, назву квітки, зупинки потяга, ім'я астронавта... Чи ж визнати поразку й вжити практичних кроків, звернутись до довідників або інтернету. Або можна просто облишити це-забути про пригадування-й згодом, інколи, цей загублений факт зринає в пам'яті після години чи дня, частенько тими довгими безсонними ночами, які неодмінно з'являються з віком. Що ж, цьому вчимося ми всі, ті, хто щось забуває.

Та ми також вчимося й дечого іншого: що мозкові не до вподоби грати однотипні ролі: варто вам подумати, що йдеться про зменшення, віднімання й ділення, як ваш мозок, ваша пам'ять можуть вас здивувати. Ніби кажучи: не сподівайся, що можеш покластися на якийсь утішний процес поступового згасання-життя значно складніше за це. Тож мозок раз по раз кидатиме вам клаптики, навіть попускатиме ті знайомі петлі пам'яті. Саме це, на мій жах, відбувається зараз зі мною. Я почав пригадувати, не за порядком або відчуттям значущості, давно поховані

подробиці тих далеких вихідних із родиною Фордів. З моєї горішньої кімнати, поза дахами, було видно ліс; унизу я міг чути дзиґар, який вибивав години з п'ятихвилинним спізненням. Місіс Форд кинула розбите підсмажене яйце до сміттєвого кошика з виразом занепокоєння-ним, не мною. Її чоловік намагався змусити мене випити бренді по обіді, й коли я відмовився, спитав, чи я чоловік, чи миша. Брат Джек назвав місіс Форд "Матір'ю" у третій особі. Наприклад, "Коли, на думку Матері, для зголоднілих загонів буде поживок?" А другої ночі Вероніка не лише пішла нагору зі мною. Вона мовила "Я проведу Тоні до його кімнати",-і взяла мене за руку на очах усієї родини. Брат Джек мовив: "А що про це думає Мати?" Та Мати лише посміхнулася. Мої побажання родині на добраніч того вечора були поквапними, бо я відчував наближення ерекції. Ми повільно піднялися до моєї спальні, де Вероніка притисла мене до дверей, поцілувала у вуста й мовила на вухо: "Спи сном грішника". І секунд через сорок, як я зараз пригадую, я дрочив у невеличкий умивальник

і спускав свою сперму водогоном будинку.

Із примхи я загуґлив Чізлгерст і виявив, що в місті ніколи не було церкви Сент Майклз. Тож, схоже, екскурсія, що її містер Форд вів, везучи нас, була вигаданою-якимось прихованим жартом чи способом покпити з мене. Маю величезний сумнів щодо існування кафе "Рояль". Потім, зайшовши на Google Earth, я здійснював нальоти й наїзди на місто. Та будинку, який я шукав, схоже, вже не існувало.

Якось уночі я налив собі черговий келих, увімкнув комп'ютер і знайшов єдину Вероніку в списку адрес. Я запропонував зустрітися ще раз. Я перепросив за все вчинене мною попереднього разу, що могло спричинити ніяковість. Я заприсягся, що не говоритиму про заповіт її матері. Це також було правдою; дарма що, лише написавши це речення, я усвідомив, що майже не думав про Едріена останні кілька днів.

-Це стосується замкнення кола?-відповіла вона.

-Не знаю,-відписав я.-Та ж це не може завдати шкоди?

Вона не відповіла на це запитання, та тоді я цього не завважив, а чи не зважив на це.

Не знаю, чому, але якась частина мене гадала, що вона знову запропонує зустрітися на мості. Чи там, а чи десь інде в затишному й обнадійливо особистому місці: в забутому пабі, тихій їдальні чи навіть у барі Черінґ-Крос Готел. Вона обрала невеличкий ресторанчик на третьому поверсі Джона Льюїса на Оксфорд-Стріт.

Власне, це мало свою вигоду: мені потрібні були кілька метрів стрічки, щоб підв'язати фіранку, якийсь засіб для видалення накипу в чайнику, набір отих латок, які припрасову-ються до вивороту штанів, коли рветься наколінник. Теперечки складно знайти таке поблизу: там, де я мешкаю, більшість із тих корисних маленьких крамничок вже давно перетворилися на кав'ярні чи агенції з нерухомості.

У потязі до міста напроти мене сиділа дівчина в навушниках із заплющеними очима, яка не помічала навколишнього світу, тільки рухала головою в лад із музикою, що її чула лише вона. Й раптом до мене сповна повернувся спогад: як Вероніка танцювала. Так, вона не танцювала-саме це я казав,-але був один вечір у моїй кімнаті, коли вона розпустувалася й почала виймати мої платівки з поп-музикою.

-Постав якусь і покажи мені, як ти танцюєш,-мовила вона.

Я хитнув головою.

-Для танго потрібні двоє.

-Гаразд, покажи мені, а я долучуся.

Тож я поставив на вісь 45-ку21, перетнув кімнату, опинився поряд із нею, розправив плечі, розкріпачуючи тіло, примружив очі, ніби на знак поваги до її приватності, й зайшовся танцем. Тоді це була стандартна чоловіча поведінка: індивідуалістична й водночас за пежна від суворих норм: смикання головою й гопцювання, крутіння плечима й штовхання крижами, з піднесеними в екстазі руками й періодичним хрумкотом на додачу. По якімсь часі я розплющив очі, очікуючи, що вона й досі сидить на підлозі й сміється з мене. Але вона вистрибувала так, що я припустив, ніби вона відвідувала балетний гурток: волосся по всьому обличчі, литки напружені й у повній стійці. Я спостерігав за нею хвильку, непевний, чи вона перекривляла мене, чи ж направду отримувала насолоду від "Муді Блюз". Власне, мені було байдуже-я тішився собою й відчував маленьку перемогу. Це тривало якийсь час; потім я наблизився до неї, коли From a Jack to a King Неда Міллера поступилася Бобові Лінду, що співав

Elusive Butterfly. Але вона не завважила цього й, кружляючи, наскочила на мене, мало не втративши рівновагу. Я спіймав її й тримав.

-Бачиш, це не так вже й складно.

-Та я ніколи й не думала, що це складно, —відповіла вона.-Гаразд. Так. Дякую,-мовила вона діловито, тоді пішла й сіла.-Ти продовжуй, якщо хочеш. Із мене вже досить.

А вона таки танцювала.

Я виконав свої завдання у галантерейній крамниці й відділах кухонного начиння та фіранок, а тоді пішов до ресторану. Я прийшов на десять хвилин раніше, та, звісна річ, Вероніка вже була там, сиділа з похиленою головою, читала, певна, що я знайду її. Я поклав свій крам, вона підвела очі й напівусміхнулася. Я подумав: зрештою, ти виглядаєш не такою вже й дикою й недоглянутою.

-Я й досі голомозий,-мовив я.

Вона зберігала чверть усмішки.

-Що ти читаєш?

Вона повернула обкладинку до мене. Щось зі Стефана Цвайґа.

-Тож ти нарешті дісталася кінця абетки. Після нього вже нікого немає.-Чому це я раптом занервував? Я знову говорив, як двадцятилітній. До того ж, я не читав нічого зі Стефана Цвайґа.

-Я їстиму локшину,-мовила вона.

Що ж, принаймні це не було приниженням.

Поки я вивчав меню, вона продовжувала читати. З-за столика було видно ескалатори. Люди підіймаються, люди спускаються; усі щось купують.

-їдучи потягом до міста, я пригадував, як ти танцювала. У моїй кімнаті. У Брістолі.

Я очікував, що вона заперечить мені чи непомітно образиться. Та вона лишень мовила: "Цікаво, чому ти це пригадав". Від цієї миті підтвердження я почав відчувати повернення впевненості. Цього разу вона була вбрана чепурніше: волосся зачесане й нібито менш сиве, їй якимось чином вдалося виглядати-як на моє око-водночас по-двадцяти — й по-шістдесятилітньому.

-Тож,-мовив я,-як тобі велося останні сорок років?

Вона поглянула на мене.

-Спершу ти.

Я розповів їй історію свого життя. Версію, яку розповідаю собі, оповідь, яка здається переконливою. Вона спитала "про тих твоїх двох приятелів, яких я якось бачила", не спромігшись, здавалося, назвати їх на імена. Я сказав, як утратив зв'язок із Коліном і Алексом. Потім я розповів їй про Марґарет, Сьюзі й дідусів-ство, вибиваючи тим часом із голови шепіт

Марґарет "як там Кекс?". Я говорив про працю, пенсію, власні заняття й зимові відпустки, які я влаштовував,-цього року я роздумував про засніжений Санкт-Петербурґ для різноманітності... Я намагався здаватися задоволеним життям, але не самовдоволеним. Я саме розповідав про своїх онуків, коли вона підвела очі, допила свою каву одним ковтком, поклала на стіл якісь гроші й підвелася. Я потягся по свої речі, коли вона мовила:

-Ні, ти залишайся й доїдай.

Я постановив собі не робити нічого, що могло би спричинити кривду, тож знову сів.

-Що ж, тепер твоя черга,-мовив я. Маючи на увазі: її життя.

-Черга робити що?-спитала вона й пішла, перш ніж я здобувся на відповідь.

Так, я знаю, що вона зробила. їй вдалося провести годину в моєму товаристві, не розкривши жодного факту, не те що таємниці, про себе. Де вона жила й як, чи жила з кимось, чи мала дітей. На шлюбному пальціві вона мала скляну каблучку, таку ж загадкову, як і вся вона. Та я був не проти, ба навіть поводився, наче був на першому побаченні з кимось і втік, не вчинивши нічого катастрофічного. Та, звісно, все було зовсім інакше. Після першого побачення ви не сідаєте в потяг із головою, заповненою забутою правдою про ваше спільне статеве життя сорокарічної давнини. Як ми приваблювали одне одного; якою легкою

вона відчувалася на моїх колінах; як захопливо це завжди було; як, навіть попри те, що ми не мали "повного сексу", ми все ж мали всі його елементи-хіть, ніжність, відвертість, довіру. Й як якась частина мене була не проти "пройти увесь шлях", не проти нападів апока-ліптичного дрочіння по тому, як я проводив її додому, не проти спання в своєму одномісному ліжкові самому, хіба зі своїми спогадами й ерекцією, що швидко поверталася. Це прийняття меншого, ніж мали інші, звісно, пояснювалося також страхом: страхом вагітності, страхом сказати чи вчинити щось неправильне, страхом надмірної близькості, з якою я не зможу впоратися.

Наступний тиждень був дуже спокійним. Я підв'язав свою фіранку, очистив чайник від накипу, припрасував дірку на старих джинсах. Сьюзі не телефонувала. Марґарет, я знав, мовчатиме, доки я не зателефоную їй. Чого вона очікуватиме тоді? Вибачення, колінкування? Ні, вона не хотіла кари; вона б залюбки прийняла мою сповнену жалю криву посмішку як визнання її більшої мудрості. Та цього разу все інакше. Насправді ж я, напевно, не бачитимуся з Марґарет якийсь час. Частково я відчував відлеглий, притлумлений жаль до неї. Спершу я не міг добрати сенсу цього: адже це вона сказала мені, що я тепер сам. Але потім зринула давня згадка про ранні роки нашого шлюбу. Якийсь хлопака з роботи влаштував вечірку й запросив мене. Марґарет не схотіла піти. Я фліртував із дівчиною, й вона фліртувала у відповідь. Ну, трохи більше, ніж фліртувала,-хоча й набагато нижче навіть рівня інфрасексу,-та я припинив це, щойно протверезів. Але залишився з відчуттям захоплення й провини в однакових співвідношеннях. І зараз я усвідомив, що відчував щось таке знову. Мені знадобилося трохи часу, щоби збагнути це. Врешті я сказав собі: "Ага, то ти почуваєш провину щодо колишньої дружини, яка розлучилася з тобою двадцять років тому, й захоплення колишньою дівчиною, якої не бачив сорок років. Хто сказав, що в житті вже не залишилося несподіванок?"

Я не хотів тиснути на Вероніку. Гадав, що .цього разу зачекаю, поки вона сама зі мною зв'яжеться. Я перевірив свою вхідну пошту, мабуть що, надто сумлінно. Звісно, я не очікував великого виливу, та

сподівався, либонь, на ввічливе повідомлення про те, що їй було приємно як слід побачитися зі мною по стількох роках.

А втім, може, й не було. Можливо, вона поїхала в подорож. Можливо, її сервер накрився.

Хтось казав про вічну надію людського серця? Ви ж знаєте, як час від часу читаєте ці історії про те, що газети полюбляють називати "коханням пізнього цвітіння"? Зазвичай про якихось старих дивака й дивачку в будинку для літніх людей? Обох овдовілих, які шкіряться крізь свої зубні протези, тримаючись при цьому за артритні руки. Вони досі говорять, здавалося б, недоречною мовою молодечого кохання. "Щойно поглянувши на нього/ неї, я зрозуміла/зрозумів, що він/вона-моя доля"- щось таке. Частина мене завжди зворушується й хоче радіти; та інша частина-стомлена й спантеличена. Для чого переживати все це знову? Хіба ти не знаєш правила: хто не засвоює уроків зі своїх помилок, приречений їх повторювати? Але зараз я повставав проти власних... чого? Консервативності, браку уяви, очікування розчарування? До того ж, я й досі мав власні зуби.

Тієї ночі наш гурт вирушив до Мінстерворса у пошуках Севернського бору. Вероніка була поряд зі мною. Схоже, мій мозок стер це із запису, та зараз я знаю це достеменно. Вона була там зі мною. Ми сиділи на вогкому пледі на вогкому березі річки, тримаючись за руки; вона взяла зі собою термос із гарячим шоколадом. Невинні дні. Місячне сяйво ловило хвилю, що розбризкувалася, наближаючись. Решта вигукували, коли вона прибувала, й вигукували по тому, женучись у ніч, розпорошуючи зграю смолоскипів. Наодинці ми з нею розмовляли про те, як іноді трапляються неможливі речі, у які ви б нізащо не повірили, коли б не були їхніми свідками. Ми мали роздумливий, навіть сумний настрій радше, ніж піднесений.

Принаймні так мені пригадувалося це зараз. Хоч якби ви збиралися відпровадити мене до суду, навряд чи я б гідно витримав перехресний допит. "Тож ви й досі стверджуєте, що цей спогад пригнічувався

протягом сорока років?" "Так". "І зринув він тільки нещодавно?" "Так". "Ви можете пояснити, чому?" "Не зовсім". "Тоді дозвольте мені сказати вам, містере Вебстер, що ця подія є суцільною вигадкою вашої уяви, витвореною для виправдання якоїсь романтичної прихильності, яку ви плекаєте до моєї клієнтки, припущення, яке, суд мусить знати, моя клієнтка вважає цілком суперечливим". "Так, напевне. Та...". "Та що?" "Та ж ми не багатьох людей кохаємо в цьому житті. Одну, двох, трьох? І часом ми не усвідомлюємо цього, доки не стає запізно. Хіба що ще не конче запізно. Ви читали цю історію про кохання пізнього цвітіння в будинку для літніх людей у Барнстепелі?" "Облиште, містере Вебстер, нас не цікавлять ваші сентиментальні мудрування. Це — суд, який працює з фактами. Якими саме є факти у вашій справі?"

Я зміг би лише відповісти, що, припускаю, щось інше трапляється з часом із пам'яттю. Роками ви продовжуєте існувати з тими самими петлями, тими самими фактами й тими самими емоціями. Я натискаю на кнопку з позначкою Едріен або Вероніка, стрічка грає, розмотуються звичні речі. Події підтверджують емоції-образу, почуття несправедливості, полегшу-й навпаки. Здається, що неможливо дістатися чогось іншого; справу закрито. От чому ви шукаєте підтвердження, навіть якщо воно виявляється суперечливим. Та що, коли навіть на пізній стадії ваші емоції, пов'язані з тими давно минулими подіями й людьми, змінюються? Той мій огидний лист спричинив у мені каяття. Розповідь Вероніки про смерть її батьків-так, навіть про батькову-зворушила мене більше, ніж я вважав за можливе. Мені знову було шкода їх-і її. Та згодом я почав пригадувати забуте. Я не знаю, чи існує наукове пояснення цього-того, що хворобливі стани наново відкривають заблоковані нервові шляхи. Я можу сказати лишень, що це сталося й що це приголомшило мене.

Тож хай там що-й попри обвинувача в моїй голові-я надіслав Вероніці листа й запропонував знову зустрітися. Перепросив за надмірну балакучість. Хотів більше почути про її життя та її родину. Мав якось приїхати до Лондона в наступні кілька тижнів. Чи не заперечувала вона проти тієї самої години, того самого місця?

Як люди раніше витримували, коли листи йшли так довго? Гадаю, тодішні три тижні очікування поштаря дорівнюватимуть трьом дням очікування мейла. Наскільки довгими можуть здаватися три дні? Достатньо довгими для маленького відчуття винагороди. Вероніка навіть не видалила мого заголовку-"Знову привіт?",-який зараз вразив мене своєю безпосередністю. Та ж вона не могла образитися, бо призначала мені побачення за тиждень, о п'ятій пообіді, на незнайомій станції метро в північній частині Лондона.

Мене пройняв дрож. А кого б-ні? Справді, в ньому навряд чи мовилося: "Візьми нічний одяг і паспорт",-але ви наближаєтеся до часу, коли мінливості життя здаються жалюгідно обмеженими. Знову ж, моїм першим інстинктом було зателефонувати Марґарет; тоді я краще подумав про це. У будь-якім разі, Марґарет не до вподоби несподіванки. Вона була-є-тією, кому подобається планувати. До народження Сьюзі вона відслідковувала свій цикл плідності й натякала, коли було би найсприятливіше кохатися. Що або вводило мене в стан палкого очікування, або, навпаки, насправді ж-зазвичай, мало протилежний ефект. Марґарет ніколи б не призначила вам таємничого побачення на віддаленій гілці метро. Радше, вона б зустрілася з вами під станційним дзиґарем на Педінґтоні з певною метою. Не те що тоді я не хотів проживати своє життя саме так, ви ж мусите розуміти.

Я провів тиждень, намагаючись вивільнити нові спогади про Вероніку, та нічого не зринуло. Можливо, я надто силувався, тиснув на мозок. Тож натомість я прокрутив усе, що мав, давно знайомі образи й нещодавні зустрічі. Я підніс їх до світла, повертаючи пальцями, намагаючись побачити, чи вони зараз означали щось інше. Я почав наново вивчати своє молодше "я", наскільки це було можливо. Звісно, я не мав клепки і був наївним-ми всі такі; та я не мав наміру перебільшувати ці риси, бо це-лише спосіб вихвалятися за те, ким ти став. Я намагався бути об'єктивним. У тому часі я потребував саме тієї версії своїх стосунків із Веронікою, тієї, яку я проніс крізь роки. Зраджене молоде серце, обморочене молоде тіло, принижене соціальне створіння. Що відповів Джо Гант, коли я зі знанням справи ствердив, що

історія-це брехня переможців? "Пам'ятайте, що це також самоомана переможених". Чи досить добре ми пам'ятаємо це, коли йдеться про наші власні життя?

Ті, хто заперечує час, кажуть: сорок-це ніщо, в п'ятдесят ви в розквіті, шістдесят-це нові сорок і так далі. Я знаю от що: існує об'єктивний час, але також і суб'єктивний час, той, який ви носите на внутрішньому боці зап'ястя, поряд із пульсом. І цей особистий час, який є справжнім часом, вимірюється вашим зв'язком із пам'яттю. Тож коли трапилася ця дивна річ-коли ці спогади раптом наринули на мене,-тієї миті час неначе повернувся назад. Неначе тієї миті річка потекла проти течії.

Звісно, було зарано, тож я вийшов із потяга на зупинку раніше й сів на лавиці, щоб почитати безкоштовну газету. Чи принаймні вп'явся очима в неї. Потім дістався наступної станції, де ескалатором доїхав до квиткової зали в невідомій мені частині Лондона. Пройшовши через турнікет, я помітив прикметний стан і поставу. Вона зараз же повернулася й пішла. Я пішов за нею повз автобусну зупинку в бічну вуличку, де вона відчинила автівку. Я сів на пасажирське сидіння й подивився на інший бік. Вона вже заводила двигун.

-Кумедно. Я також маю "Поло".

Вона не відповіла. Я не мав би дивуватися. З моїх знань і спогадів про неї, хоч і застарілих,

можу сказати, що балачка в машині ніколи не була її коником. Як і моїм-хоч я міг би цього й не пояснювати.

Спекотне таки було пообіддя. Я відчинив вікно. Вона зиркнула наді мною, хмарячи брови. Я зачинив вікно. Нехай, сказав я до себе.

-Днями я думав про те, як ми спостерігали Севернський бор.

Вона не відповіла.

-Ти пам'ятаєш це?-Вона хитнула головою.-Справді не пам'ятаєш? Нас було кілько-ро, у Мінстерворсі. Було місячно.

-Я за кермом,-мовила вона.

-Гаразд.

Коли вона так хотіла. Зрештою, це була її машина. Натомість я визирнув із вікна. Цілодобові крамнички, дешеві ресторани, букмекерська контора, люди, з'юрмлені біля банкомату, жінки з частинками тілес, які вириваються з-між стиків одягу, купа сміття, галасливий сновида, опасиста мати з трьома опасистими дітьми, багатоетнічність: універсальна вулиця, звичний Лондон.

Після кількох хвилин ми дісталися чогось вишуканішого: приватні будинки, садки, пагорб. Вероніка припаркувалася і заглушила двигун. Я подумав: гаразд, це-твоя гра, я зачекаю на правила, якими б вони не були. Але я також думав: грець із ним, я не збираюся по-

водитися неприродно лише тому, що ти знову в своєму настрої-на-Хиткому-мосту.

-Як ся має брат Джек?-спитав я весело. Навряд чи вона могла відповісти на це питання "я за кермом".

-Джек є Джек,-відповіла вона, не дивлячись на мене.

Що ж, це філософськи самозрозуміло, як ми колись казали, в часи Едріена.

-Пригадуєш...

-Чекання,-перервала вона.

Чудово, подумалося мені. Спершу зустрічання, тоді кермування, зараз чекання. Що далі? Швендяння крамницями, куховаріння, частування, милування, дрочіння й трахання? Маю великий сумнів. Та поки ми сиділи попліч, голомозий чоловік і недоглянута жінка, я зрозумів, що мав би второпати це одразу. З нас двох Вероніка була значно схвильованішою. У той час, як я хвилювався за неї, вона явно не хвилювалася за мене. Я був ніби якимсь незначним, необхідним подразником. Але чому я був необхідним?

Я сидів і чекав. Пошкодував, що залишив ту безкоштовну газету в потязі. Мені стало цікаво, чому я не з'їздив сюди сам. Певно, тому що не знав, які тут паркувальні обмеження. Я хотів ковтнути води. Також хотів відлити. Я приспустив вікно. Цього разу Вероніка не заперечувала.

-Поглянь-но.

Я поглянув. Маленький гурт людей ішов хідником в напрямку мого боку авта. Я налічив п'ятьох. Попереду йшов чоловік, на якому, попри спеку, були шари товстого твіду, включно з безрукавкою й якимось повстяним кашкетом. Його жакетка й капелюх були вкриті металевими відзнаками, тридцять чи сорок, деякі з них блищали на сонці; між кишенями його безрукавки виднів ланцюжок годинника. Він мав приязний вираз обличчя; виглядав, як людина, що виконує незрозумілу функцію в цирку чи на ярмарковій площі. За ним ішло двоє чоловіків: перший мав чорні вуса й якусь непевну ходу; другий був низеньким і погано складеним, одне плече вивищувалося над іншим-він зупинився, щоб сплюнути в клумбу. А позаду них ішов високий дурненький хлопчина в окулярах, тримаючи за руку тілисту індіанку.

-Паб,-мовив вусань, коли вони зрівнялися.

-Ні, не паб,-відповів чоловік із відзнаками.

-Крамниця,-мовила жінка.

Усі вони говорили дуже голосно, ніби діти, яких щойно відпустили зі школи.

— Крамниця,-повторив кривобокий чоловік, спокійно сплюнувши в живопліт.

Я дивився якомога уважніше, бо мені дали таку вказівку. Гадаю, їм усім було від тридцяти до п'ятдесяти, та водночас вони мали якусь сталу, позавікову рису. Також від них віяло боязню, яку підкреслювало те, як парочка позаду трималася за руки. Це не було схоже на закоханість, швидше-на захищання від світу. Вони пройшли на кілька футів далі і не звернули увагу на автівку. На кілька ярдів позаду йшов чоловік у шортах і сорочці з відкритою шиєю; я не міг сказати, чи був він проводирем, а чи не мав жодного стосунку до них.

Запала довга мовчанка. Зрозуміло, я мав усе робити сам.

-Отож?

Вона не відповіла. Певно, питання надто загальне.

-Що з ними не так?

-Що не так із тобою?

Це не було схоже на доречну відповідь, попри ввесь уїдливий тон. Тож я наполіг.

-Той юнак був із ними?

Мовчанка.

-Вони-з амбулаторного догляду22 чи чогось такого?

Я вдарився потилицею об підголівник, коли Вероніка раптово відпустила зчеплення. Вона промчала нас кварталом чи двома, налягаючи на автівку на лежачих поліцейських так, наче це були кінні змагання. Її перемикання швидкостей чи їхня відсутність були жахливими. Це тривало близько чотирьох хвилин, потім вона звернула на паркувальний майданчик, заїхала переднім лівим колесом на бордюр, перш ніж знову відлетіти вниз.

Я думав собі: Марґарет завжди була добрим водієм. Не просто обережним, а таким, який належно поводився з автівкою. Колись давно, коли я брав уроки водіння, мій інструктор пояснював, що під час перемикання швидкості зі зчепленням і важелем швидкостей слід поводитися так ніжно й делікатно, щоб голова вашого пасажира ані на сантиметр не здригнулася. Я був дуже цим вражений і часто звертав увагу на це, коли мене підвозили інші. Якби я жив із Веронікою, я би відвідував масажиста чи не щотижня.

-Ти просто не тямиш цього, чи не так? Ти ніколи не тямив і ніколи не втямиш.

-Мені б не завадило трохи допомоги.

Тоді я побачив, як ці люди-ким би вони не були-наближалися до мене. Суть була в маневрі: знову випередити їх. Ми перебували біля крамниці й пральні, на іншому боці вулиці був паб. Чоловік із відзнаками-"закликайло", саме це слово я шукав, веселий хлопець при вході до ярмаркової ятки, який припрошує вас досередини поглянути на жінку-бороданя чи двоголову панду,-й досі йшов попереду. Інші четверо оточили юнака в шортах, тож, напевно, він був із ними. Якийсь доглядальник. Зараз я зачув, як він мовив:

-Ні, Кене, сьогодні-ніякого пабу. Паб-по п'ятницях.

-По п'ятницях,-повторив вусань.

Я завважив, що Вероніка відстебнула свій пасок безпеки й саме відчиняла дверцята. Коли я заходився робити те ж саме, вона мовила:

-Сидіти.

Певно, я був псом.

Суперечка бар-проти-крамниці досі тривала, коли один із них помітив Вероніку. Чолов'яга в твіді зняв кашкета й тримав його проти серця, тоді вклонився головою. Кривобокий хло-пака почав плигати на місці. Довготелесий хлопака вивільнився зі стискання жінки. Доглядальник усміхнувся й простяг руку Вероніці. За мить вона опинилася в безпечній засідці. Тепер індіанка тримала Вероніку за руку, а чолов'яга, який хотів до пабу, поклав голову їй на плече. Схоже, вона зовсім не заперечувала проти такої уваги. Я намагався почути розмову, та було забагато голосів, які накладалися один на інший. Тоді я побачив, як Вероніка повернулася, й почув, як вона мовила:

-Скоро.

-Скоро,-повторило двоє чи троє.

Кривобокий хлопака ще трохи поплигав на місці, довготелесий-широко дурнувато вищирився й крикнув: "Бувай, Мері!" Вони заходилися супроводити її до авта, тоді побачили мене на пасажирському сидінні й ураз спинилися. Четверо з них почали скажено махати на прощання, у той час як чолов'яга в твіді зухвало наблизився до мого боку авта. Він і досі притискав кашкета до серця, потім простяг іншу руку через вікно авта, і я потис її.

-Ми йдемо до крамниці,-діловито сказав він мені.

-Що ви купуватимете?-спитав я так само врочисто.

Це його спантеличило, й він трохи поміркував.

-Речі, які нам потрібні,-нарешті відповів він. Він кивнув сам до себе й чемно додав: "Усе необхідне".

Тоді він діловито злегка вклонився головою, повернувся й завдав на голову обтяжений відзнаками капелюх.

-Він здається дуже милим хлопцем,-прокоментував я.

Та вона однією рукою заводила автівку, а іншою-махала. Я завважив, що вона спітніла. Так, була спекотна днина, але не настільки.

-Вони всі були дуже раді тебе бачити.

Я міг заприсягтися, що вона не збиралася відповідати на жодне моє запитання. А також у тому, що вона була скаженою,-звісно, зі мною, та з собою також. Не можу сказати, що відчував, ніби вчинив щось неправильне. Я зібрався було відкрити рота, коли побачив, що вона спрямовувала авто на лежачого поліцейського, анітрохи не гальмуючи, й у моїй голові майнула думка, що я прикушу собі язика від удару. Тож я зачекав, доки ми безпечно подолали горбок, і мовив:

-Цікаво, скільки відзнак має той чолов'яга?

Мовчанка. Лежачий поліцейський.

-Вони всі живуть в одному будинку?

Мовчанка. Лежачий поліцейський.

-Тож паб-по п'ятницях.

Мовчанка. Лежачий поліцейський.

-Так, ми їздили до Мінстерворса разом. Була місячна ніч.

Мовчанка. Лежачий поліцейський. Тепер ми звернули на головну вулицю, й наскільки я пригадую, між нами й станцією була рівна дорога.

-Це дуже цікава частина міста.-Я гадав, що не завадить подратувати її-байдуже, чим саме. Поводження з нею як із страховою компанією, залишилося в минулому.

-Так, твоя правда, я мушу незабаром повертатися.

-Утім, було приємно пообідати з тобою днями.

-Що зі Стефана Цвайґа ти би порадила?

-Нині багато гладких людей. Опасистих. Це-одна зі змін від часу нашої молодості, чи не так? Не можу пригадати когось опасистого в Брістолі.

-Чому той дурненький хлопчина назвав тебе Мері?

Принаймні, я був пристебнутий. Цього разу Веронічина метода паркування складалася зі в'їжджання обома лівими колесами на бордюр на швидкості близько двадцяти миль на годину, й дальшого гальмування.

-Геть,-мовила вона, дивлячись просто себе.

Я кивнув, відстебнув свій пасок безпеки й поволі вийшов із авта. Я тримав дверцята відчиненими довше, ніж потрібно, лишень аби востаннє подратувати її, й мовив:

-Ти зіпсуєш шини, якщо водитимеш так і далі.

Дверцята висмикнулися з моєї руки, коли вона рушила.

Я сів у потяг додому, ні про що не думаючи, лише відчуваючи. Навіть не думаючи про те, що відчував. Щойно того вечора я почав аналізувати те, що сталося.

Я почувався по-дурному й принижено головним чином через-як я назвав це сам собі, щойно кілька днів тому?-"вічну надію людського серця". А перед тим-"звабою подолання чиєїсь зневаги". Не думаю, що я хибую на марнославство, та я явно був більш ураженим, ніж усвідомлював. Те, що почалося як спроба отримати те, що мені заповіли, перетворилося на щось значно більше, щось, що стосувалося всього мого життя, часу й пам'яті. Й бажання. Я гадав-на якомусь рівні свого буття я, власне, гадав, що міг повернути потік крові в жилах назад. Я марнославно уявляв-дарма що не надавав цьому великого значення,-що міг змусити Вероніку знову мене вподобати, й що це було важливо. Коли вона написала про "замкнення кола", я геть не спромігся розчути в її тоні їдкий глум і сприйняв це як запрошення, майже як заклик.

Тепер я розумію, що її ставлення до мене було послідовним-не лише останніми місяцями, а й упродовж хтозна-скількох років. Вона побачила мою спрагу, обрала Едріена й завжди вважала ці міркування правильними. Це було, як я зараз усвідомив, самозрозуміло в усіх сенсах, філософському чи інших. Та, не розуміючи своїх власних спонук, я хотів довести їй, навіть на цьому пізньому етапі, що вона зрозуміла мене хибно. Чи радше, що її початкова думка про мене-коли ми вивчали серця й тіла одне одного, коли вона схвалювала якісь мої книжки й платівки, коли вона симпатизувала мені аж так, що запросила додому-була

правильною. Я гадав, що міг подолати зневагу, а каяття знову перетворити на провину, а тоді бути прощеним. Я спокусився уявленням, що ми могли вирізати більші частини своїх окремих життів, могли розрізати й склеїти шматки магнітної плівки, на яку було записано наші життя, повернутися до того роздоріжжя й рушити менш виїждженою чи радше взагалі невиїждженою дорогою. Натомість я просто знехтував здоровим глуздом. Старий телепень, сказав я собі. Немає більшого телепня, ніж старий телепень: так мимрила собі під ніс моя давно померла мати, читаючи в газетах історії про стариганів, які закохувалися в молодших жінок і нехтували шлюбами заради вдаваної усмішки, фарбованого волосся й пари пружних цицьок. Не те щоб вона казала саме так. А я навіть не міг знайти виправдання тому кліше, що чинив так само, як банально чинили й інші чоловіки мого віку. Ні, я був ще дивакуватішим старим телепнем, бо плекав жалюгідні надії на кохання до найменш імовірної адресатки у світі.

Той наступний тиждень був одним із найса-мотніших у моєму житті. Здавалося, вже нічого було очікувати. Я був сам-на-сам із двома голосами, що чітко промовляли в моїй голові: голосом Марґарет, який казав "Тоні, ти тепер сам", і голосом Вероніки, який казав "Ти просто не тямиш цього... Ти ніколи не тямив і ніколи не втямиш". Я розумів, що Марґарет не засмутиться, якщо я зателефоную, вона радо зголосилася б на ще один маленький спільний обід, і так могло би тривати й далі-і це змусило мене почутися ще самотнішим. Хто сказав: що довше ми живемо, то менше розуміємо?

Утім, як я люблю повторювати, я мав якийсь інстинкт виживання, самозбереження. А вірити в те, що ви маєте такий інстинкт, майже так само добре, як, власне, й мати його, бо це означає, що ви чините так само. Тож після певного часу я оговтався. Я знав, що мусив повернутися до того, чим я жив перед тим, як мною опанувала ця дурна стареча фантазія. Я мусив взятися до своїх справ, якими б вони не були, крім прибирання помешкання й керування бібліотекою місцевого шпиталю. О так, і я міг знову зосередитися на поверненні належної мені речі.

"Дорогий Джеку,-писав я.-А чи не міг би ти трохи допомогти мені з Веронікою? Боюся, що вона така ж заморочлива, як і колись. А втім, хіба ми колись вчимося? Хай там як, та маленька крижина щоденника мого приятеля, який, відповідно до заповіту, залишила мені ваша мати, не розтанула. Маєш якісь іще поради щодо цього? Крім того, ще одна невеличка загадка. Нещодавно ми з В. мали досить приємний обід у місті. Потім вона попрохала мене приїхати на Північну гілку одного пообіддя. Схоже, вона хотіла показати мені якесь товариство з амбулаторного догляду, а зробивши це, розлютилася. Ти можеш якось пояснити мені це? Сподіваюся, з тобою все гаразд. Шануйся, Тоні В."

Я сподівався, що ця приязність не здалася йому такою ж нещирою, як мені. Потім я написав містерові Ґанелу з проханням діяти від мого імені у справі заповіту місіс Форд. Я сказав йому-довірчо,-що мої нещодавні контакти з дочкою спадкодавиці засвідчили певну непостійність, тож я подумав, що буде ліпше, якщо місіс Меріот із проханням прискорити вирішення питання напише колега-фахівець.

Я дозволив собі особисте ностальгійне прощання. Я думав про те, як Вероніка танцювала, розсипаючи волоссям по всьому обличчі. Я думав про те, як вона сповістила своїй родині: "Я проведу Тоні до його кімнати",-шепочучи мені, щоб я спав сном грішника, й про своє дрочіння в маленький умивальник ще до того, як вона зійшла донизу. Я думав про лиснючий внутрішній бік свого зап'ястка, про закочений до ліктя рукав своєї сорочки.

Містер Ґанел відписав, що діятиме за моєю вказівкою. Брат Джек так і не відповів.

Я завважив-гаразд, завважив би,-що пар-кувальні обмеження діяли лише з десятої до полудня. Певно, аби знеохотити приїжджих заїжджати так далеко всередину міста, щоб залишити свої авто на цілий день і пересуватися далі на метро. Тож я вирішив їхати далі автомобілем: "Фольксваген Поло", шини якого служитимуть набагато довше, ніж у Веронічи-ного. Щось після години чистилища на Норс-

Сіркулар я припаркувався там, де ми були раніше, перед невеличким узвозом приміської вулички, коли надвечірнє сонце падало на порошинки на живоплоті з жимолоді. Гурти школярів саме прямували додому, хлопці-у сорочках навипуск, дівчата-в провокативно коротеньких спідницях; багато хто теревенив по мобілках, хтось щось жував, кількоро палили. Коли я ходив до школи, нам казали, що доки на нас була шкільна форма, дотим ми мали дбати про те, щоб не зганьбити заклад. Ніяких їжі чи пиття посеред вулиці; а кого спіймають із цигаркою-відшмагають. Так само була заборонена тісна дружба з протилежною статтю: з дівочої школи, розташованої неподалік, учениць відпускали на п'ятнадцять хвилин раніше, ніж хлопців, даючи їм час, аби вони встигли шмигнути від хижих і хтивих одно-літків-хлопчаків. Я сидів, пригадуючи це все, фіксував відмінності й не доходив до жодних висновків. Я ані вітав, ані засуджував. Мені було байдуже; я тимчасово втратив своє право міркувати й судити. Мене цікавило лише те, чому мене привезли на цю вулицю кілька тижнів тому. Тож я сидів при відчиненому вікні й чекав.

Щось по двох годинах я здався і повернувся наступного дня, потім ще наступного, але марно. Тоді я заїхав на вулицю з пабом і крамницею й припаркувався там. Я чекав, зайшов до крамниці й придбав кілька речей, трохи зачекав і поїхав додому. Я зовсім не відчував, що марнував свій час: радше навпаки-зараз мені слід було присвячувати час саме цьому. І, в кожнім разі, крамниця виявилася корисною. Це було одне з тих місць, які охоплюють усе, від гастрономії до обладнання. За цей час я придбав овочі й порошок для посудомийної машини, нарізане м'ясо й туалетний папір: я скористався банкоматом і припасся алкогольними напоями. Після кількох перших днів вони мене почали називати "приятелем".

Якоїсь миті я подумав про те, щоб зв'язатися з соціальною службою й запитати, чи мали вони районний дім для домашнього догляду, що прихистив чоловіка, всього вкритого відзнаками, та завагався, чи заведе це мене кудись. Я би загрузнув на першому їхньому питанні: навіщо вам це? Я не знав, навіщо воно мені було. Та, як я сказав, я не переймався

нагальністю. Я ніби не тиснув на мозок, аби викликати спогад. Якщо я не тиснув на-що?-час, тоді щось, можливо, навіть рішення, могло зринути на поверхню.

А в належнім часі мені пригадалися слова, що їх я випадково почув. "Ні, Кене, сьогодні— ніякого пабу. Паб — по п'ятницях". Тож наступної п'ятниці я над'їхав і сів із газетою у "Вільямі IV". Це був один із тих пабів, які економічний тиск поліпшив. Було меню зі смаженою, телевізор, що тихо транслював BBC News, і дошки оголошень усюди: на одній-реклама щотижневих вечорів вікторин, на іншій-щомісячного книжкового клубу, на третій-найближчих телевізійних спортивних змагань, в той час як на четвертій-афоризм дня, без сумніву, переписаний із якоїсь книги найкращих дотепів і афоризмів. Я повільно частувався півкелишками, розв'язував кросворд, але ніхто не прийшов.

Другої п'ятниці я подумав: адже я можу тут і повечеряти, тож замовив смаженого хека, смажену картоплю та келих чилійського совіньйон-блан. Дуже непогано. По тому, третьої п'ятниці, саме коли я наколював виделкою свої пенне з горгонзолою й горіховим соусом, увійшли кривобока і вусань. Вони звично сіли при столі, в той час як бармен, який явно знав їхні вподобання, приніс кожному з них пів-келиха біттеру, який вони взялися неспішно сьорбати. Вони не роззиралися і зовсім не прагнули зорового контакту; й у відповідь ніхто не звертав уваги на них. Щось із двадцять хвилин по тому ввійшла темношкіра жінка, підійшла до шинквасу, заплатила й супроводила двох чоловіків до виходу. Я лише спостерігав і чекав. Час був на моєму боці, атож. Часом у піснях таки є правда.

Тепер я став завсідником пабу, як і крамниці. Я не приєднався до книжкового клубу й не брав участі у вечірній вікторині, але регулярно сідав за маленький столик при вікні й вивчав меню. На що я сподівався? Певно, зав'язати якоїсь миті балачку з молодим доглядальником, який переді мною супроводжував квінтет того першого пообіддя; чи, можливо, навіть із чоловіком з відзнаками, який здавався найбільш приязним і досяжним. Я був незвично терплячим; уже не лічив години; а

потім, одного вечора, я побачив, як вони надходили, усі п'ятеро на чолі з тією самою жінкою. Я чомусь навіть не здивувався. Двоє завсідників зайшли до пабу. Інші троє пішли до крамниці разом із догляд-ником.

Я підвівся, залишив свої кулькову ручку й газету на столі на знак того, що ще повернуся. На вході до крамниці я взяв жовтий пластмасовий кошик і поволі снував. У кінці проходу троє з них згуртувалися, щоб вибрати мийний засіб, вони серйозно сперечалися, який придбати. Прохід був вузенький, тож я голосно мовив "Перепрошую", коли наблизився. Довготелесий хлопака в окулярах нараз притиснувся до полиць із кухонним начинням обличчям досередини, й усі троє замовкли. Коли я проминав їх, чоловік із відзнаками подивився мені просто в обличчя. "Доброго вечора",-мовив я усміхнено. Він продовжував дивитися, тоді вклонився головою. Я пішов геть і повернувся до пабу.

За кілька хвилин трійко їх приєдналися до двох питців. Доглядальниця підійшла до шинквасу й зробила замовлення. Мене вразило, що вони, були галасливими й дитинними на вулиці, а в крамниці й пабі були сором'язливими й тихими. Новоприбулим принесли безалкогольні напої. Мені здалося, що я вчув слова "день народження", та, певно, я помилився. Я вирішив, що час було щось попоїсти. Мій шлях до шинквасу пролягав біля них. Я не мав конкретного плану. Троє, які зайшли з крамниці, стояли й трохи повернулися, коли я наблизився. Я вдруге бадьоро мовив "Доброго вечора!" чоловікові з відзнаками, який відповів, як і раніше. Довготелесий хлопець зараз стояв навпроти мене, й, майже поминувши його, я спинився й пильно поглянув на нього. Він мав близько сорока років, трохи більше шести футів зросту, бліду шкіру й окуляри з товстими лінзами. Я вчував, що йому кортіло знову повернутися до мене спиною. Та натомість він вчинив щось неочікуване. Зняв окуляри й глянув просто мені в обличчя. Він мав лагідні карі очі.

Майже не думаючи, я тихенько мовив до нього: "Я-приятель Мері".

Я побачив, як він спершу посміхнувся, а потім заметушився. Він відвернувся, притлумлено заскімлив, присунувся ближче до індіанки й взяв її за руку. Я рушив до шинквасу, вмостився однією сідницею на табуретку й почав вивчати меню. За мить чи дві я помітив, що чорношкіра доглядальниця підійшла до мене.

-Вибачте,-мовив я.-Сподіваюся, я не вчинив нічого лихого.

-Не певна,-відповіла вона.-Не варто лякати його. Надто-зараз.

-Я вже бачив його якось, коли приїздив із Мері одного пообіддя. Я-її приятель.

Вона поглянула на мене, ніби намагаючись оцінити мої бажання й правдивість. "Тоді ви зрозумієте,-тихенько мовила вона,-чи не так?"

-Авжеж, я розумію.

І я таки розумів. Мені не потрібно було говорити з чоловіком із відзнаками чи доглядаль-ником. Тепер я знав.

Я бачив це в його обличчі. Воно не завжди каже правду, чи не так? Принаймні мені. Ми слухаємо те, що люди кажуть, читаємо те, що вони пишуть-це наші докази, це наше підтвердження. Та якщо обличчя суперечить словам мовця, ми випитуємо обличчя. Хитрий погляд, рум'янці, неконтрольовані посіпування-і ми розуміємо. Ми розпізнаємо лицемірство чи фальшиве домагання, й перед нами постає правда.

Та це було іншим, простішим. Не було жодної суперечності-я просто бачив це в його обличчі. В очах, їхньому кольорі й виразі, в щоках, їхній блідості й внутрішній структурі. Підтвердження надходило з його зросту, з того, як його кістки й м'язи укладали цей зріст. Це був Едріенів син. Мені не потрібні були ані свідоцтво про народження, ані ДНК-тест-я

все бачив і відчував. Звісно, дати збігалися: він би був зараз саме у цьому віці.

Визнаю, моя перша реакція була соліпсист-ською. Я не міг зарадити пригадуванню того, що написав у частині свого листа, зверненій до Вероніки: "Питання-лише в тім, чи зможеш ти завагітніти до того, як він збагне, що ти-зануда". Я навіть не мав цього на думці тоді-я просто метляв навсібіч, намагаючись знайти спосіб уразити. Насправді ж увесь час, поки я зустрічався з Веронікою, вона здавалася мені всілякою-звабливою, таємничою, докірливою,-та аж ніяк не занудною. Й навіть у моїх нещодавніх контактах із нею, хоча прикметники можна оновити-дратівлива, вперта, гордовита, та й досі своєрідно зваблива,-вона аж ніяк не здавалася мені занудною. Тож це було так само хибне, як і згубне.

Та це була лише половина усієї історії. Намагаючись зруйнувати їхні стосунки, я написав: "Частина мене сподівається, що ви матимете дитину, бо я-великий адепт помсти часу. Та помста має звершуватися на правильних людях, таких як ви двоє". І потім: "тож я вам цього не бажаю. Було би несправедливо наражати якийсь невинний зародок на перспективу виявлення того, що він був плодом вашого лона, даруйте за поетичність". Каяття, етимологічно,-це акт повторного вжалення: саме це ви відчуваєте. Уявіть собі силу вжалення, коли я перечитав свої слова. Вони наче були якимось давнім прокляттям, яке я навіть забув, як промовляти. Звісно, я не вірю-не вірив— у прокляття. Себто в слова, які спричиняють події. Та сама дія називання чогось, що трапляється по тому-побажання конкретного лиха, й настання цього лиха,-все ж таки містить у собі трем чогось потойбічного. Почуття мене молодого, який прокляв, і мене старого, який побачив результат прокляття,-були різними. Це було страшенно недоречно. Якби щойно перед тим, як усе це почалося, ви сказали мені, що Едріен, замість збавляти собі віку, припустімо, одружився з Веронікою, й що вони мали спільну дитину, потім, можливо, й інших дітей, а потім-онуків, я би відповів: гаразд, кожному-своє; ви пішли своєю стежкою, а я-своєю, ніяких болісних почуттів. А зараз ці порожні кліше наштовхуються на незмінну правду

того, що сталося. Помста часу на невинному зародкові. Я думав про того бідолашного зламаного чоловіка, який відвернувся від мене в крамниці й притиснувся обличчям до згортків кухонних рушників і величезних пакетів із туалетним папером, щоб уникнути моєї присутності. Що ж, його інстинкт був правдивим: я був чоловіком, до якого слід повертатися спиною. Якщо життя винагороджувало за чесноти, то я заслуговував на цурання.

Ще кілька днів тому я плекав невиразну фантазію про Вероніку, повсякчасно визнаючи, що нічого не знав про її життя протягом понад сорока років, відколи востаннє її бачив. Тепер я мав деякі відповіді на запитання, яких не ставив. Вона завагітніла від Едріена і хтозна,- можливо, травма від його самогубства вплинула на дитину в лоні. Вона народила сина, якому на певному етапі було поставлено діагноз... чого? Неспроможності самостійно функціонувати в суспільстві; потреби постійної підтримки, емоційної й фінансової. Мені було цікаво, коли поставили цей діагноз. Чи невдовзі після народження, а чи була тимчасова пауза, протягом якої Вероніка змогла дати раду тому, що лишилося після катастрофи? Цікаво, як довго вона жертвувала своїм життям задля нього, чи працювала вона на якійсь паршивій роботі, поки він перебував у школі для дітей із особливими потребами? Мабуть, потім він став дорослішим і проблемнішим. Урешті жахлива боротьба стала непосильною, й вона дозволила взяти його під догляд. Уявіть, що це за відчуття; уявіть втрату, почування поразки, провину. А тут з'явивсь я, людина, що жаліє себе, коли моя донька часом забувала надіслати мені мейл. Мені також пригадалися невдячні думки, які я мав відтоді, як ми з Веронікою вперше зустрілися на Хиткому мосту. Я подумав, що вона виглядала трохи підтоптаною й неохайною; я подумав, що вона була складною, неприязною, непривабливою. Насправді ж мені пощастило, що вона приділила мені час. І я очікував, що вона віддасть мені Едрі-енів щоденник? На її місці я, певно, також спалив би його, як, я тепер вірив, вона й вчинила.

Не було нікого, кому б я міг це розповісти,— принаймні, довший час. Як сказала Марґарет, я був сам-і таки маю бути сам. Не тільки тому, що

мав переоцінити помилку свого минулого у самотньому товаристві каяття. Після обмірковування життя й вдачі Вероніки я би мав повернутися у своє минуле й розібратися з Едріеном. Моїм приятелем-філософом, який осягнув життя й вирішив, що будь-яка відповідальна мисляча людина повинна мати право відмовитися від дарунку, що його вона ніколи не просила, й чия шляхетна дія з кожним проминулим десятиліттям ще раз підкреслювала поступливість і нікчемність, із яких складалися більшість життів. "Більшість життів": моє життя.

Тож цей образ-це життя, мертвий докір мені й решті мого життя-зараз перевернувся. "Першокласний диплом, першокласне самогубство",-погодилися ми з Алексом. Якого ж Едріена мав я натомість? Його дівчина завагітніла, він не зміг прийняти наслідки й, як казали, "обрав легший вихід". Не те щоб у цьому було щось легке, в цьому ствердженні індивідуальності проти великої загальності, яка її пригнічує. Але зараз я мав переінакшити Едріена, змінити його образ самітника, який цитував Камю й для якого самогубство було єдиним справжнім філософським питанням, на... кого? Не більше, ніж на версію Робсона, який "був не зовсім випадком Еросу й Танатосу", як сказав Алекс, коли той, непоказний учень шостого наукового, залишив цей світ із прощальним "Вибач, мамо".

У тім часі ми вчотирьох обговорювали, якою мала би бути Робсонова дівчина-від манірної цнотливиці до хворої на гонорею хвойди. Жоден із нас не думав про дитину чи майбутнє. Зараз, уперше, мені стало цікаво, що сталося з Робсоновою дівчиною та їхньою дитиною. Матір мала бути приблизно моєю ровесницею й, цілком імовірно, досі живою, а дитині мало би бути близько п'ятдесяти. Вона досі вірила, що її "татко" загинув у аварії? Можливо, її віддали у прийми, й вона зростала, вважаючи себе небажаною. Та нині приймаки мають право відшукувати своїх рідних. Я уявив, як це стається, й незграбну, болісну зустріч, до якої дійшло б. Мені захотілося навіть тепер, через стільки років, вибачитися перед Робсоновою дівчиною за нікчемність, із якою ми її обговорювали, не думаючи про її біль і ганьбу. Почасти я хотів зв'язатися з нею й

попросити її пробачити наші давні провини-навіть попри те, що в тім часі вона навряд чи про них знала.

Та думки про Робсона й Робсонову дівчину були тільки способом уникнення правди про Едріена. Робсонові було п'ятнадцять чи шістнадцять? Він мешкав удома, з батьками, які, без сумніву, були лібералами. Та якщо дівчині було менше шістнадцяти, то, певно, було й звинувачення у зґвалтуванні. Тож про жодне справжнє порівняння йтися не могло. Едріен змужнів, залишив батьківську оселю й був набагато розумнішим за Робсона. До того ж, тоді, якщо дівчина від тебе вагітніла і якщо вона не хотіла робити аборт, ти мав із нею одружитися: такими були правила. Утім, Едріен навіть не зміг прийняти це консервативне вирішення. "Гадаєш, це сталося тому, що він був надто розумним?"-дражливо спитала моя мати. Ні, розум тут був ні до чого; а надто-моральна відвага. Він не відмовився зарозуміло від екзистенційного дарунку; він боявся дитячого візочка у вітальні.

Що я знав про життя, я, який жив так обережно? Який ані виграв, ані програв, лише дозволив життю текти далі? Який мав звичайні прагнення й надто швидко згодився на їх нере-алізацію? Який уникав болю й називав це здатністю до виживання? Який сплачував рахунки, підтримував добрі стосунки з усіма, наскільки це було можливо, для якого захоплення і розпач незабаром стали лише словами, прочитаними колись у романах? Той, чиї докори самому собі насправді ніколи не завдавали болю? Що ж, я мав про що поміркувати, доки терпів особливий вид каяття: біль, завданий тому, хто завжди гадав, що знає, як уникати болю,-й завданий саме з цієї причини.

-Геть,-наказала Вероніка, в'їхавши на бордюр на швидкості двадцять миль на годину.

Зараз я надав цьому слову глибшого значення: Геть із мого життя, я нізащо не хотіла, щоб ти знову до нього наближався. Я не мала би погоджуватися на зустріч, а надто-на обід, а надто-на те, щоб відвезти тебе подивитися на мого сина. Геть, геть!

Якби я мав її адресу, то надіслав би належного листа. Я назвав свій мейл "Вибачення", тоді змінив на "ВИБАЧЕННЯ", та це виглядало надто виклично, тож я змінив на попереднє. Єдине, що я міг,-це бути відвертим.

Дорога Вероніко,

розумію, що я, певно, є останньою людиною, про яку ти хотіла б знати, та сподіваюся, ти прочитаєш це повідомлення до кінця. Я не очікую, що ти відповіси на нього. Та я впродовж якогось часу переосмислював усе й хотів би попросити в тебе пробачення. Я не очікую, що ти будеш про мене кращої думки,-та, знову ж, навряд чи ти можеш бути гіршої думки. Той мій лист неможливо вибачити. Я можу сказати лише, що мої бридкі слова були миттєвим висловом. Вони були для мене справжнім шоком, коли я перечитав їх по стількох роках.

Я не очікую, що ти віддаси мені Едріенів щоденник. Якщо ти спалила його, з ним скінчено. Якщо ні, то вочевидь, оскільки він був написаний батьком твого сина, він

належить тобі. Я здивований, чому твоя мати насамперед залишила його мені, але це таке.

Вибач, що був таким надокучливим.

Ти намагалася показати мені щось, а я був надто нетямким, аби зрозуміти. Я хотів би побажати тобі й твоєму синові спокійного життя, наскільки це можливо за цих обставин. І якщо я будь-коли зможу зробити щось для когось із вас, сподіваюся, ти без вагань звернешся до мене.

З повагою, Тоні

Це — найбільше, що я міг зробити. Лист не був таким добрим, як я хотів, але принаймні кожне слово в ньому було правдивим. Я не мав прихованого плану. Я не сподівався потай щось із нього отримати. Ані щоденник, ані до-бру думку Вероніки, ані навіть прийняття мого вибачення.

Не можу сказати, чи почувався краще, а чи гірше після надсилання листа. Я чувся не дуже. Виснажено, спустошено. Я не мав жодного бажання розповідати Марґарет про те, що сталося. Я частіше думав про Сьюзі, і про щастя кожних батьків, коли дитина народжується з чотирма кінцівками, нормальним мозком і психікою, що дозволяє дитині, дівчинці, жінці провадити будь-яке життя. Будь звичайним, як побажав колись поет новонародженому дитяті23.

Моє життя тривало. Я радив книжки хворим, тим, хто одужував, умирущим. Окрім того, сам прочитав одну чи дві книжки. Я віддавав сміття на переробку. Я написав містерові Ґане-лу й попрохав його припинити дії щодо щоденника. Одного пізнього пообіддя, з примхи, я об'їхав Норс-Сіркулар, закупився й повечеряв у "Вільямі IV". Мене спитали, чи я виїздив у відпустку. У крамниці я сказав, що так, у пабі сказав, що ні. Навряд чи відповіді мали якесь значення. Небагато що мало. Я подумав про те, що відбулося зі мною впродовж років, і як мало до чого я спричинився.

Спершу я подумав, що це був помилково надісланий ще раз її давній мейл. Але лишився мій заголовок "Вибачення". Під ним моє повідомлення не було видалено. Її відповідь була такою: "Ти й досі не тямиш. Ти ніколи не тямив і ніколи не втямиш. Тож припини навіть намагатися".

Я залишив листування в своїх вхідних повідомленнях і час до часу перечитував його. Якби я не вирішив щодо кремації й розвіяння попелу, я би міг використати цю фразу як епітафію на шматкові каменю чи мармуру: "Тоні Вебстер-він так і не втямив". Та це було б надто мелодраматично, ба навіть жалісно щодо себе. Як щодо "Він тепер сам"?

Так було б краще, правдивіше. Або ж я можу зупинитися на Everyday is Sunday.

Час від часу я знову приїздив до крамниці й пабу. Там я завжди відчував спокій, як би дивно це не звучало; а також мету, либонь, останню належну мету у своєму житті. Як і раніше, я досі не вважав, що марнував свій час. Це-те, чому мій час міг бути присвяченим. Обидва місця були привітними-принаймні привітнішими за свої відповідники там, де я мешкав. Я не мав ніякого плану: то що ж іще нового? Я роками не мав "плану". Й відродження мого почуття-якщо це було саме воно-до Вероніки навряд чи могло вважатися планом. Швидше-коротким болісним відрухом, додатком до короткої історії приниження.

Одного дня я мовив барменові: "Чи не могли б ви порізати мені картоплю тонше?"

-Що ви маєте на увазі?

-Знаєте, як у Франції,-тоненько.

-Ні, ми так не робимо.

-Таж у меню написано, що вона нарізана вручну?

-Так.

-То ви можете нарізати її тонше?

Барменова звична приязність на мить зникла. Він поглянув на мене так, наче не був певний, чи я був педантом, чи недоумком, а чи, цілком можливо, й тим, і іншим.

-Нарізана руками картопля означає товсто нарізана.

-Та якщо ви нарізаєте її руками, то чи не могли б ви нарізати її тонше?

-Ми її не нарізаємо. Її такою привозять.

-То ви не нарізаєте її тут?

-Саме це я й сказав.

-То те, що ви називаєте "нарізаною руками картоплею", насправді нарізається десь-інде й, цілком можливо,-машинкою?

-Ви що, з якоїсь комісії?

-Аж ніяк. Я просто спантеличений. Я ніколи не знав, що "нарізана руками" означає "товста", а не "конче нарізана руками".

-Тож тепер знатимете.

-Вибачте. Я просто не втямив.

Я повернувся до свого столика й чекав своєї вечері.

А потім, отак просто, зайшли вони вп'ятьох, у супроводі молодого охоронця, якого я бачив з Веронічиного авта. Чоловік із відзнаками спинився, проходячи повз мій столик, і вклонився мені головою; кілька відзнак на його мисливському кашкеті тихенько дзенькнули одночасно. За ними-й решта. Коли Едріенів син побачив мене, він повернув плече, ніби уникаючи мене й лихої вдачі. Ця п'ятірка перетнула залу й підійшла до відлеглої стіни, але ще не розсілася. До-глядальник пішов до шинквасу й замовив напої.

Мені принесли хека та картоплю в металевому горщику, встеленому газетою. Певно, я всміхався сам до себе, коли до мого столика підійшов юнак.

-Не заперечуєте, якщо я щось вам скажу?

-Анітрохи.

Я вказав на стілець навпроти. Коли він сів, я завважив з-над його плеча як ті п'ятеро дивилися з того боку на мене, тримаючи склянки, та не п'ючи.

-Я-Тері.

-Тоні.

Ми потисли один одному руки так незграбно, з високо піднесеними ліктями, як виходить тільки сидячи. Спершу він мовчав.

-Бажаєте картоплю?

-Ні, дякую.

-Ви знали, що коли вони пишуть у меню "нарізана руками" картопля, це лише означає "товсто нарізана", й не означає, що її, власне, нарізано руками?

Він поглянув на мене десь так само, як і бармен.

-Це-щодо Едріена.

-Едріена,-повторив я. Чому я ніколи не був цікавий до того, як його звати? А яке ще ім'я він міг мати?

-Ваша присутність засмучує його.

-Вибачте,-відповів я.-Найменше, чого

я хочу,-це засмучувати його. Я більше не хочу нікого засмучувати. Ніколи.-Він поглянув на мене, ніби підозрюючи іронію.-Усе гаразд. Він більше ніколи мене не побачить. Я доїм і піду геть, і ніхто з вас більше ніколи мене не побачить.

Він кивнув. "Ви не заперечуватимете, якщо запитаю, хто ви?"

Хто я? "Звісно, ні. Мене звати Тоні Вебстер. Багато років тому я приятелював із Едріено-вим батьком. Ми навчалися разом у школі. Я також знав Едріенову матір-Вероніку. Досить добре. Потім ми втратили зв'язок. Та останніми тижнями ми частенько бачилися. Ні, радше-останніми місяцями".

-Тижнями й місяцями?

-Так,-мовив я.-Хоча з Веронікою я також більше не бачитимусь. Вона більше не хоче мене знати.-Я спробував надати цьому правдивого звучання, радше, ніж жалюгідного.

Він поглянув на мене. "Ви ж розумієте, що нам не можна обговорювати історії наших клієнтів. Це-питання конфіденційності".

-Звісно.

-Та те, що ви щойно сказали, позбавлене сенсу.

Я поміркував про це. "О-Вероніка-авжеж, вибачте. Я пригадую, що він-Едріен-назвав її Мері. Припускаю, так вона називає себе з ним. Це-її друге ім'я. Та я знав її-знаю її-як Вероніку".

З-над його плеча я бачив їх п'ятьох, які стояли схвильовано, досі не пили і спостерігали за нами. Мені було соромно, що моя присутність збентежила їх.

-Якщо ви були приятелем його батька...

-І його матері.

-То, гадаю, ви не розумієте.-Принаймні він сказав це інакше, ніж інші.

-Не розумію?

-Мері йому не мати. Мері-його сестра. Едріенова мати померла близько півроку тому. Він кепсько це сприйняв. Ось чому він... зазнає ускладнень останнім часом.

Я рефлекторно проковтнув шматочок. Тоді ще один. Вони були недосолені. Це-недолік товсто нарізаної картоплі. Вона має всередині забагато картопляності. Тонко нарізана не лише більш хрустка ззовні, а й сіль у ній краще розподілена.

Усе, що я міг зробити,-це подати Тері руку й повторити свою обіцянку. "І маю надію, з ним усе буде гаразд. Певний, ви добре про нього дбаєте. Схоже, вони, усі п'ятеро, добре ладнають".

Він підвівся. "Що ж, ми робимо все, що можемо, та щороку нам скорочують фінансування".

-Щасти вам усім,-мовив я.

-Дякую.

Розраховуючись, я залишив удвічі більші чайові, ніж звичайно. Бодай у цьому в мене щось вийшло.

Уже потім, удома, обмірковуючи це все, після якогось часу, я зрозумів. Я втямив. Чому Едрі-енів щоденник спершу був у місіс Форд. Чому вона написала: "P.S. Це може здатися дивним, та гадаю, останні місяці його життя були щасливими". Що мала на увазі друга доглядальниця, кажучи "Надто-зараз". Навіть те, що Вероніка розуміла під "кривавими грошима". І, нарешті, про що говорив Едріен на тій сторінці, яку мені дозволили побачити. "Тож як би ви виразили накопичення, що складається з цілих чисел?" А тоді кілька формул, які виражають можливі накопичення. Тепер це було очевидним. Перша о-це Едріен24; а друга а-це я, Ентоні-як він називав мене, коли хотів закликати до серйозності. А "Ь"25 означала "дитину". Народжену від матері-"Матері"-в небезпечно пізньому віці. У результаті-ушкоджена дитина. Яка зараз була сорокарічним чоловіком, сповненим туги. І яка називала свою сестру Мері. Я поглянув на ланцюг відповідальності. Я побачив у ньому свій ініціал. Я пригадав, що в своєму огидному листі спонукав Едріена порадитися з Веронічиною матір'ю. Я ще раз пригадав слова, які переслідуватимуть мене довіку. Як і Едріенове незавершене речення. "Тож приміром, якби Тоні..." Я знав, що вже не міг нічого змінити, а чи виправити.

Ви наближаєтеся до кінця життя-ні, не самого життя, а чогось іншого: до кінця будь-якої ймовірності змін у цьому житті. Вам дається довга мить для роздумів, час на те, щоб поставити запитання: де ще я схибив? Я думав про купку дітей на Трафалґар-Сквер. Я думав про юнку, що танцювала єдиний раз у своєму житті. Я думав про те, чого зараз не міг знати чи зрозуміти, про все, що будь-коли можна було б знати чи зрозуміти. Я думав про Едріенове визначення історії. Я думав про його сина, який втиснувся обличчям у полицю з туалетним папером, щоб уникнути мене. Я думав про жінку, яка недбало, похапцем смажила яйця, не ворохнувшись, коли одне з них розбилося на сковорідці: потім про ту ж саму жінку, яка пізніше зробила горизонтальний жест під осяяною сонцем гліцинією. Думав про здійняту хвилю, осяяну місяцем,

яка проминала й зникала вгорі, переслідувана зграйкою верескливих студентів з поперехре-щуваними в темряві смолоскипами.

Існує накопичення. Існує відповідальність. А поза ними існує ворохобня. Існує велика во-рохобня.

Примітки

1 Від німец.-світогляд.

2 Від німец.-буря і натиск.

3 5 футів і 2 дюйми дорівнюють 157,48 сантиметрам.

4 Рядок із вірша Annus Mirabilis Філіпа Ларкіна (1922-1985), англійського поета й романіста.

5 Перший роман англійської письменниці й драматурга Доді Сміт (1896-1990), написаний в 1940-х рр.

6 Севернський Бор-сулій, напрочуд висока припливна хвиля, яка час від часу виникає в гирлі річки Северн у Англії.

7 Мінстерворс-селище в графстві Ґлостершир на південному заході Англії. Розташоване

на північному узбережжі річки Северн.

8 Крамниці Оксфам-благодійні крамниці Оксфордського комітету допомоги голодним, міжнародного об'єднання з 17 організацій, які працюють у понад 90 країнах світу.

9 За британською системою класифікації освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти диплом бакалавра може бути або не бути доповнено відзнаками,

що ґрунтуються на середній оцінці з опанованих студентом дисциплін. Можливі такі класифікації: перша відзнака, друга відзнака вищого рівня (2:1), друга відзнака нижчого рівня (2:2), третя відзнака, звичайний диплом.

10 Волонтери проти бідності (ВПБ)-британська міжнародна волонтерська благочинна організація, що працює в 36 країнах світу, сприяючи подоланню бідності місцевого населення.

11 Пісня "Час-на моєму боці" англійського рок-гурту "Роллінґ Стоунз".

12 Йодль-манера співу альпійських горян (у Австрії, Швейцарії, Південній Баварії).

13 Коронер-слідчий, спеціальною функцією якого є розслідування випадків насильницької чи раптової смерті.

14 QED (абревіатура від лат. quod erat demonstrandum— "що й слід було довести")-латинський вираз, що означає доведення теореми.

15 Від англ.-Кожного дня-неділя.

16 Від лат.-речі говорять самі за себе.

16 Графство на південному сході Англії.

17 Від англ. хиткий.

18 Рядок із "Оди пам'яті", частини поеми "Полеглим" англійського поета, драматурга й мистецтвознавця Лоуренса Біньйона, присвяченої пам'яті полеглих під час Першої світової війни.

19 Від англ.-Я відчуваю тебе під моєю шкірою.

20 Платівка, частота обертання якої становить 45 обертів на хвилину.

21 Центр амбулаторної реабілітації інвалідів.

22 Рядок із вірша Філіпа Ларкіна "Народжений учора".

23 Перша літера імені Ентоні в англійській мові.

24 Перша літера слова "дитина" англійською-"baby".